

AHMED HÜSÂMEDDİN DAĞISTANÎ

(1847-1925)

Harun ALKAN

ankara
kalem
neşriyat

AHMED HÜSÂMEDDİN DAĞISTANÎ

(1847-1925)

Harun ALKAN

AHMED HÜSÂMEDDİN DAĞISTANÎ

[1847-1925]

HARUN ALKAN

YAYIN NO: 41
KASIM 2024

ISBN: 978-625-97472-0-0

- Sayfa Düzeni:
© Tedris
Eğitim Turizm Yayıncılık Bilgisayar
Gıda İth. İhr. San. Tic. Ltd. Şti.
- Baskı:
Anıl Grup Matbaacılık Yay. Ltd. Şti.
Dikmen Cad. No: 244 / P 13-14, Ankara
Tel: +90 (312) 482 75 45 | www.anilmatbaa.com.tr
- Yayınevi İletişim:
Hacı Bayram Mahallesi
Ahiler Sokak No: 3 Ulus / Altındağ/Ankara
Tel: +90 312 311 33 80

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. HAYATI.....	15
1.1. Eğitimi.....	19
1.2. İrşad Faaliyetleri	21
1.3. Evliliği ve Çocukları	26
1.4. Vefatı.....	27
1.5. Hayat Kronolojisi.....	27
2. KİŞİLİĞİ	30
3. SİLSİLESİ.....	32
4. TESİRLERİ	42
5. ESERLERİ.....	46
5.1. Tasavvufî Eserleri.....	47
5.2. Tefsire Dair Eserleri.....	54
5.3. Kayıp Eserleri.....	63

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

1. ŞERİAT, TARİKAT VE HAKÎKAT İLİŞKİSİ	69
2. MÜRŞİD (ŞEYH-İ MERCU')	76
3. ZİKİR	83
3.1. Zikrin Adabı	85
3.2. Nefy ve İsbât Zikri	87
4. LETÂİF	91
4.1. Emir Âlemine Ait Latîfeler	94
4.1.1. Kalb	94
4.1.2. Ruh	98
4.1.3. Sır	100
4.1.4. Hafî	103
4.1.5. Ahfâ	105
4.2. Halk Âlemine Ait Latîfeler	106
5. MURÂKABE	110
5.1. Ehadiyyet Murâkabesi	112
5.1.1. Kalb Murâkabesi	113
5.1.2. Ruh Murâkabesi	114
5.1.3. Sır Murâkabesi	115
5.1.4. Hafî Murâkabesi	116
5.1.5. Ahfâ Murâkabesi	116
5.2. Maiyyet Murakabesi	117
5.3. Kelam Murâkabesi	118
5.4. Ef'âl Murâkabesi	119
5.5. Vücûd Murâkabesi	120
5.6. Ölüm Murâkabesi	120
5.7. Tefekkür Murâkabesi	122

6. RÂBITA.....	125
7. TEVBE	129
8. VAHDET-İ VÜCÛD.....	132
SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA.....	149
EKLER	157

KISALTMALAR

b. : Bin, İbn.

bk. : Bakınız.

c. : Cilt.

çev. : Çeviren.

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

H. : Hicrî.

haz. : Hazırlayan.

H. : Hazreti.

ö. : Ölüm tarihi.

s. : Sayfa.

tahk. : Tahkik eden.

ts. : Tarihsiz.

ÖNSÖZ

Tasavvuf; günümüzde her ne kadar müesseseseleşmiş bir yapıya sahip olsa da onun nesilden nesile aktarılması, anlaşılması ve uygulanması tecrübî bir ilim olması dolayısıyla bireysel ve öznel bir yönü de bulunmaktadır. Herkesin ondan aldığı haz ve ulaştığı mertebeler farklılık arz eder. Bu farklılıklar bir tabloyu oluşturan renkler gibidir. Tablonun doğru anlaşılabilmesi için onda karanlık bir nokta kalmaması gerekir. Biz de bu çalışmada tasavvuf tablosunun daha doğru anlaşılabilmesi ve bütünüünün görülüp değerlendirilebilmesi adına Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin hayatı, kaleme aldığı eserleri ve bu ikisi bağlamında tasavvufi düşüncesini tespit etmeye çalıştık.

Osmanlı toplumundaki tasavvufi yapılanmanın önemli bir kısmını oluşturan Nakşbendî-Müceddidî geleneğin son temsilcilerinden biri olan Ahmed Hüsameddin Dağıstanî 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış önemli bir müellif mutasavvıf ve müfessirdir. O tefsir ve tasavvuf alanlarında çok değerli eserler kaleme almıştır. Ancak bu çalışmanın çerçevesi onun tasavvufi yönüyle sınırlı olduğundan incelediğimiz konularla alakalı onun bazı işaret yorumları hariç tefsir anlayışıyla ilgili konulara değinilmemiştir. Bununla birlikte onun müfessir yönü de yüksek lisans çalışması yapılabilecek yetkinliğe sahiptir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışıyla ilgili bu çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmamızın amacı, kapsamı ve yöntemi belirtilerek çalışmada kullanılan kaynaklar kısaca

değerlendirilmiştir. Birinci bölümde onun tasavvuf anlayışının gelişimi ve oluşumunda şüphesiz büyük etkisi olan yetiştiği çevreyi, aldığı eğitimleri hayatı bağlamında ulaşılabildiğimiz kaynaklardan tespit etmeye çalıştık. Bunun yanında kendi tasavvuf anlayışı doğrultusunda yazmış olduğu eserleri tespit ederek inceledik. İkinci bölümde ise hayatı ve özellikle eserlerinden hareketle onun tasavvuf anlayışını, bazı kavramlara onun getirdiği tasavvufi yorumları belirlemeye gayret gösterdik. Bunu yaparken de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kendisinin ifade ettiği kavramlara bağlı kalmaya çalıştık, farklı kullanımlarda ise Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kullanmış olduğu kavramları parantez içinde vermeye özen gösterdik.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesi dâhil, araştırmanın her safhasında yorum yönlendirme, teşvik ve tavsiyelerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK'e, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER'e ve tashih aşamasındaki yardımlarından dolayı mesai arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Harun ALKAN

Çorum 2015

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Bir kimsenin düşünce dünyasının şekillenmesinde o kişinin içinde bulunduğu çevrenin önemi büyüktür. Bu çevre içinde özellikle onun çocukluğunu geçirdiği ailesinin dinî ve fık-rî yapısı daha sonra aldığı eğitimler, hocaları, bağlı olduğu ekoller, yapmış olduğu seyhâtler ve hayatında büyük izler bırakan travma olaylar çok önemlidir. Ayrıca bir kişinin fikir dünyasının en önemli yansımaları ortaya koymuş olduğu eserler ve yetiştirmiş olduğu talebeler üzerinde görülmektedir.

Bu bölümde çalışmamızın konusu olan Ahmed Hüsâmed-din Efendi'nin düşünce dünyasını daha iyi ve doğru anlayabilmek için onun hayat serüvenini tespit etmeye çalıştık. Onun doğumu, nesebi, almış olduğu eğitimleri, hocaları, yapmış olduğu seyahatleri, irşad faaliyetleri, bağlı olduğu tarikatlara, silsileleri, yetiştirdiği talebeleri ve yazmış olduğu kitapları tespit ederek doğru bir şekilde değerlendirmeye özen gösterdik.

1. HAYATI

Araştırmamıza konu olan zâtın tam adı Ahmed b. Muhammed Said b. Sefer'dir. Künyesi birinci hanımından olan ilk oğlu Ali Haydar'ın adına nisbetle "Ebu'l-Haydar"dır. Hz. Peygamber^(s)'e kadar uzanan soyundan dolayı "Hüseyni", tarikat intisabına nisbetle "Nakşebendî" ve memleketine nisbetle "er-Rükkâlî" nisbeleriyle anılır. Bu nisbelerinin yanında "Sefer, Hüsâmeddin, Tevfık, Hamdi ve Abdülğafur" gibi lakapları da bulunmaktadır.¹ Meşhur adı ise kendisinin de eserlerinde lakabıyla birlikte kullanmayı tercih ettiği "Ahmed Hüsâmeddin er-Rükkâlî"dir. Bununla beraber o, İstanbul'da ve devlet erkânı arasında "Dağıstanî" nisbesiyle tanınmakta ve Osmanlı resmi evraklarında onun adının "Dağıstanî" nisbesiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.² Günümüz akademik çalışmalarında da "Dağıstanî" nisbesiyle meşhur olmuştur.³ Dolayısıyla biz de onun meşhur adı Ahmed Hüsâmeddin ile birlikte Dağıstanî nisbesini kullanmayı tercih ettik. Bununla beraber Dağıstanî nisbesini kullanan birçok mutasavvıf olması sebebiyle tez içerisinde kendisine yapılan

- 1 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, neşreden: Ali Rıza, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341, s. 134; Osman-zâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, c. 2, s. 266; Musa Kazım Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, Yenigün Matbaası, Ankara 1969, s.158; Musa Kazım Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri, Hayatı ve Eserleri*, Karakaş Matbaacılık, İstanbul 1996, s. 34-35; Turan Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin, Eserleri ve Nakşibendi Öğretinin Kökleri*, Demos Yayınları, İstanbul 2007, s. 15.
- 2 BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicri), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 17/Z/1304 (Hicri), dosya no: 1444, gömlek no: 69, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicri), dosya no: 1033, gömlek no: 81387, fon kodu: İ.DH.; BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicri), dosya no: 203, gömlek no: 69, fon kodu: Y.A.HUS.; BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicri), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 16/S/1304 (Hicri), dosya no: 1378, gömlek no: 28, fon kodu: DH. MKT..
- 3 Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2010; İrfan Gündüz, "Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin Beled Sûresi Tefsiri" *Tasavvuf: İlimi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı: 30, s. 137-149.

atıflarda nisbesi yerine ismini kullanmayı uygun gördük.

Aslen Dağıstanlı olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin soy şeceresi yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. Hüseyin kanalıyla Hz. Peygamber'e kadar ulaşmaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin soy şeceresinde bulunan zatların hayat hikâyeleriyle birlikte kayıt altına alındığı kendi eseri *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*'de ve yine onun bir başka eseri olan *Zübdetü'l Merâtib*'in sonunda manzum olarak aktarılan soy şeceresi bir tablo halinde şu şekilde tespit edilmiştir:⁴

4 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 10-140, 146-147; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Zübdetü'l- Merâtib*, neşreden: Ali Rıza, Mehmed İsmetullah, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1341, s. 62; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Ordulu Süleyman Sâmî, *Rehber-i Tâlibin*, Hâşim Matbaası, İstanbul 1343, s. 7-8; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.168.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ailesinin Dağıstan serüveni, yaklaşık milâdî 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Seyyid Îsâ Ahrar'ın (749/1348) İran'ın Tus şehri yakınlarındaki o zaman Horasan'a bağlı olan Senebad'dan göç edip Dağıstan'ın başkenti olan Derbend'e yerleşmesiyle başlamıştır. Beş yüzyıl süren bu dönem 19. yüzyılda Rusların Derbend'i işgal etmesi sebebiyle Ahmed Hüsâmeddin Efendi ve babasının 1276/1860 yılında İstanbul'a göç etmeleri neticesinde sona ermiştir.⁵

Ahmed Hüsâmeddin Efendi Rebîülevvel 1264/Şubat 1847 tarihinde atalarının yüzyıllar önce yerleşmiş olduğu Dağıs-

5 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 34.

tan'ın Tabasaran bölgesinde bulunan Derbend (Ban) vilayetinin Rukkâl kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Muhammed Said Efendi (ö.1286/1871) genellikle münzevî bir hayat yaşayan ve zamanının çoğunu ibâdetle geçiren bir zâttır. Annesi de Rukkâl'in ileri gelen ailelerinden Abdülâ'lâ b. Abdullah soyundan Şerife bint Abdullah'dır.⁶

Ahmed Hüsameddin Efendi'nin babasıyla ilgili son dönem yapılan bir akademik çalışmada yer alan hatalı bir bilgiyi ifade etmek gerekirse, Zeynep Şeyma Kutluca ilgili tezinde, Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin babası Muhammed Said Efendi'nin yirmi beş yıl şeyhlik yaptığı bir dergâhtan ve daha sonra bu dergâhı, Kelamî Dergâhı Şeyhi Erbilli Esad Efendi'nin oğlu Muhammed Ali Efendi'nin devraldığından bahsetmektedir.⁷ Yaptığımız araştırmalara göre hiçbir kaynakta Muhammed Said Efendi'nin İstanbul'da herhangi bir dergâhda şeyhlik yaptığına dair bir bilgi bulunmamıştır. Kutluca'nın vermiş olduğu dipnotun kaynağı incelendiğinde ise bahse konu olan şahsın Şeyh Hidâyetullah Efendi'nin oğlu Muhammed Said Efendi (ö.1313/1896) olduğu anlaşılmaktadır.⁸

1.1. Eğitimi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi ilk dinî ve tasavvufî eğitimini Nakşbendiyye-Müceddidiyye şeyhi Abdullah Dihlevî'nin (ö.1240/1824) müridi ve halifesi olan babası Muhammed

6 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 136; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, *İslâm Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.158; Turan Alptekin, "Ahmed Hüsameddin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 2, s. 90; Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsameddin*, s. 15.

7 Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2010, s. 2.

8 Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 265-266.

Said Efendi'den almıştır. 1277/1860 yılında Rusya'nın Dağıstan'ı işgal etmesi sebebiyle hem Rus zulmünden kurtulmak hem de oğlunun iyi bir dinî eğitim alabilmesi için bir İslam ülkesine gitme kararı alan Muhammed Said Efendi oğluyla beraber Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'daki Fatih Medresesi'nde bir müddet padişah'ın huzur hocalarından Abbas Fevzi Efendi'nin derslerine devam eden Ahmed Hüsâmeddin Efendi, bir gün babasının medrese ziyareti sırasında hocalarda gördüğü ilmin izzetine ve gereğine aykırı durumlardan ötürü buradaki dersleri bırakmıştır. Aynı yıl babasıyla birlikte Mekke'ye gitmiştir. Burada babasının 1286/1870 yılındaki vefâtına kadar yaklaşık on yıl eğitimine devam etmiştir. Kaynaklarda Mekke'ye ulaştıklarında Mahmud Efrecevi, Kırımlı Abdullah Mekki, Ömer Rabbânî ve Kutkaşınlı Yahyâ Bey'le görüştüğü bildirilen Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bu dönemde kimden hangi ilimleri aldığı konusunda detaylı bilgi bulunmamaktadır.⁹ Yalnız Mehmed Şemseddin *Yâdigâr-ı Şemsî*'de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Şeyh Derbendî soyundan olan Mahmud Efrecevi'den tekmil-i nüsahtan bahsetmiştir.¹⁰ Babasının vefâtından sonra Mekke'de bulunan Halil Hamdi Dağıstanî (ö.1313/1896) ile görüşerek¹¹ ona intisab eden Ahmed Hüsâmeddin Efendi seyr u sülûkünü tamamlayarak ondan tarikatta irşad ve hilâfet icâzeti almıştır.¹²

9 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 136-137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.160-161; Alptekin, "Ahmed Hüsâmeddin", *DİA*, c. 2, s. 90; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri*, s. 18.

10 Mehmet Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, haz.: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997, s. 345; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *es-Sohbetü'l-mele'l-âlâ fî tefsîri sûreti Abese ve tevellâ*, neşreden: Mehmed İsmetullah, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327, (kitap kapağında).

11 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 136-137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.160-161; Alptekin, "Ahmed Hüsâmeddin", *DİA*, c. 2, s. 90; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri*, s. 18.

12 Mehmet Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 345.

1.2. İrşad Faaliyetleri

Ahmed Hüsâmeddin Efendi, babası Muhammed Said Efendi'nin 1286/1870 yılında vefatından sonra Medine'ye giderek orada bir müddet halvette kalıp babasının vasiyeti üzerine Anadolu'ya dönmüştür. İlk önce Denizli'de Şeyh Hacı Hasan Feyzi Efendi ile görüştüktan sonra oradan Isparta'nın Uluborlu ilçesinde bulunan babasının halifesi Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin yanına gitmiştir. Burada Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin baldızıyla evlenerek yaklaşık on iki yıl Uluborlu'da ikamet etmiştir. Bu zaman zarfında ilim ve irfan dersleri vermekle meşgul olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi aldığı manevi bir işaret üzerine irşad faaliyetleri için 1300/1882 yılında o zaman Ankara'ya bağlı şimdi ise Eskişehir'in bir ilçesi olan Sivrihisar'a geçmiştir.¹³ Yine bu dönemde Hz. Peygamber'den aldığı manevi bir işaretle o güne kadar meşgul olduğu hadis ilmini bırakıp Kur'an-ı Kerim'e yönlendirildiğini ve onun hakikatini açıklamakla görevlendirildiğini bildirmektedir.¹⁴

Yâdigâr-ı Şemsî'de kaydedildiğine göre Ahmed Hüsâmeddin Efendi Sivrihisar'da bir zâviye ve medrese kurmuştur. 1303/1886 yılına kadar burada zahirî ilimleri ta'lim eden ve istidâtli kişilere tasavvuf eğitimi veren Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ünü kısa zamanda civar köylerde duyulmuştur.¹⁵ Beldenin ileri gelenleri ve ilmiye sınıfı da onun derslerine ilgi göstermiştir. Kısa zamanda geniş bir kitleye hitap etmeye başlayan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin mürid sayısı Osmanlı Arşivlerinde bulunan istihbarat belgelerine göre

13 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.161; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 34; Ahmed Özel, "er-Rukkâlî, Ebu'l-Haydar Hüsâmüddin Ahmed b. Muhammed", *Mevsûatü a'lâmi'l-ulemâi ve'l-udebâi'l-arabi ve'l-müslimin*, Dârul-Cil, Beyrut 2005, c. 10, s. 398.

14 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 137-138; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 37.

15 Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 345.

yaklaşık otuz bin civarındadır.¹⁶ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin başında, kurduğu istihbârât teşkilâtıyla ün kazanmış olan Sultan II. Abdülhamid bulunmaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin etrafında toplanan müridlerin çokluğu bir şekilde payitahta ulaşmıştır. Yapılan tahkikât sonucunda fazla müridi bulunduğundan dolayı devlet için tehlikeli olabileceği düşünülerek başka bir vilâyete gönderilmek üzere Ankara'ya çağrılır.¹⁷ Ahmed Hüsâmeddin Efendi, hakkında tahkikât yapıp bir karara varılincaya kadar, iki yıl, Ankara'da ikamete mecbur edilmiştir. Tasavvuf ehli ve aynı zamanda Mesnevî şârihi olan dönemin Ankara vâlisi Abidin Paşa (ö.1324/1906) işin hakîkatine vâkıf olduğundan bu süre zarfında onu kendi konağında misâfir etmiştir.¹⁸

O dönemde devlet kurumları arasında yapılmış olan yazışma belgelerinden anladığımız kadarıyla Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ilk önce Suriye'ye sürgün edilmesi düşünülmektedir. Ancak bir takım sağlık sorunlarından dolayı ve devletin yüksek kademelerinde bulunan müridlerinin Ankara ya da Sivrihisar'da kalmasını talep etmeleri sonucunda Suriye sürgününden vazgeçilen Ahmed Hüsâmeddin Efendi, İstanbul'a çağrılarak Bursa'da ikamet etmesi hususundaki Sultan

16 BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 16/S/1304 (Hicrî), dosya no: 1378, gömlek no: 28, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 15/R/1304 (Hicrî), dosya no: 1391, gömlek no: 34, fon kodu: DH. MKT.

17 BOA, tarih: 4/Ts/1302 (Hicrî), dosya no: 132, gömlek no: 4, fon kodu: DH. ŞFR.; BOA, tarih: 3/Ts/1302 (Hicrî), dosya no: 132, gömlek no: 3, fon kodu: DH. ŞFR.

18 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 138; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.161-162.

II. Abdülhamid'in kararı kendisine tebliğ edilmiştir.¹⁹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi İstanbul'da kendine tebliğ edilen karar gereği 1305/1888 yılında âilesiyle birlikte Bursa'ya taşınmıştır. Bursa'da Maksem civarındaki Kalenderî Mescidi'nin bulunduğu sokakta Hamidiye adıyla meşhur olan bir tekke, bir mescid ve ikamet için kendine bir ev yaptırarak 1303/1886 'dan 1313/1897 yılına kadar burada ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.²⁰ Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin oğlu Musa Kazım Öztürk, babasının bir tekkesi olmasına rağmen sistemin içinden biri olarak Osmanlı'nın son döneminde tekkelerin keyfiyetiyle ilgili bir özeleştirî mahiyetinde, zamanla tekkelerin başına ehliyetsiz kişilerin geçtiğini ve bu müesseselerin kendilerinden beklenen işlevi yerine getiremez hale geldiğini, dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurulacak hükümetin ilk işinin buraları kapatmak olması gerektiği şeklinde bir görüşü olduğunu rivayet etmektedir.²¹ Ancak oğlunun aktardığı bu görüşle ilgili Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kendi eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ilmî derinliğinin yanı sıra etkili bir hitâbete sahip olması dolayısıyla Bursa'da da etrafına halktan ve ilmî tabakadan çok sayıda mürid toplanmıştır.

19 BOA, tarih: 26/S/1304 (Hicrî), dosya no: 1380, gömlek no: 37, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 25/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1421, gömlek no: 44, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 25/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1421, gömlek no: 66, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 17/Z/1304 (Hicrî), dosya no: 1444, gömlek no: 69, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 1033, gömlek no: 81387, fon kodu: İ.DH.; BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 203, gömlek no: 69, fon kodu: Y.A.HUS.; BOA, tarih: 19/Ş/1307 (Hicrî), dosya no: 16, gömlek no: 76, fon kodu: Y.PRK. UM..

20 Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi I-II*, s. 345; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Bursa, ts., s. 359; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 298.

21 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 112-113.

Buradaki tekkesinde onun derslerine devam ettiği bilinen müridleri arasında eski Reîs-i Müderrisîn Hacı Kara Yusuf Efendi, Dağıstanlı Hacı Mustafa Efendi, eski Reîs-i Müderrisîn Beğavi-zâde Hacı Sâdık Efendi ve İçelli Mustafa Efendi bulunduğu nakledilmektedir.²² Bir müddet sonra yine burada da müridlerinin çokluğunu çekemeyen art niyetli kişilerin yaptıkları asılsız şikâyetler sonucu²³ 1313/1897 yılında Trablusgarb'a sürgün edilmesine karar verilmiştir.²⁴

Trablusgarb'da on bir yıl kalan Ahmed Hüsâmeddin Efendi, burada ilim ve irfan derslerine devam etmiştir. Trablusgarb vâlisi Recep Paşa'nın (ö.1326/1908) bu derslerin müdâvimlerinden olduğu kaynaklarda nakledilmektedir.²⁵

Ahmed Hüsâmeddin Efendi Trablusgarb'daki sürgün yıllarında kitap telifine yönelerek “*Edvâr-ı Âlem Maâz-ı Cis-mânî*”, “*Tefsîr-i Kebîr*”, “*Müşahhasât-ı Suver-i Kur'âniyye*”, “*Lem'atü'l-âfâk fi'z-Zuhûri ve'l-İsrâk*”, “*Zübdetü'l-Makâl fi'l-kevnî ve'l-hayâl*” ve “*Tuhfetü'l-İhvân*” isimli eserlerini yazdığı oğulları tarafından ifade edilmektedir. 1326/1908 yılında II. Meşrûtiyet'in ilan edilmesi dolayısıyla sürgündekilere af çıkınca Vâli Recep Paşa ile birlikte İstanbul'a dönmüştür.²⁶

22 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 138; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162.

23 *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 138-139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi I-II*, s. 346.

24 BOA, tarih: 14/Ş/1315 (Hicrî), dosya no: 978, gömlek no: 73341, fon kodu: BEO.; BOA, tarih: 11/Z/1317 (Hicrî), dosya no: 2327, gömlek no: 5, fon kodu: DH. MKT; BOA, tarih: 14/C/1318 (Hicrî), dosya no: 1560, gömlek no: 116997, fon kodu: BEO.; BOA, tarih: 07/N/1317 (Hicrî), dosya no: 1428, gömlek no: 107065, fon kodu: BEO.; BOA, tarih: 05/M/1317 (Hicrî), dosya no: 1309, gömlek no: 98126, fon kodu: BEO.; Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 138-139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi I-II*, s. 346; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri*, s. 45.

25 Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi I-II*, s. 346; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri*, s. 58.

26 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri*, s. 62.

İstanbul'a dönüşünden yirmi gün sonra Bursa'ya geçerek daha önce yaptırmış olduğu tekke ve mescidi tamir ettirip yaklaşık bir buçuk yıl daha burada kalarak irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelerek Topkapı Caddesi, Çapa civarında bulunan Konya valisi Arifi Paşa'nın konağını satın alıp buraya yerleşmiştir.²⁷ Ahmed Hüsameddin Efendi 1333/1915 yılında Sivrihisar'daki müridlerinin ve dostlarının yoğun talepleri üzerine Sivrihisar'a giderek yaklaşık iki sene burada tefsir dersleri verdikten sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür.

1336/1918 yılında İzmir'deki halifesi Şeyh Bekir Efendi ve müritlerinin davetleri üzerine yirmi günlüğüne İzmir'e gidip gelmiştir.²⁸ İzmir dönüşünden üç gün sonra çıkan yangında İstanbul'daki evi tahrip olduğu için Bursa'daki tekkenin müstemilâtındaki evine yerleşmiştir. Burada bir buçuk sene kaldıktan sorna Balıkesir'deki müritlerinden gelen davet üzerine oraya gidip iki ay boyunca *Müşahhasât-ı Suver-i Kur'âniyye*'nin Fâtiha ve Amme cüzünden tefsir dersleri yapmıştır. Dönüşte Bandırma'ya uğrayarak burada bulunduğu iki ay zarfında müridlerine ve halka tefsir dersleri vermiştir. Daha sonra İstanbul'a dönerek önce Sümbül Efendi Mahallesi civarında Voyvoda Konağı ismiyle meşhur bir konağa daha sonra Beşiktaş'a ve nihayet Cerrahpaşa civarında satın aldığı eve yerleşerek ölümüne kadar burada ikâmet etmiştir.²⁹

27 Ahmed Hüsameddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162.

28 Ahmed Hüsameddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.163.

29 Ahmed Hüsameddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 140; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.163

1.3. Evliliği ve Çocukları

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin iki evlilik yapığı bildirilmektedir. İlk evliliği 1287/1871 yılında Hicaz dönüşü uğradığı Uluborlu'da babasının halifesi Hacı Mustafa Efendi'nin baldızı Ayşe Sıdika Hanım ile³⁰ ikinci evliliği ise Bursa'ya yerleştikten sonra Dağıstanlı Abdullah Hilmi Efendi'nin kızı Ümmügülsüm Hanım ile 1305/1888 yılında olmuştur.³¹ Bu iki evliliğinden on altı çocuğı dünyaya gelmiş ve bunlardan yedisi küçük yaşta vefat etmiştir. Ali Haydar, Zehra (1), Şerife, Zehra (2), Celaledin, Mustafa Ahrar ve Cafer Sadık bebeklik çağlarında vefat etmiştir. Diğerlerinin doğum ve ölüm yılları şöyledir: Mehmet İsmetullah³² (1881-1952), Hasan Tahsin (1885-1942), Hüseyin Hüsnü (1888-1912), Ali Rıza (1891-1930), İbrahim Hakkı (1895-1914), Fatma Zehra (1898-1920), Mehmet Cevat (1902-1912), Mahmud Mücteba (1911-1935) ve Musa Kazım Öztürk (1913-1996) yılları arasında yaşamışlardır.³³

Kaynaklarda Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin çocuklarından herhangi birine tarikatta hilâfet ve irşad icâzeti verdiğine dâir bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak oğullarından Mehmet İsmetullah ve Ali Rıza kitapların yazıya dökülmesi, tercüme edilmesi, basımı ve geniş kitlelere ulaştırılması konusunda gayret sarfetmişlerdir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin vefâtından sonra en küçük oğlu Musa Kazım Öztürk de Arapça ve Osmanlıca olarak basılan kitaplarını sadeleştirerek günümüz Türkçesi ile tekrar yayınlamıştır.

30 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266.

31 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 43.

32 Arap harfleriyle yazılışı itibariyle Muhammed şeklinde okunmaya müsait olmakla beraber kardeşi Musa Kazım Öztürk Latin harfleriyle yazmış olduğu eserlerinde onun ismini Mehmet olarak zikretmiştir. Biz de buna dayanarak bu şekilde ifade ettik. Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 36; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.159.

33 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 135; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.159; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 127-128.

1.4. Vefatı

Ahmed Hüsâmeddin Efendi, İstanbul Cerrahpaşa'daki evinde birkaç gün hafif bir hastalık geçirdikten sonra 18 Ramazan 1343/11 Nisan 1925'de vefat etmiştir.³⁴ Naâşî Pazartesi günü halîfesi Hacı tarafından yıkanmış ve cenâze namazı Fatih Cami'inde ikindi namazını müteakip yine Ömer Efendi tarafından kaldırılarak Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir.³⁵ 1979 yılında yapılan çevre yolu çalışmaları sebebiyle mezarı ailesi tarafından Silivri Kapı, Yeni Kozlu mezarlığındaki yeni aile kabristanına taşınmıştır.³⁶

1.5. Hayat Kronolojisi

1264/1847	Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin doğumu (Rükkâl)
1277/1860	Rükkâl'den İstanbul'a gelişi (babasıyla beraber)
1277/1860	Hacca gidişi (babasıyla beraber)
1277-1287/1860-1871	Mekke'de ikâmeti (babasıyla beraber)
1286/1870	Babası Muhammed Said Efendi'nin vefatı (Mekke)
1286/1870	Halil Hamdi Dağıstanî'ye intisabı (Mekke)
1286/1870	Halil Hamdi Efendi'den hilâfet icâzeti alışı (Mekke)

34 Şemseddin Efendiye göre vefat günü 17 Ramazan'dır. Şemseddin, *Bursa Der-gâhları: Yâdigâr-ı Şemsi I-II*, s. 347.

35 Vassaf, *Sefine-i Evliya*, c. 2, s. 273; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s. 163.

36 Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsameddin*, s. 17.

- 1286/1870 Medîne'de halvet edişi
- 1287/1871 Anadolu'ya dönüşü
- 1287/1871 Denizli'ye ve oradan Uluborlu'ya gidişi
- 1287/1871 Ayşe Sıdika Hanım ile evliliği (Uluborlu)
- 1287-1300/1871-1882 Uluborlu'da ikâmeti
- 1300/1882 Sivrihisar'a gidişi
- 1300-1303/1882-1886 Sivrihisar'da zaviye, medrese inşası ve ikâmeti
- 1303-1305/1886-1888 Ankara'da mecburî ikâmeti
- 1305/1888 Bursa'ya gidişi
- 1305/1888 Ümmügülsüm Hanım ile evliliği (Bursa)
- 1305-1313/1888-1897 Bursa'da tekke inşası ve ikâmeti
- 1313/1897 Trablusgarb'a gidişi
- 1313-1326/1897-1908 Trablusgarb'da mecburî ikâmet
- 1326/1908 Bursa'ya dönüşü
- 1326-1327/1908-1909 Bursa'da ikâmeti
- 1327/1909 İstanbul'a gidişi
- 1327-1333/1909-1915 İstanbul'da Arifi Paşa'nın konağını satın alışı ve ikâmeti
- 1333/1915 Sivrihisar'a müridlerini görmeye gidişi
- 1333-1335/1915-1917 Sivrihisar'da tefsir dersleri ve sohbetleri (2 yıllık)
- 1335/1917 İstanbul'a dönüşü

- 1336/1918 İzmir’de müridlerini ziyareti (20 günlük)
- 1336/1918 Fatih yangınında evinin ve birçok eserinin yanması
- 1336-1338/1918-1920 Bursa’da ikâmeti (1,5 yıllık)
- 1338/1920 Balıkesir’de müridlerini ziyareti (2 aylık)
- 1338/1920 Bandırma’da müridlerini ziyareti (2 aylık)
- 1338/1920 İstanbul’a gidişi
- 1338-1343/1920-1925 İstanbul’da ikâmeti
- Ramazan 1343/Nisan 1925 Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin vefâtı

2. KİŞİLİĞİ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi ayırt etmeksizin herkese iyilik ve yumuşaklıkla muamele eden, fakirleri doyurmayı seven, ziyaretine gelen kimselere, zengin olsun fakir olsun aynı muhabbet ve hürmeti gösteren, onların hatırlarını soran, gönüllerini alan, iyilik ve saadetleri için dua eden mütevâzi bir kişiliğe sahiptir.

Ömrünün çoğunu halvette geçiren Ahmed Hüsâmeddin Efendi konuştuğu zaman daima Kur'an-ı Kerim'in mânâ ve hakikatlerini anlatır, ihtiyaç olmadıkça dünya işlerinden bahsetmezdi. Kurtuluşun, selamet ve yükselişin ancak Kur'an-ı Kerim ile olacağını söyler ve zamanın ihtiyaçlarına göre onun manasını açıklardı. Bir konuyu anlattığında itiraz ve tereddüde sebebiyet verecek hiçbir karanlık nokta bırakmazdı. O kitleleri kolayca etkileyebilen bir hitâbet yeteneğine ve kişileri peşinden sürükleyebilen yüksek bir iknâ gücüne sahipti. Onu dinleyenler saatlerce yanından ayrılmak istemez, ayrıldıklarında da gönülleri ferah ve kalpleri mutmain bir şekilde ayrılırlardı.³⁷

Ahmed Hüsâmeddin Efendi oğullarının ifâdesine göre her ne kadar Kâdirîlik, Sühreverdîlik, Çiştîlik ve Nakşbendîlik gibi birçok tarîkattan icazetli olsa da onun tasavvufî kişiliği Nakşbendîlik-Müceddidîlik ekseninde teşekkül etmiş ve talebelerine de bu tarîkatın sülûk usûlü üzerine eğitim vermiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvufî kişiliğinin yanında ilmî yönü de bulunmaktadır. Buna göre o huruf ilminin bütün inceliklerine sahip, Arapça ve Farsça'ya bu dillerde şiir yazabilecek ölçüde vâkıf ve kendi ifadesine göre Kur'an-ı Kerim'in hakikatini ortaya çıkarmakla manen görevlendirilmiş

37 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 136-137; Öztürk, *İslam Felsefesinde Işık Veren Seyyidler*, s.160-161.

bir müfessirdir. Hüseyin Vassaf, bir gün Ahmed Hüsâmeddin Efendi'yi ziyaret ederek ondan Nebe Sûresi'nin ilk iki âyetinin tefsirini dinlediğini söyler. Bu tefsir sohbeti esnasında sadece (ع) kelimesinin te'vilinin iki saatten fazla sürdüğünü ve onun sahip olduğu ilim karşısında ne kadar hayrette kaldığını bildirerek Ahmed Hüsameddin Efendi'nin ilmî kişiliğini şu şekilde beyan etmektedir: "Ahmed Efendi Hazretleri ilm-i tevhîdde ferîdü'l-asr oldukları gibi hakîkaten gavvâs-ı deryâ-yı Kur'an'dır. Esrâr-ı meânî-i Hz. Kur'an'a vâsıl, sâhib-i te'vîlât u makâmât bir pîr-i kâmilidir. Mislini asırlar idrak edememiş denilecek derecede te'vil-i mânâ-i Kur'an'da vâhid-i zamândır."³⁸

Yine Hüseyin Vassaf Bursa'nın büyük âriflerinden olan Kâdî Han'ın bir sohbetinde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin "kutb-ı memleket" olduğunu söyleyerek ondan övgüyle bahsettiğine şahit olmuştur.³⁹ Onun tefsir ilmindeki istilâh ve tabirlerini açıkladığı bir usûl eseri ve on iki tane de çeşitli sûrelerin tefsirinin yapıldığı risâleleri bulunmaktadır. Bu eserler incelendiğinde onun tefsir ilmindeki derinliğini görmemek imkânsızdır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin oğlu Musa Kazım Öztürk'ün ifade ettiğine göre o bir sohbetinde İbni Arabî (ö.638/1240) ile kendini karşılaştırarak Kur'an-ı Kerim'in hakikatine vukufiyeti konusunda şöyle demektedir: "Muh-yiddîn-i Arabî Hazretleri büyük zâttır. Şayet onun devrinde olsaydım, talebesi olurum. Ancak o şimdi bizim devrimizde bulunsaydı bizim talebemiz olurdu. Zira kendisine Kur'an'ın bir sûresinin, ihlâs sûresinin, mânâsı verilmiştir. Hâlbuki bütün Kur'an bize tevdi kılındı."⁴⁰

38 Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 268,

39 Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 270.

40 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 110-111.

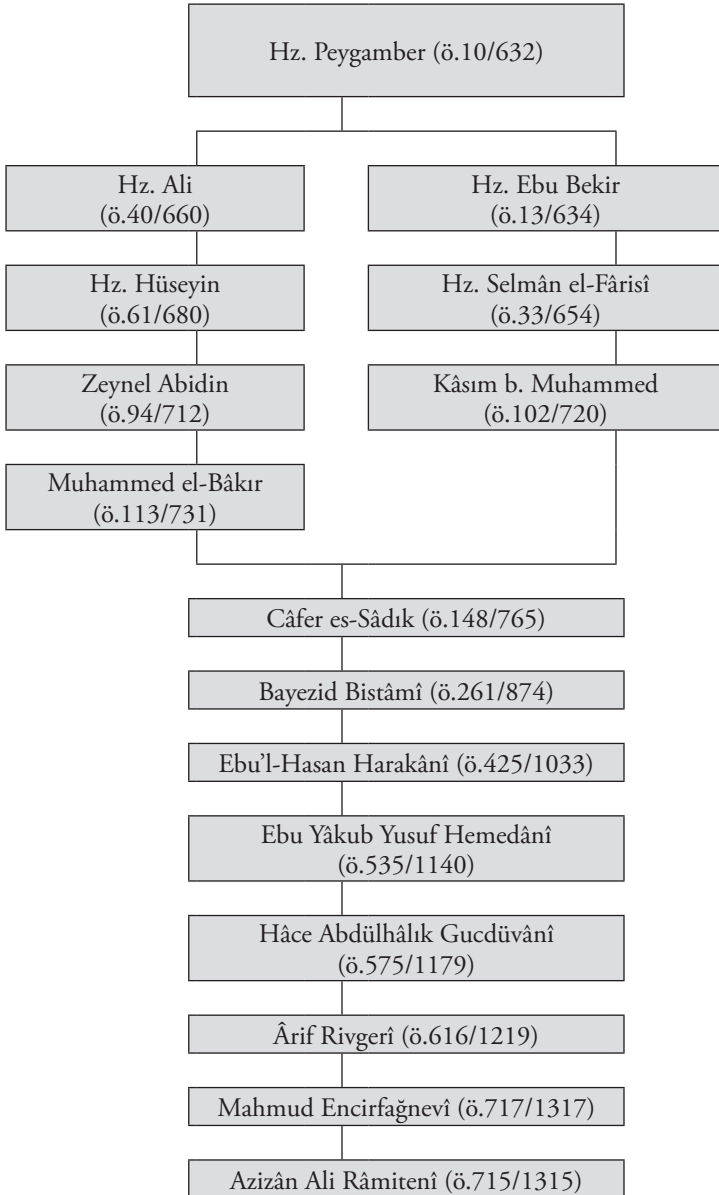
3. SİLSİLESİ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvufa ilk intisabı Abdullah Dihlevî'nin (ö.1240/1824) halifesi aynı zamanda babası olan Muhammed Said Rukkâlî vâsıtasıyla olmuştur. Uzun yıllar babasından tasavvuf eğitimi alan Ahmed Hüsâmeddin Efendi sülûkünü tamamlayarak ondan tarikatta hilâfet ve irşad icâzeti almıştır. *Zübdet'ül-merâtib* ve *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd* adlı eserlerinde babası ve Dihlevî kanalıyla Bahâüddin Nakşbend'e ve ondan da Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan Nakşbendî-Müceddidî silsilesini yayımlamıştır.⁴¹ Ayrıca Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin halifelerinden Ordulu Süleyman Sâmî'nin *Rehber-i Tâlibîn* adlı eserinde ve *Sefîne-i Evliyâ*'da da onun babası kanalıyla bağlı olduğu silsilesi verilmiştir.⁴² Bu silsilenin yanı sıra Ahmed Hüsâmeddin Efendi aynı zamanda mürşidi olan babasının ölümünden sonra Mekke'de bulunan Halil Hamdi Dağıstanî'ye intisâb ederek ondan da Nakşbendî-Hâlidî usûlüne göre hilâfet ve irşad icâzeti almıştır.⁴³ Böylece onun silsilesi Halil Hamdi Dağıstanî ve Mevlânâ Hâlid Bağdâdî yoluyla Hz. Ebu Bekir kanalından Hz. Peygamber'e ulaşmış olmaktadır. Buna göre Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bu iki silsilesi şu şekildedir:

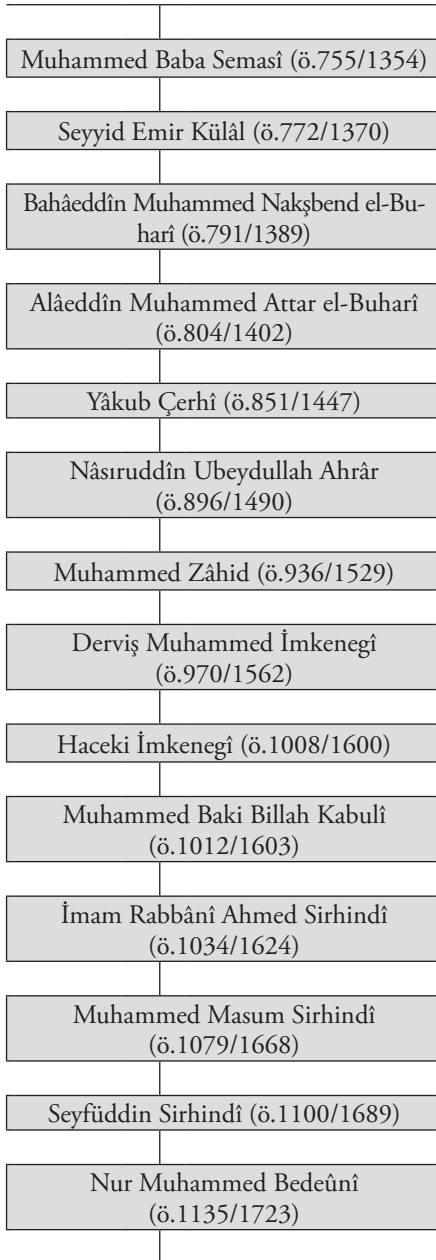
41 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, Mürettibin-i Osmânî Matbaası, İstanbul 1328, s. 99-102; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Zübdetü'l- Merâtib*, neşreden: Ali Rıza, Mehmed İsmetullah, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1341, s. 66-69, 72-73.

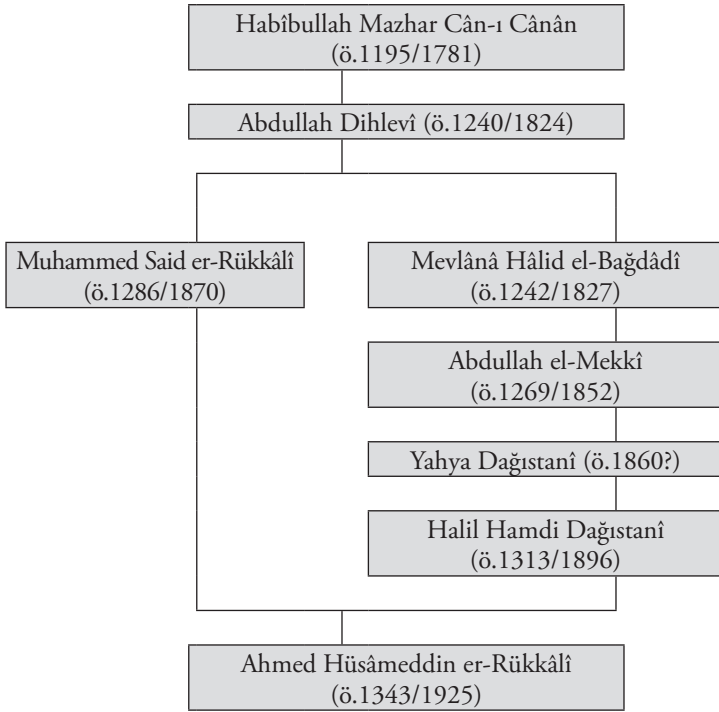
42 Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 267; Süleyman Sâmî, *Rehber-i Tâlibîn*, s. 8-9.

43 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *es-Sohbetü'l-mele'l'alâ fî tefsiri sûreti Abese ve tevellâ*, neşreden: Mehmed İsmetullah, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327, (Eserin kapağındaki tanıtım yazısında geçmektedir.); Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 137; Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi I-II*, s. 345; Öztürk, *İslâm Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.161; Halil İbrahim Şimşek, *Halil Hamdi Dağıstanî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014, s. 50.

Yukarıda vermiş olduğumuz Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Halil Hamdi Dağıstanî kanalıyla bağlı olduğu Nakşbendî silsilesi Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kendi eserlerinde ve diğer kaynaklarda açık bir şekilde bulunmamaktadır. Ancak *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd* adlı eserde Halil Hamdi Dağıstanî'den bahsedilmeden Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ve "Cafer Sâdık, Kâsım b. Muhammed Ebi Bekir, Selmân-ı Fârisî, Hz. Ebu Bekir" kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan bir Nakşbendî silsilesinin varlığına işaret edilmektedir.⁴⁴ Bununla beraber Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin *Müşahhasât-ı suver-i Kur'âniyye* eserinin yayımlanan fasiküllerinin

44 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 99-102.

kapaklarında bulunan tanıtım yazılarında ve *Yâdigâr-ı Şemsî*'de babasının vefatından sonra Halil Hamdi Dağıstanî'ye intisab ederek ondan icâzet aldığı bildirilmektedir.⁴⁵ Böylece onun Nakşbendî silsilesine iki ayrı koldan bağlanarak hem Müceddidî hem de Halidî olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Nakşbendî silsilelerinin yanı sıra Kadirî, Sühreverdî ve Çiştî tarikatlarından da icâzetli olduğu kaydedilmekte olup onun bağlı olduğu tarikat silsileleri *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd* ve *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserlerde verilmektedir.⁴⁶ Bu silsileler incelendiğinde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin sahip olduğu Nakşbendîliğin dışındaki tarikatlarla ilgili icâzetlerini Abdullah Dihlevî'nin halîfesi olan babası Muhammed Said Efendi'den aldığı anlaşılmaktadır. Ona kadar ulaşan Kadirî, Sühreverdî ve Çiştî tarikatlarının silsileleri aşağıda tablo halinde verilmiştir.

45 Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 345.

46 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 102-104; Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 267.

Kâdiriyye Silsilesi⁴⁷

47 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 102; Vassaf, *Se-fine-i Evliya*, c. 2, s. 267.

Çiştîyye Silsilesi⁴⁸

48 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyku'r-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 103.

Muhammed Said Rukkâlî

Ahmed Hüsâmeddin Rukkâlî

Sühreverdiyye Silsilesi⁴⁹

Hz. Ali

Hasan Basrî

Habib Acemî

Dâvud Tâî

Maruf Kerhî

Seri Sakatî

Cüneyd Bağdâdî

Ebu Ali Rudbârî

Ebu Ali Kâtib Hüseyin

Ebu Osman Mağribî

Ebu Kasım Gürkânî

Ebu Bekir Nessâc

Ahmed Gazalî

Ziyâüddin Sühreverdî

Şahabüddin Ömer Sühreverdî

Bahaüddin Zekeriyâ Multânî

Sadreddin

Rukneddin Ebu'l-Fetih

Celâleddin Buharî

Seyyid İcmel

Badahni Bahraici

49 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyku'r-tecrîd fî menâzili'r-tevhîd*, s. 104.

4. TESİRLERİ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi Denizli, Uluborlu, Sivrihisar, Ankara, Bursa, İstanbul, Trablusgarb, Mekke ve Medîne’de uzun yıllar bulunmuş ve oralarda tasavvufî eğitimler vermiştir. Etkili bir hitâbet yeteneğine sahip olması ve derin bir tefsir bilgisiyle beraber zamanın müspet ilimlerine de vakıf olması bulunduğu çevrede kısa zamanda etrafında birçok talebe ve müridin toplanmasına katkı sağlamıştır. Böylece yurtiçinde ve yurtdışında onun yetiştirdiği icâzetli pek çok halîfesi ve binlerce müridi bulunmaktadır. Özellikle tüm dünyadan müslümanların çekim merkezi Mekke ve Medîne’de bulunmuş olması da onun yurtdışında pek çok ülkeye halîfe göndermesindeki önemli faktörlerden biridir. Ölümünden önce Ahmed Hüsâmeddin Efendi ile görüşen Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*’da onun hayatından bahsettiği bölümde halîfelerinin bir listesini vermektedir.⁵⁰ Ayrıca Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin *Mevâlid-i Ehl-i Beyt* isimli eserini neşreden oğlu Ali Rıza da onun halîfelerinin isimlerini bulundukları yerlere göre eserin sonuna eklemiştir.⁵¹ Bu iki esere dayanarak Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin halifelerini bulundukları bölgelere göre aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

50 Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 270-272.

51 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 142-145; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.160.

BÖLGE	HALİFENİN ADI
Ankara	Müderriş Muhammed Efendi
	Müderriş İbrahim Efendi
	Sâlih Efendi
Balıkesir/Balıklidere	Çerkez ulemâsından Hacı Muhammed Efendi
Balıkesir/Bandırma	Müftü Ahmet Kemâleddin Efendi
	Yozgatlı Hacı Muhammed Efendi
	Tevfik Efendi
	Mustafa Efendi
	Hâfız Mustafa Efendi
Balıkesir/Edincik	Hacı İsmail Efendi
Balıkesir/Gönen	Hacı Ömer Efendi
Balıkesir/Karasi	Hacı Kâmûsî-zâde Halil Efendi
	Halit Efendi
	Halil Efendi
Balıkesir/Manyas	Sefer Efendi
Bursa	İçelli Mustafa Efendi
	Dağıstanlı Hacı Mustafa Efendi
	Eski Reis-i Müderrişin Beğavizâde Hacı Sâdık Efendi
	Hacı Kara Yusuf Efendi
Bursa/Karacabey	Hacı Abdülkerim Efendi
Bursa/Kirmastı	Şeyh Şaban Efendi
Çanakale/Gelibolu	Müftü Hacı İbrahim Efendi

Eskişehir/Sivrihisar	Müftü Hasan Efendi
	Bilal-zâde Mustafa Efendi
	Sûfi Muhammed Efendi
	Bayezid-i Bistâmî soyundan Şeyh Şehâbed-din Efendi
	Şeyh Hacı Hasan Efendi
	Ulemâdan Müderris Süleyman Efendi
Gaziantep	Hacı Abdurrahman Mücâhit Efendi
İstanbul	Fatih medresesi müderrisi Seyyid Ahmet Seyfüddin Efendi
	Rizeli Müderris Hacı Yakup Efendi
	Eğimli Muhaddis Hacı Ömer Efendi
	Filibeli Hafız Muhammed Efendi
	Siverekli Hacı Muhammed Efendi
İzmir	Müftüzâde Eğimli Şeyh Bekir Efendi
	Tireli Hacı Ahmet Efendi
	Hacı Muhammed Efendi
Ordu/Fatsa	Müderris Süleyman Sami Efendi
Çin	Çin Vaizi Seyyid Tahir Efendi
Çin/Harbin	Şeyh Abdurrahman Efendi
Çin/Mukden	Şeyh Ahmet Efendi
Çin/Lokçin	Hacı Abdülbâri Efendi
	Sâdık Hittânî
Çin/Doğu Türkistan	Abdüllatif et-Tarakanî
Çin/Kaşgar	Ulemâdan Abdülkadir Efendi

Dağıstan	Kadı Seyyid Kâzım Efendi
	Abdülkadir Efendi
	Ulemâdan Şeyh Şaban Efendi
	Müderris Hacı Muhammed el-Kerkûkî
	Kadı Muhammed el-Mihrâkî
	Hacı Mikâil el-Makadirî
	Kadı Seyyid Pir Muhammed
	Ulemâdan Necmeddin Âvârî
	Şeyh Ali Süğürî
	Hacı Nasrullah Kûbâvî
	Hacı Abdurrahman Ejderhanî
	Ulemâdan Beytu'l-ilim lakabıyla meşhur Hacı Said Efendi
	Şeyh Ahmet Efendi
Fas	Şeyh Hacı Muhammed Şenkîti
Hindistan/Rampur	Rampur Hâkimi Seyyid Müctebâ Han
Libya/Trablusgarb	Şeyh Hasan el-Uveydan
Mekke	Reisü'l-müderrisîn Şeyh Seyyid Abdülkerim Efendi
Medîne	Kelam Âlimi Dağıstanlı Abdülkerim Efendi
Özbekistan/ Semerkand	Şeyh Hacı Şakir Efendi
Rodos	Hafız Ethem Efendi
Rusya/Soçi/Âhun	Saîd Niyazi
Suriye/Şam	Muhammed Mübarek Efendi
Tunus	Tunus Kadısı Muhaddis Şeyh İsmail es- Safâyî
Türkistan	Abdülkadir Kaşgârî

5. ESERLERİ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin isimlerine vâkıf olduğumuz yirmi beş eseri bulunmaktadır. Ali Rıza Efendi *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*'e eklemiş olduğu babasıyla ilgili biyografide Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin yüz ciltten fazla telif eserinin bulunduğunu ancak bunların günümüze ulaşanları dışında kalanların 1336/1918 yılındaki büyük Fatih yangınında ve matbaalarda çıkan çeşitli yangınlarda kaybolduğunu bildirmektedir. Ancak yangınlarda kaybolan eserlerinin bir kısmının isimleri kendisinin ve çocuklarının yayımlamış olduğu kitaplardaki atıflardan özellikle de *Mirsad Dergisi*'nde bu eserlerle ilgili yayımlanan bölümlerden ve tanıtım yazılarından öğrenilmektedir. Fatih yangınında kaybolan bu eserlerin çoğunun ise günümüzde isimleri dahi bilinmemektedir.⁵²

Günümüze ulaşan eserleri ise genel olarak tasavvuf ve tefsirle ilgilidir. Arapça'ya derin bir vukûfiyeti bulunan Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserlerini ilk önce Arapça olarak yazmıştır. Ancak bu eserler Anadolu'da Arapça bilenlerin azalması dolayısıyla kendisi ve çocukları tarafından geniş kitlelere ulaşabilmesi için Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Tasavvufî eserlerinde vahdet-i vücûd anlayışına ve Nakşbenî-Müceddidi seyir ve sülûk metotlarına yer veren Ahmed Hüsâmeddin Efendi tefsirle ilgili eserlerinde Kur'an-ı Kerim'in hakîkati olarak ifade ettiği bâtınî (işârî) anlamlar üzerinde durmaktadır. O, âyetleri açıklarken hurûf ilminden de faydalanmıştır. Onun günümüze ulaşan tefsir kitapları incelendiğinde yaşadığı zamanın kimya, anatomi, fizik, astronomi gibi fen ve tabiat ilimleriyle ilgili pek çok çıkarımda bulunduğu görülmektedir. Ona göre yaş-kuru her şey Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur. Oğlu Musa Kazım'ın belirttiğine göre

52 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 140; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.163; Musa Kazım Öztürk, *Edvâr-ı Âlemden Parçalar*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1953, s. 7.

o, hadisle uğraştığı bir zamanda Hz. Peygamber'den manevi bir işaret olarak Kur'an-ı Kerim'i açıklamakla (tefsir) görevlendirildiğini ifade etmektedir.⁵³

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserleri genel olarak iki alan üzerinde yoğunlaştığından dolayı bu eserleri tasavvuf ve tefsir olmak üzere iki kategori altında incelenmeye çalışılmıştır. Kayıp eserleri de ayrı bir bölümde verilmiştir.

5.1. Tasavvufi Eserleri

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kaynaklarda geçen tasavvufa ilgili dört eseri bulunmaktadır. Bunlar: *Hakâyıku't-Tecrîd fî Menâzili't-Tevhîd*, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, *Zübdetü'l-merâtib* ve *Tuhfetü'l-Ihvân*'dır. Bu eserlerden *Tuhfetü'l-Ihvân* hariç ilk üçü günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kitapların günümüzde mevcut olanları, basım tarihlerine göre sırasıyla aşağıda incelenecektir.

5.1.1. Hakâyıku't-Tecrîd fî Menâzili't-Tevhîd

Müellifin oğlu Musa Kazım'ın bildirdiğine göre Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu eserini Sivrihisar'da yaşadığı dönemde kaleme almıştır.⁵⁴ Bu bilgiyi göz önünde bulundurduğumuzda eserin 1299/1882-1303/1886 yılları arasında yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Arapça olarak yazılan eser 1328/1910 yılında İstanbul Mürettibîn-i Osmânî Matbaası'nda bastırılmıştır.⁵⁵

Tasavvufun seyir ve sülûk konularının anlatıldığı eserde zikir, zikrin çeşitleri ve adabı, Tevhîdin hakîkati ve çeşitle-

53 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 36-37.

54 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 38; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162; Öztürk, *Edvâr-ı Âlemden Parçalar*, s. 9.

55 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, Mürettibîn-i Osmânî Matbaası, İstanbul 1328.

ri, kötü ahlakdan sakınma, güzel ahlak sahibi olma, ilmin hakîkati ve çeşitleri, letâif, murâkabe, varlık ve mertebeleri, vusûl-rucû', şeyh-i mercû', ri'yâzet ve mücâhede, sekr-sahv, fenâ-bekâ, islam, risâlet, mî'râc, cennet-cehennem, ruh ve çeşitleri gibi konular işlenmektedir. Ayrıca eserin sonunda Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Nakşbendî, Kâdirî, Çiştî ve Sühreverdî silsileleri verilerek kendisinin Arapça bir şiiriyle kitap sonlandırılmıştır.

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde eserin bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁵⁶ 1323/1905 yılında yazılmış olan nüshanın müstensihisi Seyyid Abdülcemil'dir. Matbu eserden farklı olarak yazma nüshada konuların arasına muhtevâyâ uygun Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden ve Hâfız Şirâzî'nin *Dîvân*'ından Farsça beyitler yerleştirilerek metin zenginleştirilmiştir. Bu beyitlerin esere Ahmed Hüsâmeddin Efendi tarafından mı yoksa kitabı istinsah eden Seyyid Abdülcemil Efendi tarafından mı konulduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Kitabın başka bir yazma nüshası bulunmadığından mukâyese imkânı mevcut değildir.

Eser 1328/1910 yılında basıldıktan sonra Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin çocukları tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek bazı ilâve bölümlerle beraber "*Zübdetü'l-merâtib*" ve "*Makâsıd-ı sâlikîn*" isimleriyle iki kitap halinde neşredilmiştir. Henüz bu eserle ilgili yapılmış müstakil bir akademik çalışma mevcut değildir.

5.1.2. Makâsıd-ı Sâlikîn

Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin "*Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*" adlı Arapça eserin bir kısmının oğlu Ali Rıza tarafından Türkçe'ye tercümesinden müteşekkildir.⁵⁷

56 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, demirbaş no: 11969/YZ0233.

57 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 139.

1341/1922 yılında aynı şahıs tarafından İstanbul'daki Evkâf-ı İslâmiyye matbaasında bastırılarak neşredilmiştir.⁵⁸ Konya yazma eserler kütüphanesinde Lütfi isimli müstensih tarafından 1971 yılında matbu eserden istinsah edilmiş bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁵⁹

Tasavvufun seyir ve sülûk konularını ihtivâ eden eser on yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin başlıkları şu şelil-dedir: Zâtü'l-Baht (s. 3), Murâkabetü's-Sübût fi'l-Vücûd (s. 5), Kelime-i Tevhîd (s.8), Nefy ü İsbât (s.13), Keyfiyyet-i İştigâl-i Zikir (s.17), Murâkabetü's-Sübût fi'l-Vücûd (s.19), Râbta ve Râbta ile İştigâl (s. 22), A'zânın Zikri (s. 26), Letâif ve Letâifle İştigâl (s. 27), Menâzil-i Tevhîdin Nefy ü İsbâtı (s. 30), Tarîka-i Letâif Üzerine Murâkabe-i Ehadiyyetten Murâkabe-i Kalb, Ruh, Sır, Hafî, Ahfâ (s. 34-45), Murâkabetü's-Sübût fi'l-Vücûd (Kalb, Ruh, Sır, Hafî ve Ahfâ'da) (s. 46-59), İstiğfâr, (s. 60), İlim (s. 60). Genelde sohbet üslûbu ile yazılmış olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserlerinde konu başlıklarla sınırlı değildir. Bir başlık altında başlıkla ilgili ya da ilgisiz pek çok konuya değinilmektedir. Makâsıd-ı Sâlikinde de konu başlıklarının ötesinde pek çok tasavvufî meseleye değinilmektedir.

Makasidü's-Sâlkîn'in ilk iki bölümünde Cenâb-ı Hakk'ın varlığının mâhiyeti ve yaratılışa âit konular ele alınmaktadır. Sonraki üç bölümde ise ihsan ve ilim bağlamında kelime-i tevhîdin hakîkati, zikir ile meşgul olmanın âdâbı, nefy ve isbâtın sâlikin mertebeleri kat edişine etkisinden bahseder. Altıncı bölümde İhlâs sûresini mânâsını ve letâif-i hamse ile İhlâs sûresinin her bir âyeti arasındaki bağlantıyı ilm-i huruf yardımıyla anlatır. Bazı hadislerle râbitayı delillendirerek râbitanın gereğini ve faydasını anlatarak sadece Hz. Peygam-

58 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstani, *Makâsıd-ı Sâlkîn*, neşreden: Ali Rıza, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341.

59 Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, demirbaş no: 42 Kon 1910/1.

ber'e ve onun soyundan gelenlere sahih bir silsile ile bağlı bulunan zâtlara râbîta yapılabileceğini beyan eder. Bundan sonra tekrar letâif konusunu ele alarak her bir latîfenin feyzinin Zâtü'l-Bah'tan müride akışını, bu latîfelerin hangi peygamberin kademi üzere olduğunu ve murakabesinin nasıl yapılacağını detaylı bir şekilde anlatır. Son iki bölümde istiğfar çeşitlerini ve Kur'an-ı Kerim'in dört ilim üzere indiğini Kur'an'dan delillerle açıklar.

Kitap genel olarak Nakşbendî seyir ve sülûk uygulamalarının pratik olarak yapılışını açıklamaya ve bu uygulamaları düşünce olarak temellendirmeye yöneliktir. Her bir konu âyet ve hadîsden delillerle desteklenerek ilm-i huruf yardımıyla açıklanmaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin oğlu Musa Kâzım Öztürk *Makâsıd-ı sâlikîn* ve *Hakâyıku't-tecrîd*'den bazı bölümleri sadeleştirerek "*Hakikat Yolunu Arayanlar*" adıyla yayınlamıştır.⁶⁰ *Makâsıd-ı sâlikîn* ile ilgili Ali Rıza Damar⁶¹ ve Zahir Süslü⁶² tarafından transkripsiyon ve metin inceleme şeklinde birer yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

5.1.3. Zübdetü'l-merâtib

Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin bu eseri *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd* adlı Arapça eserinin kızı Fatma Zehra tarafından yapılan Türkçe çevirisinin bir bölümü ve yine mütercim tarafından kayıt altına alınan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kitaptaki konularla ilgili yapmış olduğu açık-

60 Musa Kâzım Öztürk, *Hakikat Yolunu Arayanlar*, Karakaş Matbaası, İstanbul 1995.

61 Ali Rıza Damar, *Ahmed Hüsâmeddin ve Makâsıd-ı Sâlikîn Adlı Eserin Transkripsiyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Şanlıurfa 1998.

62 Zahir Süslü, *Mekâsıd-ı Sâlikîn (Metin-İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne 2011.

lamalarından müteşekkildir.⁶³ Turan Alptekin⁶⁴ ve Zeynep Şeyma Kutluca⁶⁵ kitabın tercümesini Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bizzat kendisinin yapmış olduğunu belirtmiştir. Ancak *Zübdetü'l-merâtib*'in sonunda bulunan "İfâde-i mah-sûsa" kısmındaki kitabı neşredenlerin beyanlarına ve Musa Kazım Öztürk'ün babası Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin hayatını anlatmış olduğu eserdeki ifadelerine dayanarak eserin Fatma Zehra tarafından tercüme edildiği açıktır. Kitap 1341/1922 yılında henüz Ahmed Hüsâmeddin Efendi hayattayken oğulları Ali Rıza ve Muhammed İsmetullah tarafından İstanbul'daki Ahmed Kâmil Matbaası'nda bastırılarak neşredilmiştir.⁶⁶

Kitap bir giriş ve yirmi altı bölümden meydana gelir. Bu bölümlerin başlıkları ise şu şekildedir: Zikir ile iştiğal (s. 8), Letâîf, Keyfiyyet-i Zikir ve Merâtibinin Hülâsaten Beyânı (s. 11), Menâzil-i Tevhîdin Nefy ve İsbât Merâtibi (s. 13), Murâkabe-i Ehadiyet, Ruh, Sır, Hafî, Ahfâ, Kelam, Ef'âl, Vücûd, Maiyyet (s. 13), Âlem-i Bâtında Envâ'-ı Tasarrufun Zübde-i Merâtibi (s. 18), Makâmâtın İhtisâsı ve Havâdisten Mücerrede Hakâyıkın Ahvâl ve Merâtibi (s. 40), Zâtü'l-Bah-tı Beyân Etmenin İmkân Hâricinde Olduğuna Dâir (s. 46), Eşyâya Vücûd İ'tâsında İrâde-i İlâhiyyenin Taallukuna Dâir (s. 48), Taayyunâtü'l-İ'tibârî (s. 49), Mertebe-i Ahvâlî'l-İlim (s. 50), Seyr u Sülûka Dâir (s. 51), Riyâzât ve Mucâ-

63 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 70; Musa Kazım Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri Hayatı ve Eserleri*, Karakaş Matbaacılık, İzmir 1996, s. 57, 138.

64 Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin*, s. 19; Alptekin, "Ahmed Hüsameddin", *DİA*, c. 2, s. 90

65 Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2010, s. 14; Zeynep Şeyma Kuluca, Kitap Değerlendirmesi, *Tasavvuf- İlimi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı: 29, s. 199.

66 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî, *Zübdetü'l- Merâtib*, neşreden: Ali Rıza, Mehmed İsmetullah, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1341.

hedâtın Merâtibinin Zübdesi Beyânındadır (s. 54), Şeyh-i Mercu' Beyânındadır (s. 54), Fi Merâtibi'l-Mürşid (s. 56), Hızbu'n-Necât (s. 62), Hatm-i Şerif Duâsı (s. 65), İfâde-i Mahsûsa (s. 70), Silsile-i Ehl-i Beyt-i Mutahhara (s. 72), Silsile-i Nakşbendiyye (s. 72), Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Şiiri (s. 73), Said Efendi'nin Şiiri (s.), Hüseyin Vassaf'ın Manzumesi (s. 79),

Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserin girişinde din işlerinin en önemlisinin ilmihâl, ilmihâlin de en mühim kısmının akâid olduğunu bildirerek Ehl-i Sünnet anlayışına göre Allah'ın varlığı, sıfatları, fiilleri, görülmesi, kulların fiilleri, sevap-günah kesbetmeleri, kabir azabı, cennet-cehennem, bazı büyük kıyâmet âlâmetleri gibi konuları ele almaktadır. Eserde zikir, murâkabe ve letâif konusunda öz bilgiler bulunmaktadır. Riyâzet ve mücâhede, seyir ve sülûk, hakîki mürşidin özellikleri gibi konular Nakşbendî üsûlü üzere anlatılmaktadır. Eserin büyük bir bölümü varlık anlayışı ve vahdet-i vücûd düşüncesiyle ilgilidir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin vahdet-i vücûd düşüncesini benimsediği açık bir şekilde görülmektedir. O bu konuları anlatırken âyet ve hadîsin dışında herhangi bir kitap ya da kişiye atıfta bulunmamaktadır.

Kitaba ek olarak "Hızbü'n-necât" başlığıyla Arapça bir dua, "hatm-i şerîf" duası, "İfâde-i mahsûsa" başlığıyla müellifin oğulları Ali Rıza ve Muhammed İsmetullah tarafından yazılmış kitap ve basımı hakkında önsöz niteliğinde bir yazı, "Silsile-i Ehl-i Beyt-i Mutahhara" başlığıyla Farsça bir manzûme içerisine yerleştirilmiş Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin seyyidlik silsilesi, yine Farsça bir manzûme içerisinde Nakşbendî silsilesi bulunmaktadır. Ayrıca bunlara ilave olarak Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kendi yazmış olduğu bir manzume, Trablusgarb'da iken mürîdi Said Efendi'nin⁶⁷ kendisine göndermiş olduğu Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye

67 Geniş bilgi için bk.: Ali Şakir Ergin, "Fenni Efendi", *DİA*, c. 12, s. 349.

hitâben yazılmış bir manzûme ve Hüseyn Vassaf'ın Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye hitâben yazmış olduğu bir manzûme kitaba eklenmiştir.

Zübdetü'l-merâtib'in Giresun maarif memuru tarafından rik'a hattı ile kaleme alınmış bir yazma nüshası Ankara Milli Kütüphâne'de kayıtlıdır.⁶⁸ Bu yazma nüsha 1958 yılında yani eser matbu hale geldikten otuz altı yıl sonra muhtemelen matbu eserden istinsah edilmiştir. Tarafımızca incelenen bu nüsha ile matbu eser arasında kitabın son kısmında bulunan ekler hariç herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Ayrıca Konya yazma eserler kütüphanesinde da Lütfi isimli müstensih tarafından 1971 yılında yine matbu eserden istinsah edilmiş bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁶⁹ Günümüzde eserle alakalı Zeynep Şeyma Kutluca tarafından yapılan transkripsiyon ve metin-inceleme şeklinde bir yüksek lisans çalışması⁷⁰ mevcuttur.

5.1.4. Mevâlid-i Ehl-i Beyt

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin "*Semerâtü't-tûbâ min ağ-sân-i âl-i abâ*" isimli esere bazı ekler yaparak yazdığı bir soyağacı niteliğinde olan "*Mevâlidü ehli beyti'n-nübüvve*" isimli Arapça eseri, oğlu Ali Rıza tarafından tercüme edilerek 1341/1923 yılında "*Mevâlid-i Ehl-i Beyt*" ismiyle Osmanlıca bastırılıp neşredilmiştir.⁷¹ Eser bir ifâde-i mahsûsa ve silsile halinde Hz. Peygamber'den Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye kadar gelen Ehl-i Beyt soyundan kırkbir seyyidin özet hayat hikâyelerinden (biyografi) oluşmaktadır. Eserin başında yer

68 Milli Kütüphane, demirbaş no: 000620951.

69 Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, demirbaş no: 42 Kon 1910/2.

70 Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2010.

71 Ahmed Hüsâmeddin Efendi, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, neşreden: Ali Rıza, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341.

alan dönemin “nakîbu’l-eşrâf”ı Seyyid Muhtar Bey’in tasdîki⁷² *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*’te bulunan şecerenin resmi kayıtlara uygunluğunu göstermektedir. Eser daha sonra Musa Kazım Öztürk tarafından sadeleştirilerek “*İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*” adıyla tekrar yayınlanmıştır.⁷³

Giriş kısmında belirtildiğine göre bu eser Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye kadar babadan oğula tevârüs yoluyla gelmiş ve her el değiştirdiğinde, esere sâhip olanın kendinden bir öncesinin biyografisini eklemesiyle bütünleşmiş olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁴ Eserin mütercim ve nâşiri Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin oğlu Ali Rıza da kitabın sonuna babasının biyografisini, “hatm-i kübrâ-yı ca’feriyye” evrâdını ve “silsile-i ehl-i beyt” başlıklı bir manzume eklemiştir.⁷⁵ Genellikle kitaptaki her bir biyografi; kişinin ismi, anne-baba adı, künye, lakap, doğum tarihi ve şemâilî verildikten sonra kişinin seyyidlik alâmeti olan bir sayı, mazhar olduğu İlâhî isim, ahlâkını temsil eden sûre, vefat tarihi, bazı menkabeleri ve tavsiyeleri ile tamamlanmaktadır.

5.2. Tefsire Dair Eserleri

Ahmed Hüsâmeddin Efendi *Esrâr-ı Ceberûti’l-A’lâ* isimli eserin mukaddimesinde tefsire dair iki yüz ciltten fazla eser yazdığını fakat bunların büyük çoğunluğunun Fatih yangınında kaybolduğunu bildirmektedir. Yangından sonra kaybolan bu eserlerin bir kısmını tekrar kaleme alan Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin günümüzde yalnız on iki eserin ismi kaynaklarda yer almaktadır. Bu on iki eserin de dördü Fatih yangınında kaybolanlar arasındadır.

72 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, (eserin iç kapağından önce).

73 Musa Kazım Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, Yenigün Matbaası, Ankara 1969.

74 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 2-3.

75 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 134-147.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin elde mevcut olan tefsir kitaplarının yazım ve basım tarihleri incelendiğinde onun Kur'an-ı Kerim tefsirine son sûreden başlayıp başa doğru gittiği görülmektedir. *Mezâhiru'l-Vücûd alâ Menâbiri's-Şuhûd* isimli eserin mukaddimesinde Hz. Ali'nin Kur'an-ı Kerim'i yazmaya Fâtîha sûresinden başladığı ve Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin de ona tâbi olarak tefsirne bu şekilde başladığı belirtilmektedir.

Bu bölümde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tamamen ya da kısmen günümüze ulaşmış olan *Edvâr-ı Âlem Maâz-ı Cismânî, Müşahhasât-ı Suver-i Kur'âniyye, Lem'atü'l-Âfâk fi'z-Zuhûr ve'l-İşrâk, Zübdetü'l-Makâl fi'l-Kevni ve'l-Hayâl, Mezâhiru'l-Vücûd alâ Menâbiri's-Şuhûd, Makâsıdü's-Şühûd, Esrâr-ı Ceberûtî'l-A'lâ ve Mir'âtü's-Şuân ve'l-Garâib* isimli eserleri incelenecektir.

5.2.1. Edvârü Âlem - Maâzü Cismânî

Ahmed Hüsâmeddin Efendi oğlu Musa Kazım'ın bildirdiğine göre Trablusgarb'da 1314/1897 yılında Arapça olarak kaleme aldığı bu ilk eserinde Felâk ve Nâs sûrelerinin tefsirini yapmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in bu son iki sûresini açıklarken dinî konuların yanında sosyal konulara da değinmiştir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu eserin bir bölümünde yine bu sûrelere dayanarak evrenin yaratılışı, güneş sistemi, havanın suya dönüşümü, denizlerin tazelenmesi, yeraltı ve yeryüzü sularının işlevleri gibi çeşitli konularla ilgili açıklamalar yapmaktadır.

Müellif, kitabın mukaddimesinde bu eseri kaleme alış amacını şöyle ifade etmektedir: "İslâm'ın nurunu, ufuklarda parlatacak olan Kur'an'ın yüceliğini gözler önüne sermek ve gitgide müthiş bir sel halini almakta olan kuşku ve bâtıl inanç cereyanlarına karşı müslümanların düşüncelerinde ilmî, dînî ve itikâdî esaslarını sâbit kılmak ve devamlılıklarını sağlamak

maksâdı ile bu kitabı yazıyorum.”⁷⁶

Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserlerinde genel olarak ağır ilmî ifadeler kullanmasına rağmen bu kitabında kendisine hedef kitle olarak avâm tabakasını aldığından dolayı eserin dilini hemen her insanın anlayabileceği şekilde sadeleştirerek yazmıştır. O, bu eserinde ziraat ile uğraşan köylülerin aralarında birleşerek üretim ve tüketim kooperatifleri kurmalarını ve yetiştirdikleri ürünü bir araya getirerek kıymetlendirmelerini tavsiye etmektedir. Bu kitaptaki köye ve köylüye ait kısımlar 1332/1914 yılında neşredilmeye başlanan ve on beş günde bir çıkan *el-Mirsâd* dergisinde Türkçe olarak yayınlanmıştır. Ancak derginin yayın hayatı fazla uzun sürmemiş sadece yirmi üç sayı neşredilerek Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği zorluklar karşısında derginin yayınına ara verilmesi ve kitabın yazma nüshasının da 1918 yılında Fatih yangınında yanması üzerine eser yarım kalmıştır. Daha sonra dergide yayınlanan kısımları müellifin oğlu Musa Kazım Öztürk tarafından bir araya getirilerek “*Edvâr-ı Âlem’den Parçalar*”⁷⁷ adı ile yayınlanmıştır.

5.2.2. Müşahhasâtü Suveri Kur’âniyye

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin Trablusgarb’da Arapça olarak yazdığı bu kitap, Kur’an-ı Kerim’in bâzı sûrelerindeki müşahhasâtın (somut bilgiler) yorumlanması ve müteşâbih âyetlerin Ehl-i Sünnet düşüncesine uygun olarak birkaç değişik tertip üzere farklı açılardan te’vil edilmesiyle meydana gelmiştir. Yazar Trablusgarb’dan İstanbul’a döndükten sonra Abese, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiya ve Hac sûrelerinin tefsirleri altı ayrı fasikü halinde yayımlanmıştır.⁷⁸ Bu fasiküller

76 Öztürk, *Edvâr-ı Âlem’den Parçalar*, (Giriş Bölümü), s. 18.

77 Musa Kazım Öztürk, *Edvâr-ı Âlem’den Parçalar*, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul 1953.

78 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 134.

es-Sohbetü'l-melei'l-a'lâ fi tefsîri sûreti Abese ve tevellâ, Hikmetü'l-envâr fi tefsîri Kehfi'l-esrâr, Rûhu'l-hikem fi tefsîri kelime-ti'l-Meryem, Nûru'l-Hüdâ fi tefsîri sûreti Tâhâ, Burhânü'l-asfiyâ fi tefsîri sûreti'l-Enbiyâ ve Huccetü'l-hucec fi tefsîri sûreti'l-Hac isimleriyle bastırılmıştır. Şimdi bu fasiküllerin teknik özelliklerinden ve içeriklerinden kısaca bahsedilecektir.

5.2.2.1. es-Sohbetü'l-melei'l-a'lâ fi tefsîri sûreti Abese ve Tevellâ

Eserin dili Arapça'dır. 1327/1909 yılında İstanbul'da Muhammed İsmetullah tarafından yirmi sayfalık bir risâle olarak neşredilmiştir.⁷⁹ Eserin girişinde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kısa bir hayat hikâyesi verildikten sonra Abese Sûresi'nin tefsirine başlanmaktadır. Tefsir genel olarak âdâb-ı muâşeretten karşılıklı konuşma kuralları, toplum içinde problemsiz yaşama ve kişinin arkadaş seçiminde takip etmesi gereken yollar hakkında bilgiler ihtivâ etmektedir.

5.2.2.2. Hikmetü'l-envâr fi tefsîri Kehfi'l-esrâr

1332/1914 yılında İzmir'de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin halîfelerinden Eğin'li Ebu Bekir es-Sıddık tarafından yirmi sayfalık bir risâle olarak neşredilen eserin dili Arapça'dır.⁸⁰ Eserde Kehf Sûresi tefsir edilerek sûrenin ihtiva ettiği din ve dünyâ ile ilgili gerçeklerden, Ashâb-ı Kehf'in hakîkatinden ve arz üzerindeki madenlerden bahsedilmektedir.

79 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *es-Sohbetü'l-melei'l-a'lâ fi tefsîri sûreti Abese ve tevellâ*, neşreden: Mehmed İsmetullah, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.

80 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Hikmetü'l-envâr fi tefsîri Kehfi'l-esrâr*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1332.

5.2.2.3. Rûhu'l-hikem fî tefsîri kelimesi'l-Meryem

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Arapça olarak kalem aldığı yirmi bir sayfalık bu eser halîfelerinden Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık tarafından İzmir'de 1332/1914 yılında neşredilmiştir.⁸¹ Meryem Sûresi'nin tefsirinden oluşan eserde Hz. İsa'nın babasız olarak dünyâya gelişi ve Hz. İsa ile ilgili hakikatlerden bahsedilmektedir.

5.2.2.4. Nûru'l-Hüdâ fî tefsîri sûreti Tâhâ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kalem aldığı bu eser 1333/1915 yılında halîfelerinden Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık tarafından İzmir'de neşredilmiştir.⁸² Yirmi dört sayfadan meydana gelen eserin dili Arapça'dır. Tâhâ Sûresi'nin tefsîrinden ibâret olan bu risâle Hz. Mûsâ'nın Tûr-i Sinâ'da Allah'ın lûtfuna nail olması, Sinâ dağının hakîkati ve İlâhî tecelliler gibi konuları içermektedir.

5.2.2.5. Burhânü'l-asfiyâ fî tefsîri sûreti'l-Enbiyâ

1333/1915 yılında İzmir'de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin halîfelerinden Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık tarafından yirmi iki sayfalık bir risâle olarak neşredilmiştir.⁸³ İnsanların dünyâ ve ahiretle ilgili hâllerinin oluşum ve cereyânının ele alındığı bu risâlede Enbiya Sûresi'nin fen bilimleri ve gök bilimi açısından da tefsîri yapılmaktadır.

81 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Rûhu'l-hikem fî tefsîri kelimesi'l-Meryem*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1332.

82 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Nûru'l-hüdâ fî tefsîri sûreti Tâhâ*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1333.

83 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Burhânü'l-asfiyâ fî tefsîri sûreti'l-Enbiyâ*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1333.

5.2.2.6. Hucetü'l-hucec fi tefsiri sûreti'l-Hac

1333/1915 yılında İzmir'de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin halîfelerinden Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık tarafından yirmi sayfalık bir risâle olarak neşredilen⁸⁴ Hac Sûresi'nin tefsiri olan bu eser dünya ve ahiret âleminin hakikatlerinde gizli bulunan olağanüstü hâllerden bahsetmektedir.

5.2.3. Lem'atü'l-Âfâk fi'z-Zuhûr ve'l-İşrâk

Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu eseri 1314/1897-1325/1908 yılları arasında Trablusgarb'da Arapça olarak kaleme almıştır. *el-Mirsâd* dergisinin 17 ve 19. sayılarında yayınlanan bâzı bölümleri vesilesiyle haberdar olduğumuz bu kitap Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Fâtih yangınında yanarak günümüze ulaşamayan eserleri arasındadır. Kitabın ismi “güneşin doğması ile ufukların aydınlanması” anlamına gelmektedir.

el-Mirsâd dergisinde yayınlanan bölümlerinden anladığımız kadarıyla eserde Şuarâ Sûresi'nin tefsiri kapsamında Hz. Mûsâ'nın Kızıldeniz'i geçişi ve insan hayatının doğumdan ölüme kadar ortaya çıkan hallerinden bahsedilmektedir. Eserde yer alan Hz. Mûsâ ve İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkış kıssası müelifin oğlu Musa Kâzım Öztürk tarafından yayınlanan “*İsrailoğulları ve Büyük Göç*”⁸⁵ adlı kitabının ana konusunu teşkil etmiştir.

Kitabın yazımıyla ilgili Musa Kazım Öztürk'ün kaleme aldığı bir hatıra bulunmaktadır. Buna göre Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin sohbetinde bulunan yakınlarından biri: “Yanmış olan bu eseri tekrar anlatsanız da yazsak.” dediğinde Ahmed Hüsâmeddin Efendi: “Oğlum, biz İlâhî bâzı sırları vaktin-

84 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Hucetü'l-hucec fi tefsiri sûreti'l-Hac*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1333.

85 Musa Kâzım Öztürk, *İsrailoğulları ve Büyük Göç*, Karakuş Matbaası, İstanbul 1995.

den evvel açıkladığımız için bu kitabın yanması onun kade-
rinde vardı. Zamanı gelince tekrar yazılacaktır ” demiştir.⁸⁶
Muhtemelen oğlunun “İsrailoğulları ve Büyük Göç” kitabını
kaleme alması da bu işarete binâendir.

5.2.4. Zübdetü'l-Makâl fi'l-Kevni ve'l-Hayâl

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Trablusgarb'da kaleme al-
mış olduğu tahmin edilen bu Arapça eser Fatih yangınından
kurtarılmış ancak Türkçeye çevrilmediği için bastırılmamış-
tır. Musa Kâzım Öztürk'te olduğu bilinen eserin el yazması
onun vefatıyla kızı Fatma Aymelek Öztürk'e intikal etmiş
olmalıdır.⁸⁷

5.2.5. Mezâhiru'l-Vücûd alâ Menâbiri'ş-Şuhûd

Kur'an-ı Kerim'in son iki cüz'ünün tefsirinden meydana
gelen eser Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Trablusgarb'dan
döndükten sonra Türkiye'de vermiş olduğu tefsir derslerinde
tutulan notlardan meydana gelmiştir. Yazım dili Türkçe olan
eserin Amme Cüz'ünü ihtiva eden birinci cildi⁸⁸ 1328/1910
yılında, Tebâreke Cüz'ünden oluşan ikinci cildi⁸⁹ 1343/1924
yılında oğlu Ali Rıza tarafından İstanbul Ahmed Kâmil
Matbaası'nda bastırılarak neşredilmiştir.

Eser Kur'an-ı Kerim'deki ilmî hakikatler ve toplumsal ku-
rallardan bahsetmektedir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu
eserinde de Kur'ân sûrelerini bazan bir, bazen iki, bazen de
üç cihetten ele alarak tefsir etmektedir. Tefsirinde cihetler-
den biri sûreyi sosyal açıdan ele alırken diğeri fen ve teknik

86 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 137.

87 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 138.

88 Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî, *Mezâhiru'l-vücûd alâ menâbiri'ş-şuhûd*, neşre-
den: Ali Rıza, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1328, c. 1.

89 Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî, *Mezâhiru'l-vücûd alâ menâbiri'ş-şuhûd*, neşre-
den: Ali Rıza, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1343, c. 2.

bilgileri içermektedir. Bu bakımdan eserde değişik meslek erbabına hitap eden açıklamalar mevcuttur.⁹⁰

Musa Kazım Öztürk bu eseri “*Kur’ân’ın 20. Asra Göre Anlamı*”⁹¹ adı altında günümüz Türkçesi ile dört cilt olarak hazırladığı serinin ilk iki cildinde sadeleştirerek tekrar yayınlamıştır.

5.2.6. Makâsıdü’ş-Şühûd

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin Trablusgarb’da kaleme almış olduğu “*Tefsir-i Kebir*” adlı eserin Fatih yangınında yok olması sebebiyle müellifin Kehf ve İsrâ Sûreleri’nin tefsiriyle ilgili bölümü Türkçe olarak tekrar kaleme almasıyla meydana gelmiş bir eserdir. 1340/1922 yılında İstanbul Ahmed Kamil Matbaası’nda “*Mezâhîru’l-vücûd alâ menâbiri’ş-şühûd*” isimli eserin üçüncü cildi olarak yayımlanmıştır.⁹²

Eserde Kehf ve İsrâ Sûreleri’nin tefsiri kapsamında şehircilik, devlet yönetimi, cumhurbaşkanlığı ve başkanlık sistemlerinden, bu görevleri icrâ edecek kişilerin sahip olması gereken özelliklerden, medeniyetten ve onun gereklerinden bahsedilmektedir.

Eser Musa Kazım Öztürk tarafından sadeleştirilip “*Kur’ân’ın 20. Asra Göre Anlamı*” serisinin üçüncü cildi olarak yeniden bastırılmıştır.⁹³ Ayrıca Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin henüz kitap hâline gelmemiş isimsiz elyazması halindeki Kâf, Hucurât, Fetih ve Muhammed sûrelerinin tefsirleri Musa

90 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 140; Geniş bilgi için bakınız: Zeynep Şeyma Kutluca, “Kitap Değerlendirmesi”, *Tasavvuf: İlimi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2012, sayı: 29, s. 199-209.

91 Musa Kazım Öztürk, *Kur’an’ın 20. Asra Göre Anlamı*, (c. 1, 2), Ayyıldız Matbaası, İzmir 1974, 1976.

92 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Makâsıdü’ş-Şühûd*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1340.

93 Musa Kazım Öztürk, *Kur’an’ın 20. Asra Göre Anlamı*, (c. 3), Ayyıldız Matbaası, İzmir 1980.

Kazım Öztürk'e âit aynı serinin dördüncü kitabı olarak neşredilmiştir.⁹⁴ Böylece Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin değişik başlıklar altında yapmış olduğu Kur'an-ı Kerim tefsiri, toplamda altmış iki sûreyi bulduğu görülmektedir.

5.2.7. Esrâru Ceberûti'l-A'lâ

Tefsir ilmiyle ilgili olan eser Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin "*Mezâhiru'l-vücûd alâ menâbiri's-şuhûd*" isimli tefsirinde kullandığı terim ve ta'birleri açıklamak için yazılmış olmakla beraber Kur'an-ı Kerim te'vilinin dayanağı olan hurûf ilmi hakkında da geniş bilgiler içermektedir. Türkçe olarak kaleme alınıp müellifin oğulları Muhammed İsmetullah ve Ali Rıza tarafından 1342/1924 yılında İstanbul Kader Matbaası'nda bastırılarak neşredilmiştir.⁹⁵

Eser bir mukaddime ve "*Vecîzetü'l-hurûf alâ menâtıkı's-suver*" (s. 5), "*Mevâridü'l-usûl alâ mezâhiri'l-hazarât*" (s. 51), "*Netîcetü'l-kader alâ menâzili's-suver*" (s. 58) isimli üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Arapça harfler ebced değerlerine göre sıralanarak batınî anlamları verilmekte ve buna göre Kur'an-ı Kerim'deki "*hurûf-ı mukattaa*"nın ifâde ettiği anlamlar "*mevâkıu'n-nücûm*" ile birlikte açıklanmaktadır. İkinci bölümde bazı âyetler harflerin bâtınî anlamlarıyla te'vil edilerek yöneticiler, askerler ve ilim adamlarının görevleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde kulu ledünnî ilimlere götüren harfler olarak peygamberlerden bahsedilir. Onlar insanları Allah'tan gelen feyizle hakîkate yönlendirme tasarruf sahibidirler. Cenâb-ı Hakk'a ulaşmak isteyen kul bu yirmi sekiz vâsitanın yardımı ile sırât-ı mustakîme sevk olunur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserin sonunda te'vil

94 Musa Kazım Öztürk, *Kur'an'ın 20. Asra Göre Anlamı*, (c. 4), Ayyıldız Matbaası, İzmir 1985.

95 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Esrâr-ı Ceberûti'l-A'lâ*, neşr.: Ali Rıza, Mehmed İsmetullah, Kader Matbaası, İstanbul 1342.

anlamı, kapsamı, ilkeleri ve bazı koşullar dâhilinde caiz olduğuyula ilgili açıklamalarda bulunmuştur.

Eser Musa Kazım Öztürk tarafından sadeleştirilerek “*Tevîl*” ismiyle tekrar basılmıştır.⁹⁶ Ayrıca Turan Alptekin’in eserle ilgili bir çalışması bulunmaktadır.⁹⁷

5.2.8. Mir’âtü’ş-Şuûn ve’l-Garâib

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin bu eseri Medîne’den Anadolu’ya döndüğü 1286/1870 yılında Arapça olarak yazdığı oğlu Musa Kazım Öztürk tarafından ifade edilmektedir. *el-Mirsâd* dergisinde neşredilmek üzere Türkçe’ye tercüme edilmiş ancak yayımlanmamıştır.⁹⁸ Eldeki mevcut bilgilerle geleceğe dâir çıkarımlarda bulunan istihraç ilmiyle yazılan eser gelecekte vuku bulacak olayları ve devletlerin mâruz kalacakları felâketleri konu edinmektedir. Eserin bir nüshası müellifin torunu Fatma Aymelek Öztürk’de bulunmaktadır. Ayrıca bir dönem istihraç ilmiyle ilgilenen Amasya Müftüsü Abdurrahman Kamil Yetkin (ö.1941) tarafından yapılmış “*Mir’âtü’ş-Şuûni’l-hakâyık*” ismiyle bir tercümesi daha bulunmaktadır. Kamil Yetkin’in oğlu Sabri Yetkin’in istinsah ettiği bir kitabın içinde bulunan eser Kamil Şahin’in özel kitaplığında bulunduğu kaydedilmektedir.⁹⁹

5.3. Kayıp Eserleri

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin eserlerinin büyük çoğunluğu maalesef günümüze ulaşamamıştır. 1916 yılındaki Fatih yangınında ve matbaalarda çıkan çeşitli yangınlarda kaybol-

96 Musa Kazım Öztürk, *Tevîl*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1987.

97 Turan Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Eserleri ve Nakşibendi Öğretinin Kökleri*, Demos Yayınları, İstanbul 2007.

98 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri*, s. 72, 147.

99 Kamil Şahin, “Abdurrahman Kamil Yetkin”, *DİA*, c. 43, s. 505.

duğu bildirilen eserlerin birçoğunun isimleri dahi bilinmemektedir. Onun günümüze ulaşamamış olup ancak isimlerini tespit edebildiğimiz eserleri ve ihtiva ettikleri konular ise aşağıdaki gibidir.

5.3.1. Tefsir-i Kebîr

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Trablusgarb'da Arapça olarak kaleme aldığı eserlerdendir. Kur'an-ı Kerim'in tamamını muhtevî olan bu on ciltlik tefsir oğlu Musa Kazım'ın belirttiğine göre Fatih yangınında yanarak yok olmuştur.¹⁰⁰

5.3.2. Ukûsetü'l-Ceberût alâ Sâhifeti'l-Melekût

Bu eserin varlığı da *El-Mirsâd* dergisinin 3. sayısında yayınlanan kitaptan bir bölüm vesîlesiyle anlaşılmaktadır. Bu bölümde Saffât Sûresi'nin 1-4 âyetlerinin tefsiri kapsamında bir milleti ayakta tutan ve onu güçlü kılan dinî, ilmî ve askerî kurumlardan bahsedilerek bu kurumların görevleri ve özellikleri bildirilmektedir.¹⁰¹

5.3.3. Tîhu'l-Hurûf alâ Cedvel-i Ma'rûf

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Kur'an-ı Kerim'in teşekkül ettiği harflerin taşıdıkları mânâları açıklayan bir cedvel şeklinde hazırlamış olduğu bu eser baskı sırasında çıkan bir yangında yanarak günümüze ulaşamamıştır.¹⁰²

100 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 134.

101 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *el-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dinî, İlmi, Fennî Türkçe Risaledir*, 1332, sayı: 3, s. 38-40.

102 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 138.

5.3.4. Menâru'l-Muhkemât ve Menâtıku'l-Müteşâbihât

el-Mirsâd dergisinin 3. sayısında yayımlanan bir bölümü vesilesiyle kendisinden haberdar olduğumuz eser “mevâ-kiu'n-nücûm” olarak nitelendirdiği Kurân-ı Kerim’in bazı surelerinin başında gelen ve on dört harften ibâret olan “hurûf-ı mukattaa”dan bahsetmektedir.¹⁰³

5.3.5. Tuhfetü'l-İhvân

Tasavvuf ehline yol gösterici bir rehber niteliğindeki bu eser 1330/1912 yılında baskı sırasında çıkan bir yangında yanmıştır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin Trablusgarb’da yazmış olduğu eserin dili Arapça’dır. Genel olarak eser hakîki tevhîde giden yolda ulaşılacak duraklardan ve insanın her şeyden el ayak çekip Allah’a yönelmesi için gereken hususlardan bahsetmektedir.¹⁰⁴

103 Ahmed Hüsâmeddin, *el-Mirsâd*, sayı: 3, s. 40-42.

104 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 138.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvuf anlayışı hayatı bölümünde değindiğimiz üzere küçük yaşlarda Nakşbendîye-Müceddidiyye şeyhi Abdullah Dihlevî'nin halîfesi olan babası Muhammed Said Efendi'den almış olduğu tasavvufî eğitimler sayesinde sözü edilen tarikat ekseninde örülmeye başlanmıştır. Onun bu manevî eğitimi yirmi yaşına kadar babasıyla ve onun vefatından sonra intisâb ettiği Nakşbendîye-Hâlidiyye şeyhi Halil Hamdi Dağıstanî ile aynı istikamette devam etmiştir. Bundan dolayı o talebelirini yetiştirirken Nakşbendî-Müceddidî seyir u sülûk usûlü üzere eğitimler vermiş ve tasavvuf alanında yazdığı kitaplarda genellikle yine bu usûl üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserlerinde özellikle göze çarpan mevzu Nakşbendî-Müceddidî geleneğin seyir u sülûkunda önemli bir yeri olan letâîf meselesidir. O bu konuya büyük önem vermiş ve belki de tasavvuf tarihinde bu konuya en geniş yer veren kişiler arasına girmiştir. Onun bu konuda farklı tespitleri bulunmaktadır.

Bununla beraber o, içinde yaşamış olduğu Osmanlı coğrafyasındaki toplumun tasavvuf kültüründen de etkilenerek varlık anlayışı konusunda bağlı olduğu Nakşbendî-Müceddidî ekol tarafından genellikle benimsenen varlık düşüncesi-nin aksine, vahdet-i şuhûd düşüncesini değil vahdet-i vücûd

düşüncesini benimseyerek eserlerinde bu düşünceye geniş yer vermiştir. Zira bu durum Anadolu Müceddidîlerinin genelinde görülen bir etkilenmedir.

Bu bölümde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserlerinde önem verdiği ve ağırlıklı olarak değinmiş olduğu şariat-hakikat-tarikat ilişkisine, kimlerin hakiki müşid olduğu ve bu müşidlerin özelliklerine, tevbe, zikir, letâif, murâkabe, râbıta ve vahdet-i vücûd konularını onun görüşleri çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

1. ŞERİAT, TARİKAT VE HAKİKAT İLİŞKİSİ

Şeriat, yol, su kanalı gibi anlamlara gelen Arapça kökenli bir kelimedir.¹⁰⁵ Terim olarak ise dinin zâhirî yönüne ait kâide-leri veya dinin hukukî kuralları şeriat olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Sûfiler genellikle eserlerinde ve sözlerinde şeriata bağlılıklarını vurgulamışlardır. Bu bağlamda Nakşbendîler de eserlerinde hem amelî hem itikadî mezhep nispetlerini belirtmişlerdir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi ise eserlerinde mezhep nispetini açıkca ifade etmese de bağlı olduğu itikad anlayışını ayrıntılı bir şekilde anlatmış, şeriata ve Ehl-i Sünnet'e tabi olmanın önemine vurgu yapmıştır.

Tarikat, kelime anlamı itibariyle hâl, durum ve tutulan yol gibi anlamlara gelir.¹⁰⁷ Terim olarak ise Hakk'a ve hakîkata ulaşmak için tutulan, birtakım kuralları ve ayinleri bulunan, şeyh denilen bir rehberin nezaretinde müridin takip ettiği usûl ya da metoda denir.¹⁰⁸

Hakîkat, varlığı kesin olarak bilinen şey, sabit, asıl ve gerçek gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁹ Terim olarak ise Hakk'ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını yerleştirip varlığın aslına erdirmesidir. Bu minvalde tasavvufa bâtın ilmi, mutasavvıflara da ehl-i bâtın/bâtın ulemâsı, şeriata ise zâhir ilmi ve bu ilimle meşgul olanlara da ehl-i zâhir/zâhir ulemâsı denilmiştir.¹¹⁰

105 Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, Daru'l-Maarif, Kahire 1119, c. 4, s. 2238.

106 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 607.

107 İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 4, s. 2665.

108 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 343.

109 İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 2, s. 942; Âsım Efendi, *Okyanusu'l-basit fi tercemeti'l-kamûsi'l-muhit*, haz.: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, c. 4, s. 3946.

110 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 153.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre Kur'an-ı Kerim, dört ilim üzere nâzil olmuştur. Bunlar sırasıyla "ilm-i şerîat", "ilm-i tarîkat", "ilm-i marifet" ve "ilm-i hakîkat"tır. Zâhir ulemâsı ancak şerîat ilmiyle ilgilenir ve onu bilir. Tarîkat, marifet ve hakîkat ilimlerine vâkıf olamadıklarından dolayı "Kur'an-ı Kerim'le indirilen ilim şerîat ilmi ve onu anlayacak âlimler de ancak şerîat âlimleridir." diyerek diğer ilimleri ve âlimleri kabul etmemişlerse de anlayamamaktan kaynaklanan bu hâl tedricen ortadan kalkmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Âli imran sûresinde Allah Teâlâ'nın sırrını ve kelimelerini bir kendi, bir de ilimde derinleşmiş olanların (*ulemâ-i râsihûn*) bileceği ifade edilmektedir.¹¹¹ Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre âyet-i kerimede geçen "ilimde derinleşmiş olanlar" ile kastedilen hakîkat ulemâsıdır. Tarîkat ve marifet ulemâsı değildir. Ona göre marifet ulemâsı da Hakk'ın sırrını ve hikmetlerini kısmen bilebilir ama her sırrı ve hikmeti bilmez. Hakk'tan zuhur eden her türlü ilim ve hikmeti ancak hakîkat ulemâsı idrâk edip anlayabilir. Ehl-i hakîkat her zaman Hakk'la kâim olduklarından dolayı onlardan hiçbir şey gizli kalmaz. Zâhir ulemâsının da bilmesi gereken şeyler ancak rubûbiyyetin sırrı ve hakîkat ilmidir. Çünkü insanın dünyaya gönderiliş amacı hakîkati bulmaktır. Kulluktan (*ibadet*)¹¹² murat ilm-i hakîkati yani "ma'bud-ı bi'l-hakk" olan Allah Teâlâyı bilmektir.¹¹³ İlk müfessirlerden Mücâhid b. Cebir'e (ö. 722) dayandırılan عِبَادَة "kulluk" fiilinin مَعْرِفَة "bilmek" anlamında kullanılması mutasavvıflar arasında yaygın olarak benimsenen bir düşüncedir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin de bu düşüncüyü benimsediği görülmektedir.

111 Âli İmrân, 3/7.

112 "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Zâriyât, 51/56.

113 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 60-61; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 141.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre hakîkat ilmini tahsil için bazı şartlar vardır. Abdesti olmayanın kıldığı namazın sahih ve câiz olmayacağı gibi şerîatı bilmeyenin tarîkata, tarîkatı bilmeyenin marifete ve marifeti bilmeyenin de hakîkata vukûfu sahih olmaz. Bu ilimler birbirinin gereği ve tamamlayıcısıdır. Farzları eda ile şerîatı muhafaza etmeyenlerin tarîkata sülûku abdestsiz namaz kılan kimsenin namazı gibidir. Bu mertebelerin her biri hakkıyla hâsıl olmadan diğerine geçilmez. Böylece tâlib Cenâb-ı Hakk'ın kerih gördüğü nefsin olumsuz vasıflarından arınarak kalbi iyi huylarla tezyîn edip güzel ahlakla bekâ bulduktan sonra Hakk'ın vücudu keşf olduğunda tâlib Hakk'la kâim olur. Bu mertebede tâlib "âlem-i kübrâ" ve âlem-i suğrâ'yı kendi vücudunda bularak "ilm-i hakîkat" ve "sırr-ı mukadderât" gibi Allah Teâlâ'nın kendine mahsus olan ilimleriyle âlim olur. Böylece "ulemâ-i rabbâniyyûn" dâima İlâhî huzurda ve Hakk'ın feyziyle beraber bulunarak peygamberlerin vârisi olmaya hak kazanır. Hz. Peygamber'in ifade ettiği "Âlimler peygamberlerin vârisleridir."¹¹⁴ hadîs-i şerîfinin delaletiyle bâtın ulemâsı (*ulemâ-i hakîkat*), peygamber ilminin vârisleridir. Yani bâtın ulemâsı Hz. Peygamber'den ledün ve hakîkat ilimlerini verâset yoluyla almıştır. Başka bir hadîs-i şerifte geçen "Ümmetimin âlimleri İsrailoğulları'nın peygamberleri gibidir."¹¹⁵ ifadesi, Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre "Ümmet-i Muhammed'in bâtın ulemâsının kerâmetleri İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerin mu'cizeleri gibidir." anlamına gelmektedir. Aynı şekilde bâtın âlimlerinden bâzılarına hakîkatte âlim iken ümmî denilmesi¹¹⁶ de yine onlara Hz. Peygamber'den verâset yoluyla geçmiş bir isimlendirmedir.¹¹⁷

114 Buhârî, *Sahîh*, İlim, 10; Tirmizî, *Sünen*, İsti'zân, 19, h.no: 2682.

115 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 2, s. 83.

116 Ümmî Kemal ve Ümmî Sinan gibi.

117 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 61-62, 63; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mîrsâd*, sayı: 9, s. 141-142.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi hakîkat ulemâsının hakîkat ve marifetle ilgili sözlerini dinleyip anlamadan, peşin hükümle “şerîatta yeri yoktur” diyerek inkâr etmenin ve bu zâtlara karşı sürekli iğneleyici bir tututm takınarak onların küfürlerine hükmetmenin insâf ehline yakışmadığını belirtir.¹¹⁸ Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre bâtın ilmini kabul etmeyenler zan ile hüküm vermektedirler ki, zan kesin bilgi (*yakîn*) ifade etmez.¹¹⁹ Bâtın ulemâsı sahip oldukları hakîkat ilmine, zâhirî ilimleri tamamlayarak ulaştıkları için zâhir ulemâsının ilmine vakıftırlar. Ancak kendilerinin bildikleri şeyler hakkında zâhir âlimlerinin bilgi ve hâkimiyetleri yoktur. Bâtın ulemâsı bunun farkında olduğundan dolayı kendilerine saldıranlara fazla önem vermeden bu meseleye müsâmaha ile yaklaşarak onları mazur görürler. Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre Allah Teâlâ’nın kendisine mahsus olan Hakîkat ilmi uçsuz bucaksız bir deryâya benzer. İlâhi aşka tutulanlar bu deryânın dalgıçlarıdır. Zâhiri ilimler de bu deryânın bir kenarına benzer. Deryânın ortasındaki dalgıçların müşâhede ettiklerini kenardakilerin idrâk etmesi mümkün olmadığı gibi dalgıçların o deryâdan çıkardıklarının cevher mi yoksa altın mı olduğunu da karşıdan bakmakla anlayamazlar.¹²⁰

Ahmed Hüsâmeddin Efendi marifet ve hakîkat ilimlerinin aslen Kur’an-ı Kerim’e muhâlif olmadığını söyler. Ona göre ihtilâf gibi görünen hususların temel sebebi Kur’an-ı Kerim’den marifet ve hakîkat ilimlerini çıkartacak derecede ihtisas sahibi olmayanların hakîkat ilimlerini kendi bilgileriyle karşılaştırarak muhalif gibi görmesidir. Cenâb-ı Hakk’ın sonsuz ihsânı olan Kur’an-ı Kerim’den şerîat ehli şerîat ilmini, hakîkat ehli hakîkat ve marifet ilmini çıkartır. İlim

118 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 64-65; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 142.

119 Yunus, 10/36.

120 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 64-65; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 142.

ağaca benzer, Şeriat onun gövdesi, tarikat dalları, marifet yaprakları, hakikat meyveleridir. Kur'an-ı Kerim ise bunların tamamını içermektedir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre Kur'an-ı Kerim'de her türlü ilmi bulmak mümkündür. Her âlim bu ilimlerden kendi alanıyla ilgili olan kısmından nasibini alır.¹²¹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre marifet ve hakikat ilimleriyle şeriat ilmi birbirine muvâfık değildir ve aynıyla şeriat ilminde bulunmaz. Çünkü bu ilimlerden her birinin alanları ve konuları ayrıdır. Her biri Kur'an-ı Kerim'in farklı mânâ boyutlarıyla ilgili ilimlerdir. Bundan dolayı marifet ve hakikat ilimlerinin şeriat ilmine muvafık olup olmadığını tespit etmek nasıl ve ne ile mümkündür. Bu ilimler şeriat ilminde olmadığına göre ne sûretle muvâfık ve ne sûretle muhâlif olabilir. Bu muvâfakat ve muhâlefet ne ile anlaşılır. Hendese ilmi, mantık ilmine muvâfık değildir diye kimse hendesenin ilim olmadığına dâir herhangi bir iddiâda bulunamaz. Aynı şekilde marifet ve hakikat ilimlerinin de şeriate muvâfakatı zorunlu değildir.¹²²

Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu ilimler arasındaki farklılığı bir örnekle açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre şeriat makamında Allah ne yerde, ne gökde, ne sağda, ne solda, cihetten münezzehtir demek, marifet makamında "...her nerede olursanız olun Allah sizinle beraberdir..."¹²³ demek, hakikat makamında "...O'nun vechinden başka her şey helak olacaktır..."¹²⁴ "...Nereye yönelirseniz yönelin Allah'ın vechi oradadır..."¹²⁵ demektir.¹²⁶

121 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 62.

122 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 142.

123 Hadid, 57/4.

124 Kasas, 28/88.

125 Bakara, 2/115.

126 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 10, s. 155.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre günlük hayatta kullanılan aklıralı akıllarını (*akl-ı meâş*) ledünnî ilimlere vâkıf kılacak derecede cilalandıramayanlar bâtın ulemâsının sözlerini kendi ilimlerine muhâlif görmektedir. Hâlbuki bu ihtilâflar “akl-ı meâş”ın muhâlefetinden kaynaklanmaktadır. “Akl-ı meâş” aşk makâmından sâdır olan sözleri ne idrak edecek, ne de tayin ve takdir edecek kudrete sahiptir.¹²⁷ Böylece zâhir ve bâtın ulemâsı arasında birinin diğerini anlayamamasından dolayı ortaya çıkan ihtilaf esasa ait olmayıp Hızır ile Musa^(s) kıssasındaki¹²⁸ ihtilâfa benzemektedir.¹²⁹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi ilimleri üç kısma ayırmaktadır. Onun bu sınıflandırmasına göre ilimlerin ilki zâhir ilmidir. Zâhir ilmiyle kastedilen ibâdet ve muâmele yönünden mukellefe lazım olan meselelerle ilgili şerîat ilmidir. Bu da tefsir, hadîs ve fıkıh ilimlerinin kapsama alanından oluşmaktadır. İkincisi muâmele (*ahlak*) ilmidir. Bu âhiret ulemâsının fetvâsına göre farz-ı ayındır. Bundan yüz çeviren ahirette Mâlikü'l-Mülk'un azabıyla helak olur. Zîra dünya ulemâsının fetvasında zâhirî amellerden yüz çevirmenin cezâsı da sultanların kılıcıyla helak olmaktır. Hakikatta bu ilim şâriin yasakladığı riyâ, kibir (*ucb*), hile (*gıyş*), açgözlülük (*tamâ*), şan, şöhrat ve övölme sevgisi (*hubb-ı ulıvv ve fahr/senâ*), gibi kötü ahlaktan kalbi temizleyerek (*tasfiye-i kalb*) ihlâs, şükür, sabır, züht, takva ve kanaat gibi güzel ahlakla nefsi süslemektir (*tehzîb-i nefis*). Üçüncüsü mükâşefe ilmidir. Bu, kalbin arındırılması (*tasfiye*) halinde kalpte zâhir olan bir nurdur. Kapalı mânâlar bu nur ile zâhir olur. Böylece Cenâb-ı Hakk'a, isimlerine, sıfatlarına ve gönderdiği kitaplarına mârifet elde edilir. Sırlar hazinesinin perdeleri bu ilimin sahibi için aralanır ve âyân olur.

127 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 66.

128 Kehf, 18/60-82.

129 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 65; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 10, s. 155.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bildirdiğine göre ârifler bir kimsede mükâşefe ilminden bir şey bulunmazsa o kimse-
nin sonunun kötü olmasından korkulacağını söylemişlerdir. Onlara göre bu ilimden kişinin en düşük nasibi mükâşefe
ilmini tasdik etmek ve ehlini teslim etmektir. Bu ilim "ilm-i
yakîn"de muhakkik olan yani ilm-i yakînlerini hakka'l-yakîn
mertebesine ulaştırmış olan müridlerin makâmıdır. Bu
makâma vâsıl olmayan kimseye tâbi olmak sahih ve câiz de-
ğildir. Çünkü sülûk cehâlet üzerine bina edilemez. Hakikat,
tarikat ve şeriate vâkıf olmayan bir kimse ilm-i mükâşefeyi
kendisi göremediği gibi başkasına da gösteremez.¹³⁰ Hakî-
kat ilminden bir pay elde etmek için tarîkata girip dünya ve
ukbayı terk ederek hak yolunda her türlü arzu ve istekten
vazgeçmek gerekir. Zira bu sırlar nefsi kurban etmedikçe an-
laşılamaz.¹³¹

Şimdi Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre yukarıda bahse-
dilen bu hakîkate götüren yolun mertebelerini, o yolda yapıl-
ması gerekenleri ve içerdiği anlamları incelemeye çalışacağız.

130 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 66-68.

131 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 66.

2. MÜRŞİD (ŞEYH-İ MERCU')

Mürşid, doğru yolu gösteren, uyaran irşâd ve rehberlik eden kişi anlamlarına gelir.¹³² Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamıyla aynı minvalde وَلِيًّا مُرْشِدًا “doğru yolu gösteren rehber”¹³³ anlamında geçmektedir.¹³⁴ Tasavvufi bir terim olarak ise şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde yüksek derecelere ulaşmış, nefsin âfetlerini, hastalıklarını ve bu hastalıkların devâlarını bilen,¹³⁵ faydalıyı ve zararlıyı gösteren, dîni ve şeriatı müridin kalbine yerleştiren,¹³⁶ Allah'ı kullarına ve kulları da Allah'a sevdiren,¹³⁷ kâmil ve mükemmil (*başkasını kemâle erdiren*) insan demektir.¹³⁸ Mutasavvıflar mürşid kelimesinin yerine aynı anlamı ifade eden pîr, velî, şeyh ve ermiş gibi farklı kavramlar da kullanmışlardır.¹³⁹

Tasavvuf tarihinin ilk dönemindeki âbid ve zâhidlerin, zikredilen bu kavramlardan herhangi birini bilinen terim anlamıyla kullandıklarına dâir bilgi bulunmamaktadır. Kelimenin bu anlamıyla kullanımının ilk defa 4/10. yüzyılda yaygınlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu kelimelerden ilk olarak yaygınlık kazanan, diğer ilim dallarında da üstâd/hoca anlamında sıkça kullanılan “şeyh” (çoğulu: *meşâ-*

132 İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 3, s. 1649-1650; Âsım Efendi, *Kamûsi'l-muhîr*, c. 2, s. 1431.

133 Bu ifadenin geçtiği âyet-i kerimenin tam metni şöyledir: مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا “Allah kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek (mürşid) bir dost bulamazsın.” Kehf, 18/17.

134 Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfreh*, Dârü'l-Hadis, Kahire 2001, s. 394.

135 Kemâleddin Abdurrazzâk el-Kâşânî, *İstılâhâtü's-sûfiyye*, Dârü'l-Hikmet, Beyrut 1995, s. 45.

136 Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu istılâhâtü'l-funûn ve'l-ulûm*, tahk: Ali Dahruc, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996, c. 1, s. 1049-1050.

137 Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, tahk.: Samir Şems, Dârü's-Sâdir, Beyrut 2010, s. 69.

138 Kâşânî, *İstılâhâtü's-sûfiyye*, s. 45; Tehânevî, *Keşşâf*, c. 1, s. 1049-1050

139 Reşat Öngören, “Şeyh”, *DİA*, c. 39, s. 50.

yıh) kelimesidir.¹⁴⁰ Bu kelime mutasavvıflar arasında da zamanla yaygınlaşarak tasavvufî bir kavram haline gelmiştir.¹⁴¹ Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu kavramlardan “mürşid” ve “mercu” sıfatıyla beraber “şeyh” kelimesini “şeyh-i mercu” şeklinde eserlerinde kullanmıştır.¹⁴²

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre mürşid Hakk’ın vekîli, Risâlet-i Muhammediyye’nin halîfesidir. O, Hakk’a ulaşmak için hakîkî kâmil bir mürşide tâbi olmanın gerekliliğini şu sözlerle ifade etmektedir. “Ey Hak tâlibi! Bu yollar öyle lafla kolayca elde edilmez. Bir mürebbî ve mürşidin tasarrufu altında halvetler ve halktan inziva etmek ister.”¹⁴³ Bununla beraber her velî ve insan-ı kâmilin irşâd görevi bulunmamaktadır. İnsan-ı kâmil mertebesine ulaşan sâlikin irşâd edebilmesi için aynı zamanda “şeyh-i mercû” vasfını da taşıyor olması gerekir. Bu ise sâlikin mürşidinin gözetiminde seyir ve sülûkünü tamamlayarak Hakk’ın zâtına tam bir ayna (*mir’ât*) olması, Kur’an-ı Kerim’de “Şüphesiz en son varış Rabbinedir.”¹⁴⁴ âyetinde belirtilen vuslat makâmına ulaşması ile mümkün olur. Bu makamda sâlik “...Rabbine dön!”¹⁴⁵ İlâhî hitâbına muhatap olarak “râzı olmuş” (*râziye*) ve “kendisinden râzı olunmuş” (*merziyye*) sıfatlarıyla nitelenerek Allah’ın velî kullarından olur. Bu şekilde manevi mertebeleri kat ederek İlâhî vuslata eren sâliklerin bir kısmı Hak’tan halka dönerek mürşid-i kâmil olup tarîkatta irşad ve hilâfet vazifeleriyle görevlendirilirler. Diğer bir kısmı da beşeriyyete bir daha gel-

140 Öngören, “Şeyh”, *DİA*, c. 39, s. 50.

141 Ahmet Yücel, “Şeyh”, *DİA*, c. 39, s. 50.

142 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l- Merâtib*, s.56-61; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s.68; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’t-tecrîd fî menâzîli’t-tevhîd*, s. 35.

143 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l- Merâtib*, s.20.

144 Necm, 53/42.

145 Fecr, 89/28.

mek için yol bulamayıp Hakk'ta fâni ve müstehlek olurlar.¹⁴⁶ Bundan dolayı her insan-ı kâmilin, insanları irşad etme gibi bir vazifesi yoktur. Zîra mazhâriyyette ve zuhurda “kâmil” olan her sâlik “mercu” değildir. Bunlar Hakk'ın zâtında yok olmuşlardır. Geri döndükleri takdirde Hâdi ve Mürşid isimlerinin dışındaki İlâhî isimlere mazhar olmuş bir şekilde dönerler. Bunların bazıısı Sâni', bazıısı Rezzâk, bazıısı Âlim bazıısı da Zâhir isminin rubûbiyyet meydanında görünür.¹⁴⁷

“Şeyh-i mercu” mertebesine ulaşamayan kişinin yaptığı şeyhliğin insanlarda ahlâk bozukluğundan başka bir sonuca ulaştırmayacağını söyleyen Ahmed Hüsâmeddin Efendi, bu bağlamda Cüneyd el-Bağdâdî'nin “Vakitsiz şeyhlik iddiâ eden kimse kâfirdir.” sözünü hatırlatır. Ona göre buradaki küfür mahrûmiyet manasındadır. Böyle kişiler hem kendilerini hem de rehberlik ettikleri insanları vuslattan mahrum ederler. Bundan dolayı mürşid talep eden her tâlibin hakiki mürşidi bulması kendi üzerine vâciptir. Şu da bilinmelidir ki, bazı makamlara ulaşmış olan ârifler “şeyh-i mercû” mertebesine ulaşmadan “Allah'a giden yollar mahlûkâtın nefesleri adedince.” diyerek etraflarına bir miktar insan toplayıp sülûk ettirdiklerini zannederler. Elbette her insanda Allah'a giden bir yol vardır. Her mahlûk İlâhî vecheden bir vecheye ve bir ismin tecellisine mazhar olduğu gibi İlâhî fiillerden de bir fiilin zuhuruna mazhardır. Fakat her ârif vâhidîyyet mertebesine ve İlâhî isimlerin cem'ine mazhar olamaz. Çünkü küllî zuhur “insan-ı kâmil”in vücûduna mahsustur. Bu yüzden her âbid ve zâhiden şeyh olmaz. Eğer her insanda İlâhî elin (*yed-i İlâhî*) vücûdu yeterli derecede olmuş olsaydı vech-i vâhidin müşahedesi yeterli olurdu. Yani kendinde bulunan İlâhî el sülûk eden kişi için yeterli gelirdi. Zira her

146 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 15-16; Ahmed Hüsâmeddin, “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah”, *el-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dini, İlmi, Fenni Türkçe Risaledir*, 1330, sayı: 8, s. 117.

147 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 57.

sâlikte Hakk'ın vechi ve eli vardır. İnsanın kendisinde olan Hakk'ın vechini ve elini bırakıp da başkasında olan veche ve ele teşebbüs etmesi, aralarında hiçbir üstünlük sebebi yokken iki eşit şeyden birini diğerine tercih etme durumu ile aynı olacağı için faydasız ve gereksizdir. Bunun Hay-Huy vâdilerinde şaşkın ve âvâre bir şekilde ordan oraya koşturup durma azabına dûçar olmaktan başka getirisi yoktur. Unutulmama-lıdır ki, kendi vücûdunda Hakk'ı müşâhede etmeyen gözleri perdeli biri bir başkasına Hakk'ı temâşa ettiremez. Bir âmâ diğer bir âmâyâ nasıl rehberlik edebilir. Küllün cüz'ü olan şey küllün küllü gibi olamaz. Şaşırmışlığın yansımalarından kurtulamamış bir kimse başkasını irşad edemez ve hidâyete mazhar olamaz.¹⁴⁸

Hakîkî muhakkik, İlâhî ilimleri Mişkât-ı Muhammediyye'den vâsıtasız olarak alır. Hakîkî mürşid İlâhî sıfatları ihâta ettiği gibi İlâhî fiilleri de ihâta etmiştir. Mürşid-i kâmile vâkıf olan kişi üç isme ulaşır. Bunlardan birincisi Allah isimine delalet eden zâtî isimlerden bir isimdir. Bu, diğer isimlerin mânâsı üzerine delâlet etmez. Ancak Zât üzerine delaletinde o isme ulaşır. Bu isim lafız, ses ve harfe bağlı olmadığı gibi ona fikir ve hayal de ulaşamaz. İkincisi İlâhî fiillerin tecellîlerinin eşyanın bütünündeki tasarrufundan hâsıl olan tezâhürün tamamını kapsayarak Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı ulûhiyyetine delâlet eden bir isimdir Ateşten görünen şuunât-ı zât'ın uluhiyyet üzerine delaleti “Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur.”¹⁴⁹ âyet-i kerimesindeki delâlet gibidir. Üçüncüsü mabud bi'l-hak olduğu tebliğ ile öğrenilmiş olunan ulûhiyyete delâlet eden bir isimdir. “Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur...”¹⁵⁰ âyet-i kerîmesi buna delâlet eder.¹⁵¹

148 Ahmed Hüsameddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 56-57.

149 Tâhâ, 20/14.

150 Muhammed, 47/19.

151 Ahmed Hüsameddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s.59-61.

Kemâl ehlinin manevi makamı perdeli ve örtülü olduğu için sıfat ve filleriyle bilinemez. Çünkü muhakkikin ilmi, müctehidin ilmi gibi değildir. Müctehidin ilmi, delil ve istidlâl üzerine olduğundan müctehid ancak şek ve zan sahibi olur, yakîn sahibi olamaz. Eğer ictihâdında yakîn olmuş olsaydı müctehitler arasında ihtilaf olmazdı. Fakat muhakkikler keşif, şuhud ve basiret üzere bulunduklarından onların ilmi, İlâhî vâridatların gereğidir. İlâhî varidatlardan murad, konumuzun aslı olan “Sana yakîn gelinceye kadar...”¹⁵² âyetinin delâleti üzere ilm-i zevkî kabilinden olduğu için tezâhür ettikçe gizliliği artar.¹⁵³ Kudsî hadîste geçen “Dostlarım, benim kubbenin altındadır; benden başkası onları bilemez”¹⁵⁴ ifâdesinin gereği insan-ı kâmiller izzet örtüsü ve sitâriyyet perdesi sığınağında gizli olup vahdetin cemâlini kesretin vec-hinde müşâhede ederler. Allah’ın zıllinde mevcûdâtın nurlar denizine dalmış olan kâmillerin yüksek şanına taklit sahilinden söven noksanlık erbâbı ve tören şeyhleri ulaşamazlar.¹⁵⁵

Müridin terbiyesinin mürşide bağlı olduğunu ifade eden Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre mürşidler halk içinde peygamber gibi vazîfe görmektedirler. Bunun hadîs-i şerîften delîli Hz. Peygamber’in “Kavmi içindeki şeyh, ümmeti içindeki peygamber gibidir.”¹⁵⁶ ifadesidir. Ona göre hakîkî bir mürşid şerîatın sınırlarına son derece dikkat eder ve şerîatın hilâfına bir harekette bulunmaz. İbadet yolunda dâima azimetle amel eder. Tarîkat-ı âliyyenin sınırlarının bekçisi ve koruyucusu olup ârif-i billah ve ilmiyle âmil olan âlimlerin mesleğine sülûk edenlerdendir.¹⁵⁷ Mürşid, sohbeti ile

152 Hicr, 15/99.

153 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l- Merâtib*, s.58-59.

154 Ebu’l-Hasan Nüreddin el-Molla el-Herevî, *Mirkâtü’l-mefâtih şerhu mişkâtî’l-mesâbih*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2002, c. 8, s. 3339.

155 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l- Merâtib*, s.58.

156 İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, tahk.: Abdülhamit b. Ahmed, el-Mektebetü’l-Asriyye, Kahire 2000, c. 2, s. 18, h.no: 1576.

157 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l- Merâtib*, s. 33.

halkın en tesirlisidir. Onun yüzünde tebessüm eksik olmaz, insanlara ihsân etmede gayet cömert, halkın terbiye edici-si ve yüksek karakterli bir zâttır. Nefsin serseri hevâsı onun üzerine bir yol bulup esemez. Resullerin mîrâsının emanet-çisi ve insanların istikametini kendisine bakarak belirlediği bir ölçüdür (*mi'yâr*). Âdemoğlu sıfatında görünen bir melek, beşeriyet elbisesini giymiş gayet nâdir bulunan bir azizdir. İnsanlar onda beşeriyetten başka bir şey görmezler. Kendinden başka kimse onu bilemez. Hak bu kişi ile beraber-dir. Tasarrufu ile âlem-i Hakk'tan âlem-i halka rücu etmiştir. Sohbet dışında fazla konuşmaz. Herkes kabiliyeti ölçüsünde ona yaklaşır. İrşad yolunun doğrusunu yanlışını bilir. Müri-din sülûkü esnasında zuhur edecek gâflet, hayret, sekr, sahv gibi her türlü hâle vâkıf ve tasarruf sahibidir.¹⁵⁸

Mürşidler Hakk'ın tabipleridir. İnsan bedeninin tabiatı-nı, mizâcını, nefsin hastalık ve illetlerini, övülmüş-yerilmiş havâtırı, hakîkî keşf ile kevnî keşfin farkını, mürîdin nef-sinden kaynaklanan aldanmaları (*tesvilat*), şeytanî ilmi ve şeytanın müride ne ile vesvese verip sapkınlıkta bırakacağını ve tâlibi nasıl helak edeceğini bilirler. Fiillerin kaynağına ve mânâlarına vâkıf; ilim, terbiye ve terakkîye sahiptirler. Mürî-din birşeyde noksanı olursa Muhammediyyet bağı ve Ahme-diyyet feyzi ile tamamlarlar. İlâhî âdâba riâyet eder, herkese dostça davranır, insanlara hürmet etmekte kusur etmezler. Bu kemâlâtı kendilerinde toplayan muhakkikler hakikî şeyh ve Allah'a verdikleri sözde duranlardır. Onlar zerre kadar haktan çıkıp kınananlardan olmaz ve hakkıyla amelde sâbit-tirler.¹⁵⁹

Mürîd talebinde ne kadar sâdık olursa mürşid de mürîdin terbiyesinde ve nefsânî hastalıklarının tedavisinde o derece muvaffak olur. Mürşidin tedavi edeceği hastalıklar kalpe il-

158 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 59-60.

159 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 33-34.

gili hastalıklardır. İlaç ve deva usulüne sülûk etmeyip kalbi zikirden gafil olarak kendilerini helâka atanlar ancak câhildirler. Bir kimse müşşidinin izinden gidip her emrine uyarısa müşşidin kalbinden vârid olan feyz müşîdin kalbine birbirini ardınca gelen yansımalarla nakşolur. Tam bir yansımayla müşîde ulaşan feyz ve ilahi isimlerin gölgesi müşşidden gelen bir bağ ile yükselir. Müřîde gerekli olan kalb aynasını mâsivâdan temizleyerek parlak tutmak ve sıdk ile yürüyüp kınanmaktan kurtulmaktır. İlim ve amel müşîdin merdivenidir. Müřîd ilerleyişini ancak bu merdivenden gözetir ve yükseliş bu merdivenle olur. Müřîd, sülûk ve riyâzetle mâsivâdan ayrılp ihlâsla Hakk’a yönelerek (*tebettül*), Hakk’ın sıfatlarıyla muttasıf olma kabiliyetini elde eder. Sâlik hakîkî ilme ulaşmadıkça Hakk’ın sıfatlarıyla muttasıf olması mümkün olamaz. Hakîkî ilim müşîdin ilerleyişini (*terakkisini*) elde ettiğı merdivenin iki tarafındaki direkleri, amel ve tebettül de basamakları gibidir. Sâlik bu merdivenle “Lâ ilâhe illallah” kelimesine, yani tevhîde yükselir. Elde edilen ilim kişinin ihlâsı ölçüsünde günden güne rabbânî ilhâmlarla ilerler. Bu ilhâm ile gelen ilme icâbet ederse, bu ilim İlâhî hazretlerden sâlikin sıfatlarına nüzûl eder ve sâlik sıfatlarda Zât’ı müşâhede eder.¹⁶⁰

160 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l- Merâtib*, s. 34-35.

3. ZİKİR

Zikir, bir şeyi hıfz ederek daima zihinde tutmak, unuttuğunu hatırlamak, hafızada olan şeyi korumak için dil ya da kalp ile anmak-yâd etmek anlamlarına gelir. Zikir, mecâzî olarak söylenen söz, kutsal kitap, Kur'an-ı Kerim, namaz, dua ve şeref gibi anlamları da içermektedir.¹⁶¹

Tasavvufî bir terim olarak zikir, Allah'ı anmak, onu bir an bile hatırdan çıkarmamaktır. İhsan şuuruna ermek için belirli kelime ve ibârelerin çeşitli sayılarda ve belli bir edeple düzenli olarak söylenmesidir.¹⁶²

Yapılış şekillerine göre zikir, cehrî (*sesli*) ve hafî (*sessiz*) olmak üzere ikiye ayrılır. Cehrî zikir, etraftaki kişilerin duyabileceği şekilde yüksek sesle yapılır. Hafî zikir ise sadece kişinin kendisinin duyabileceği kadar hafif bir sesle yapılır.¹⁶³ Bir diğer tasnife göre de lisanî ve kalbî zikir şeklinde sınıflandırılmıştır. Lisanî zikir belirli lafızların ya da isimlerin dil ile tekrarlanmasıyla, kalbî zikir ise zikredilenin kalben düşünülmesi ve bunun daimi hale getirilmesiyle olur. Buna ulaşmanın yolu lisanî zikre devam etmektir.¹⁶⁴

Türevleriyle beraber Kur'an-ı Kerim'de iki yüz altmış yedi yerde¹⁶⁵ geçmekte olan zikir kelimesi Kur'an-ı Kerim'de Allah'ı dille hamd ve tesbih etmek, O'nu ve nimetlerini anmak, tefekkür etmek, namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kevnî ayetler üzerinde düşünmek, önceki kutsal kitaplar, Kur'an-ı Kerim, vahiy, haber, nasihat ve şeref gibi anlamlar-

161 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 1507; Ragıp el-İsfahanî, *Müfredât*, s. 328; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 1963; Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 382-383.

162 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s.393.

163 Uıudağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 394.

164 Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 382.

165 Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 332-338.

da kullanılmıştır.¹⁶⁶

Kur'an-ı Kerim'de "Beni zikretmek için namaz kıl!"¹⁶⁷ buyurularak namaz zikir için vesile kılınmıştır. Zaten bütün ibadetler Allah'ı zikir için birer vesile olup onların özü zikirdir. Kur'an-ı Kerim'de emredilen ibadetlerin tamamı Allah'ı zikretmenin farklı bir yoludur. Bununla beraber "...Allah'ı zikretmek en büyüktür..."¹⁶⁸ ayeti zikrin derecesini "Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an!.." ¹⁶⁹ ayeti de zikrin nasıl yapılacağını ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de emredilen namaz, oruç, hac ve diğer bütün ibadetlerin zaman ya da zemine ihtiyaçları vardır. Bu kayıtlardan bağımsız olarak yapılan zikrin en önemli özelliği ise vakit ve mekân sınırlamasının olmamasıdır. Kul istediği zaman, zemin ve durumda Allah'ı zikredebilir. ¹⁷⁰ Kur'an-ı Kerim'de "Onlar ayaktayken, otururken ve yatarken Allah'ı zikrederler..."¹⁷¹ buyurulmuştur.

Ahmed Hüsameddin Efendi zikri, ilahi bağışlara mazhar olmanın sebebi olarak görmüş ve Yüce Allah'ın isimlerinin sabah akşam zikredilmesini tavsiye etmiştir. Ona göre Rabbin isimlerini zikretmek ve zikrin başka bir vasıtası olan Kur'an-ı Kerim okumak insanı ilme sevk eden ilk sebeptir. Çünkü zikir ilim ve marifetin başlangıcıdır.¹⁷²

Vücudun her azasının bir zikri olduğunu ifade eden Ahmed Hüsameddin Efendi, mesela buna göre gözün zikri İlâhî te-

166 Reşat Öngören, "Zikir", *DİA*, İstanbul 2013, c.44 s.409.

167 Tâhâ, 20/14.

168 Ankebut, 29/45.

169 A'raf, 7/205.

170 Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 303.

171 Âli İmran, 3/191; Nisa, 4/103.

172 Musa Kazım Öztürk, *Kuran'ın 20. Asra Göre Anlamı*, Ayyıldız Matbaası, İzmir 1976, c. 2, s. 62.

cellîleri temaşa etmek, kalbi çam kozalağı şeklinde hayal edip tam ortasında nur-i beyza ile lafza-i celâlin yazdığını görür gibi düşünmek ve mülâhaza-i huzur devam ettiği müddetçe bunu sürdürmektir. Kulağın zikri, kalbin “Allah Allah” diye zikrettiğini işitiyor gibi mülâhaza etmektir.¹⁷³

Sâlik, zikirde manevi hal ve makamları geçip kemale ererek, karar bulmak ve onda derinlik sahibi olmak isterse zikirle çokça meşgul olmalıdır. Bu ise kalbin hâl ve zikrini beden bütünü azalarına dökmekle olur. Zira kalp Muhammedî güneşin gölgesi olduğundan zikrin aynısı olmuştur. Fakat o gölgeyi sâlike yaymak beden bütünü organlarının zikir ile hareket ettirilmesiyle olur ki, kalp aynasına nazar edilerek yapılan çokça zikir, onun halinin tıpkısını ve o Muhammedî gölgeyi kalbe yerleştirir.¹⁷⁴

3.1. Zikrin Adabı

Ahmed Hüsameddin Efendiye göre sâlik zikir ile meşgul olmak istediğinde önce abdest alır. Kalbin huzura ermesi için kimsenin olmadığı bir yere geçer. Allah için iki rekât namaz kılar. Kibleye yönelerek oturur, dilini üst çenesine yapıştırır, bütün azalarını tam bir sükûnet üzere bulundurur, gözlerini kapar ve âdeti üzere nefes alıp vermeye devam eder. Zihninde bulunan avâriz ve havâtırın tamamını engellemek için yirmi beş kere istiğfar eder. Eğer huzur bulamayacak olursa yetmiş kadar uzatır. Bu “Ben günde yetmişden fazla Allah’a istiğfar ederim”¹⁷⁵ hadis-i şerifinin gereğidir. Sonra bir Fâtiha, on adet salavât-ı şerîfe, bir İnşirah, üç İhlâs, tekrar on sa-

173 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s.27.

174 Ahmed Hüsameddin, “İhlâs ve Murakabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 121.

175 Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Dârü's-Selâm, Riyad 1999, Deavât, 3, h.no: 2307.

lavât-ı şerîfe, bir Fâtîha okur ve sonra kalbi ile meşgul olur.¹⁷⁶

Kalbiyle meşgul olması şu şekilde olur: Zikreden sâlik kalbinin sol memenin altında olduğunu düşünür. Yan tarafına meyilli olarak kalbinin ortasında bir nur mülâhaza eder ki, ona iman nuru denir. Bu nuru kalbinin ortasına nur-ı beyzadan yazılmış olarak mülâhaza etmesi gerekir. Ayrıca salik zikirle meşgul olduğu müddetçe Allah'ın sıfatlarını ve O'nun büyüklüğünü düşünerek kendi kalbinin zâkir, Allah'ın ise semî' olduğunu mülâhaza etmesi gerekir.¹⁷⁷

Eğer zikir esnasında aklına bir şey gelirse bu şey zâil olana kadar diliyle istiğfar çeker ve zâil olduktan sonra الهي انت مقصودي ورضاك مطلوبي "Allahım sen benim maksadımsın ve talebim senin rızandır." der.¹⁷⁸

Zikirde huzur bulmak şarttır. Yoksa maksat bir oturuşta letâifin tamamına murakabe yapmak ve zikir etmek değildir. Hem zikirde hem de murakabede ölçü sâlikin huzurudur.¹⁷⁹ Huzur kalbine mutmain olduktan sonra hayalinde şeyhini peygamberle arasında vasıta olarak mülâhaza eder. Mürit, sanki şeyhinin kalbine Hz. Peygamber'den bir nur akseder ve şeyhinden de kendi kalbine o nurun aksettığını düşünür. İşte bu mülâhazaya mürîdin kalbini şeyhi vasıtasıyla Rasulullah'ın kalbine raptettiği için mülâhaza-i rabîta denir. Bu durumlar Allah'ın rızasına vasıl olmak için ehassül-havassın halidir.¹⁸⁰

176 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s.8-9; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s.26; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 6-7; Süleyman Sâmî, *Rehber-i Tâlibin*, s. 5.

177 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 27; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 7.

178 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s.27.

179 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 54; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

180 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 27; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 7; Süleyman Sâmî, *Rehber-i Tâlibin*, s. 5.

Bundan sonra malum olduğu üzere salavât-ı şerîfe, İhlâs, Fâtiha okunup tarikatın şeyhlerinin ruhlarına hediye edilir. Bu hediye ise nisbet-i silsileyi tahrik ederek onların ruhanîyetlerinden karşılık olarak feyiz ve füyûzâtın başlamasına vesile olur.¹⁸¹

3.2. Nefy ve İsbât Zikri

“Nefy” sözlükte inkâr etmek¹⁸² ve “isbât” var etmek¹⁸³ anlamlarına gelen Arapça kökenli iki kelimedir. Tasavvufî terim olarak kelime-i tevhîd (*lâ ilâhe illallah*) zikrinin belirli bir usûl takip edilerek uygulanmasına denir. İman nefy ve isbattan oluşur. Buna göre kelime-i tevhîdin ilk kısmı olan “lâ ilâhe” yani ilâh namına akla gelebilecek ne varsa tamamını inkâr etmek “nefy” ve ikinci kısım olan “illallah” yani ilâh olarak yalnız Allah’ın var olduğunu ilan etmek isbâttır.¹⁸⁴

Nefy ve isbât zikri Nakşbendî geleneğin ilk dönemlerinden bu yana icrâ edilen önemli bir zikir çeşididir. Sultânî zikir elde edildikten sonra mürşidin izniyle nefy ve isbât zikrine geçilir. Ciğerlerdeki hava boşaltıldıktan sonra nefesin tutulup (*habs-i nefes*) kelime-i tevhîdin (*Lâ ilâhe illallah*) zikredilmesiyle gerçekleşen bu zikir çeşidi, genellikle üç aşamalı olarak şu şekilde hayalen tatbik edilir: “Lâ” harfî göbek altından başa çekilir, “ilâhe” derken sağ omuza inilir, “illallah” derken göğsün solunda bulunan kalbe vurulur. Bu şekilde hiç nefes almadan zikir adedi tek sayılarda (*vukûf-ı adedî*) üç, beş, yedi şeklinde yirmi bire kadar devam ettirilir. Nefes tutmayı bırakacağı sırada nefes alırken “Muhammedun rasûlullah” zikri

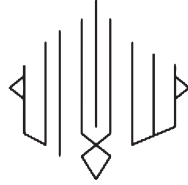
181 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 27.

182 Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 6, s. 6019; İbni Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 6, s. 4512.

183 Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 1, s. 740; İbni Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 1, s. 467.

184 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 191; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara Yayınları, İstanbul 2005, s.476.

zihinden geçirilir. Mürşidin belirttiği sayıya ulaşınca kadar bu minval üzere devam edilir.¹⁸⁵ Ahmed Hüsâmeddin Efendi nefy ve isbât zikri yapan sâlikin kelime-i tevhîdin nurunu sadrı üzerinde aşağıdaki şekilde yazılı olarak düşünmesi gerektiğini ifade eder.¹⁸⁶

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre nefy ve isbât (kelime-i tevhîd) اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَللّٰهُ zikirinde dört ا “elif”, dört ل “la” ve iki تane ه “he” harfı vardır. Bu harflerin bir araya getirilmesiyle اَللّٰهُ “Allah” ismi meydana gelir. Zîra lafza-i celâl bu harflerden oluşur. Gerek “nefy” cihetinde olsun ve gerekse isbât cihetinde olsun her iki yönüyle de bunun mânâsı Allah demektir. Nefy ile isbât şahıs itibariyle ve zâtın hakikatına nazar edilerek yapılır. اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ gaffet ve hicâp ile, اَللّٰهُ اِلَّا huzur ve yakaza itibariyle Allah demektir. İlk ل “lâ” nefy “la” sıdır. Buradaki nefy ancak hayâlî varlıkları ve hâdiseleri nefyeder (*inkâr eder*) ki, bunlar hevâdan ibarettir. Bu hevâyı ل “lâ” yüklenmiştir ve bununla iç içedir. Bütün bu yüklendikleriyle ل bâtıldır. Tecrid ehli bu ل “lâ”nın adına “lamu’l-batılı’l-mutlaka” derler.¹⁸⁷

ل ile اَللّٰهُ arasında olan ilk hemze Hakk’ın görüntüsünü perdeleyerek اَللّٰهُ kelimesinin ikinci lâmina geçmeyi engellemek ister. Bu yüzden zikir ehli zan vâdisinin vehim meydanında karanlıklar (*zulûmât*) içinde önüne gerilen perdeler arkasından neyi “nefy” ve neyi “isbât” edeceği konusunda tereddüte

185 Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevi, *Câmi’u’l-Usûl: Veliler ve Tarikatlarda Usûl*, çev. Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul 1977, s. 106-108; Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, s. 304-305.

186 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 13.

187 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 13-14; Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî, “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah”, *El-Mirsâd*, İstanbul 1330, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 116.

düşerek hayretler içinde şaşar kalır. Ancak sâlik bu perdeleri sa'y ve gayreti ile açarak bu vâdiyi aşar. İkinci "lâm" a yani "إله"nin "lâm"ına ulaşır. Ona bakar ve onda kavmin âdetleri ve tabiat kanunlarını iç içe geçmiş olarak bulur. Bu "lâ" ya hâdiselerin işleyişine nisbetle Hakk'ın benzeri denir. Bu "lâ" Hakk'ın benzeridir fakat kendisi bâtıldır. Karanlıklar (*zulûmât*) içinde kalmış bâtil dâiresinden hakikat dâiresine geçememiştir. Burada "lâ"nın hakikâti ortaya çıkamamış, sûrette kalmıştır. Hak tâlibi bu dosdoğru yolda seyir ve sülûk ederken görmüş olduğu hüviyet-i mutlaka Hakk'a ve hakikâte ulaştırmaya yardımcı olamayacak sûret ve âdet hükmünde kaldığından bu menzilden bir sonraki menzile geçmek ister. Ancak sâlik bu menzilde de karanlıklar perdesi karşılar ki, bu perde "lâ"nın hemzesidir.¹⁸⁸

Sâlik "lâ"ya gelerek bu perdeleri birer birer araladıktan sonra bu dâiredeki "lâ"ya ulaşır. İlk anda onu bâtil zanneder. Çünkü tamamıyla beşeriyete benzemesi ve beşeriyetin de sûret ve hayvaniyete tam bir benzerliği bulunduğundan dolayı buna ilk anda Hak diyemez. Ancak hemen bir hükme varma konusunda da acele etmez. Kendisinde olan mutlak hüviyyetin bıraktığı belîğ etkiler yavaş yavaş zuhur etmeye ve âşikâr olmaya başlar. Haddi zâtında "lâ" kelimesi "lâ"ya benzese de bu benzeyiş hakikî olmadığından dolayı tecrid ehli bu "lâ"yı "şebih-i batıl" olarak isimlendirirler. Hâlbuki bu "lâ" böyle görünse de Hakk ve hakikattir. Burada seyir ve sülûkun başlangıcı "seyr-i ilallah" tır.¹⁸⁹

Sâlik seyr-i ilallah makâmında sâbit kalmaz. İkinci makâma geçmeyi arzu eder. Burada kendi zâtından ve sıfatlarından adım adım soyutlanarak (*tecrid ederek*) kendi vücûdu hayal

188 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 13-14; Ahmed Hüsameddin Dağıstanî, "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah", *El-Mîrsâd*, İstanbul 1330, *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 116.

189 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 13-14; Ahmed Hüsameddin Dağıstanî, "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah", *El-Mîrsâd*, İstanbul 1330, *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 116.

ve Hakk'ın vücûdu zâhir gibi görünmeye başlar. ^{لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ} da lafza-i celâlin iki "lâm" harfî vardır. Birisi "lâmu'l-havâyic" tir. Buna "sûretü'l-cemâl" denir. Diğeri ise lâmu'l-hakâyıktır ki, buna da "lâmu'l-visâl" denir.¹⁹⁰

Sâlik mülk âleminde itibaren ceberût âlemine kadar kat ettiği bütün mertebelerde vücûdunu müşâhede eder. "Fenâ fillah" mertebesine ulaştığında ise vücûdundan sıyrılarak Hakk'ta yok (*müstehlek*) olur. Böylece sâlik, âyet-i kerimede ifade edilen "...onları kendilerine şahit tuttu..."¹⁹¹ sırrına erişmekle kendinden fânî olur. Ancak Allah'a vusûlüne dâir bir habere de ulaşamaz. Çünkü O'nda kendisini fânî etmiştir. Buradan seyir ve sülûk ikinci "lâm" a geçerken lafza-i celâli çeken "elif" Zât'ın şuunâtını temsil eder. Bu makamda sâlik Kur'an-ı Kerim'de geçen "şüphesiz ki Ben Allah'ım, Benden başka ilah yoktur, Bana kulluk edin."¹⁹² hitâbına kendini muhâtap görür. Ve yine seyir ve sülûkuna devam eder. Bu çıktığı yolun sonunda kendisini Hakk'a ayna (*mirât*) olmuş olarak bulur. Bu aynadan yansıyan hakikat parıltıları lisâna sığmaz. Sâlik söz ile anlaşılamayacak hâl mertebesine yükselmiştir. Burası Kur'an-ı Kerim'de "Şüphesiz en son varış Rabbinedir."¹⁹³ âyetinde belirtilen vuslat makâmıdır. Burada âyet-i kerîmedeki "...Rabbine dön!"¹⁹⁴ İlâhî hitâbına muhatap olarak râzî olmuş (*râziye*) ve kendisinden râzî olunmuş (*merziyye*) sıfatlarıyla nitelenen bir sâlik olur. Böylece mertebeleri kat ederek İlâhî vuslata eren sâliklerin bazıları Hakk'tan halka dönerek irşad ve tebliğ göreviyle vazifeli olurlar. Bazıları da beşeriyete bir daha gelmek için yol bulamayıp Hakk'ta fânî ve muzmahil olurlar.¹⁹⁵

190 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 14.

191 Araf, 7/172.

192 Tâhâ, 20/14.

193 Necm, 53/42.

194 Fecr, 89/28.

195 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 15-16; Ahmed Hüsâmeddin, "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 117.

4. LETÂİF

Latife kelimesinin çoğulu olan letâif, sözlükte yoğunun (*kesîf*) zıttıdır. Nezaket, incelik, dakiklik, duyu organlarıyla algılanamayan şey¹⁹⁶ ve bir metinde gözle görülemeyen ancak zevk ile anlaşılan incelik gibi anlamlara gelir.¹⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'de "ihsân edici" anlamında Allah'a sıfat olarak kullanılmıştır.¹⁹⁸ "el-Latîfetu'l-İnsâniyye" denildiğinde ise nefis, kalb ve ruhun nefse yakın bir bölgeye tenezzülü anlaşılmaktadır.¹⁹⁹

Tasavvufî bir terim olarak letâif, seyir ve sülûk usûlü, nefsi terbiye etmekten ziyade ruhu geliştirme üzerine bina edilmiş olan ruhanî tarikatların uyguladığı bir metoddur.²⁰⁰ Bu usûle göre sâlikin letâif-i hamsenin (*beş latîfe*) her biri üzerinde sırasıyla yoğunlaşıp "Allah" lafzını belirli sayılarda zikrederek yapmış olduğu ruhu geliştirme yöntemidir.²⁰¹

Tasavvufun ilk dönemlerinde bazı sûflerin sistemleşmiş bir sülûk usûlünü ifade etmeksizin farklı adlar ve tasnifler altında bahsettiği letâifin, sonraki dönemlerde çeşitli tarikatlar tarafından farklı adet ve şekillerde bir seyir ve sülûk metodu olarak uygulandığı görülmektedir. Bununla beraber tam anlamıyla sistemleşmiş şekli İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî (ö.1034/1624) tarafından ortaya konmuştur. Müceddidiye öncesi Nakşebendî kaynaklarında letâif mevzusu önemli bir hacme sahip değilken İmam Rabbânî'den sonra bu konu büyük önem kazanmıştır. İmam Rabbânî'nin halifelerinden Mir Muhammed Numan (ö.1060/1650) mürşidinin mey-

196 İbni Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 5, s. 4036; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3855; Ragıp el-İsfahani, *Müfredât*, s. 740.

197 Cürânî, *Kitabu't-ta'rifât*, s. 271; Tehânevî, *Keşşâf*, c. 2, s. 1408.

198 Şurâ, 42/19; Mülk, 67/14.

199 Kâşânî, *Istilahâtü's-sûfiyye*, s. 86; Cürânî, *Kitabu't-ta'rifât*, s. 371.

200 Reşat Öngören, "Tarikat", *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 96.

201 Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 83-85.

dana getirdiği sisteme ek olarak bu latîfelere vücud üzerinde farklı bölgeler tayin etmiş ve zikrin bu bölgelere yoğunlaşarak yapılması usûlünü getirmiştir. Günümüze kadar devam eden Müceddidî ekolde ruhî tecrübenin farklı oluşu sebebiyle olsa gerek, bu latîfelerin bölgeleri, nurlarının renkleri ve zikirlerinin uygulanması konusunda ayrılıklar görülmekle birlikte İmam Rabbânî tarafından genel hatlarıyla ortaya konmuş olan ana temada çok fazla değişiklik olmamıştır.²⁰²

Ahmed Hüsameddin Efendi, İmam Rabbânî gibi Allah'ın insanı on parçadan (*cüzden veya latîfeden*) meydana getirdiğini ifade etmektedir. Ona göre bu latîfelerin beşi, âlem-i emre (*ruhlar âlemine*), beşi de âlem-i halka (*yaratılış âlemine*) aittir. Âlem-i emre ait olan letâîf, nurânî (*aydınlık*) ve latif (*maddi varlığı olmayan*); âlem-i halka ait olan letâîf ise zulmânî (*karanlık*) ve kesiftir. Âlem-i emre ait olan beş nuranî letâîf: kalp, ruh, sır, hafî ve ahfâ'dır. Bu letâîf arşın üstünde ve Rahmân'ın isimlerinin tasarrufunda olduğundan dolayı âlem-i rahmet olarak da isimlendirilir. Âlem-i halka ait olan beş zulmânî letâîf ise toprak, ateş, su, hava ve nef's'tir. Bu letâîf Rab isminin tasarrufunda olduğundan dolayı başlangıcı arşın altında ve kâinatla iç içedir.²⁰³

Emir âlemine ait olan beş letâîften her biri bir peygamberin ayağı (*kademî*) üzeredir. Kalp Hz. Âdem'in, ruh Hz. İbrâhim'in, sır Hz. Mûsâ'nın, hafî Hz. İsâ'nın ve ahfâ Hz. Muhammed^(s)'in gölgesindedir. İseviyyet, Mûseviyyet ve benzeri isimlendirmeler bu letâîfenin üzerinde bir peygamber olduğu anlamına gelmez. Ancak o latîfede, İseviyyet ve Mûseviyyet bağından feyiz alındığını gösterir. Bu ifadeler enbiyâ ile sâlik arasındaki bağın hangi yönden olduğunu beyan içindir. Bundan dolayı bir velî Cenâb-ı Hakk'a kalpte vâsıl olursa

202 Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, s. 307-309.

203 İmam Rabbânî Ahmed el-Fârûkî es-Sirhindî, el-Mektûbât, el-Mektebetü'l-Mahmûdiye, İstanbul ts., c.1, c.2, m. no: 34, 58, 423; Ahmed Hüsameddin, *Makâsid-ı Sâlikin*, s. 27.

onun meşrebi Âdemî'dir. Ruhta vâsıl olursa İbrahimî, sırda vâsıl olursa Mûsevî, hafide vâsıl olursa İsevî ve ahfâda vâsıl olursa meşrebi Muhammedî olur.²⁰⁴

Hız. Âdem ile Hız. İbrâhim arasında gelen peygamberler Hız. Âdem'in suhufuna tabî ve onun ismine nisbet edilirler. Hız. İbrâhim ile Hız. Mûsa arasında gelen peygamberler de Hız. İbrâhim'e nisbet edilir. Diğer peygamberlerin nisbeti de bu minval üzeredir. Hız. Muhammed^(s) din semâsının güneşi diğer peygamberler de yıldızlarıdır. Elbette sâlikin en büyük bağı güneşe olmakla beraber diğer yıldızlarla da bir bağı bulunmaktadır. Bu düşüncenin sırları vicdanî bir iş olduğundan yakiniyattandır. Açlık ve susuzluk gibi vicdânî işleri anlamak için delile ihtiyaç olmadığı gibi bu sırlar da delillere dayanılarak anlaşılamaz. Belki mânevî terakkî ile bâtında zâhir olur. Kur'an-ı Kerim'de bu düşüncenin sırlarının delilleri vardır. Fakat bu düşünce sırrı ve bâtın olduğu için zevk ile yani tatmakla anlaşılır.²⁰⁵

Ahmed Hüsameddin Efendi'ye göre emir âlemine ait olan latîfelerin her birinin kendilerine has şahsiyetleri ve vücutları vardır ki, bunlara "vücud-ı müktesebe-i ma'neviye" denir. Latîfelerin bu vücûd ve şahsiyetleri, ruh ve kalb için elbise gibidir. Kalb latîfesinin şahsiyetini oluşturan manevi unsurlar namazın rûkûnlarıdır. Zira namazdaki kıyâm maddi vücûddaki ateş elementi gibidir. Rukû hava gibidir ki, hava tabakası rukû eden gibi arzın üzerindedir. Secde ise su gibi arz ile beraber olup olabildiğince iniştedir. Kuûd da toprak hükmündedir. Ruhî şahsiyeti oluşturan dört unsur ise ilahî filerin tecellilerine göre ruhun kalpten elde ettiği manevi unsurlardır. Yani toprağın karşılığı olan namaz yemek gibi manevi vücûdun en temel ihtiyaçlarındandır. Hac, hava-

204 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 44; Ahmed Hüsameddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 121.

205 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 44; Ahmed Hüsameddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 121.

nın karşılığı ve zekât, ateşin karşılığıdır. Zira Allah yolunda verilen bir malda manevi bir yanma vardır. Oruç da suyun karşılığıdır ki, oruçta bir nevi hayat vardır. İşte bu sayılan manevi unsurlarla ruh kendisine manevi bir vücut kazanır yani “vücûd-ı îmânî” meydana gelir.²⁰⁶

4.1. Emir Âlemine Ait Latîfeler

Mürîd önce zikir ile meşgul olur. Kalb-i Muhammedî’den kendi kalbine ve kalbinden ruhuna ulaşan nur bir silsile şeklinde şeyhin kalbinden müridin kalbine, müridin kalbinden müridin ruhuna, ruhundan sırrına, sırdan hafîye, hafiden ahfaya, ahfadan letâif-i nefse, letâif-i nefsten letâifu’l-letâife, letâifu’l-letâiften cesedin tamamına ulaşır ki, buna sultanî zikir denir.²⁰⁷

Şimdi Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre Zâtü’l-Baht’tan yayılan İlâhî feyzin müridin her bir latîfesine nasıl ulaştığını ve bu latîfelerin her birinin yüklendiği anlamları açıklamaya çalışacağız.

4.1.1. Kalb

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre öncelikle mürid kelime-i tevhid ile ilgili hususi sûretin kalbinde olduğunu hayal ederek murâkabe yapar. Bu düşünce ehadiyyet kapılarının inkişâfı için bir anahtardır. Ehadiyyet mertebesi Allah’ın sıfatlarının bittiği noktadadır.²⁰⁸

Sûfler, letâifin insan vücûdundaki konumlarına dair çeşitli görüşlere sahiptir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre kalp latîfesinin yeri sol memenin altındadır. Feyzinin kay-

206 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 6-7; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 111.

207 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 29.

208 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 34.

nağı Zâtü'l-Baht'tan Rabb ismidir. Rabb'ın tecellisi ile Hâlık ismi zahir olur. Hâlıkıyyetin tecellisi ile de Hz. Âdem zahir olur. Âdemoğretimiş olan İlâhî isimler²⁰⁹ gölgesine (*zıll*) yansır. Burada gölge (*zıll*) ifadesi ile anlatılmak istenen kalb-i Muhammedî'den yayılan nurların kendisine aksetmiş olduğu muhakkikin (*mürşidin*) kalbidir. Âdemoğretimiş olan mürşidin kalbine gelen feyiz oradan da müridin kalbine akseder. Böylece Rab isminden yayılan (*vârid olan*) feyzin varış yeri (*mevridi*) müridin kalbi olur.²¹⁰

Ahmed Hüsameddin Efendi'ye göre kalb, ilahî isimlerin zuhur yeri (*mezâhiru'l-esma*) olan Âdemoğretimiş hazretinin aynası ve gölgesi olduğundan Âdemoğretimiş bizim babamız hükmündedir. Zira kalbin feyizlenmesi genellikle Âdemoğretimiş kanalıyla olur. Kalb yüz ilahî ismin istek ve taleplerine göre fiillerin tezâhür ettiği yer olup zâhirî ve bâtinî duyular ve vücûdun diğer âzâları vasıtasıyla beden üzerinde mutasarrıftır.²¹¹

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili olarak "... onu topraktan yarattı..."²¹² denilmektedir. Hz. Âdem'in yaratılışının aslı olan bu toprak hayat verme (*ihyâ*), bitkileri yeşertme (*inbât*), öldürme (*imâte*), karıştırma (*temzîc*) ve değiştirme (*tebdîl*) gibi fiillerle muttasıf olduğundan Âdemoğretimiş fiillerin tecellî yeri olmuştur. Toprakta bulunan bu fiiller kalbde de mevcuttur. Kalb kendisine tecellî eden İlâhî isimlerin gereği damarlar vasıtasıyla vücûdun ilgilili yerlerine besin ve oksijen gönderir, kanı temizler ve vücûdun atıklarını dışarı atar. Kalbin yapmış olduğu bu işlevler kalbin İlâhî

209 Bakara, 2/31.

210 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 34; Ahmed Hüsameddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 14.

211 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 46; Ahmed Hüsameddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 122.

212 Âl-i İmran, 3/59.

fiillerin tecellî yeri olmasının gereğidir.²¹³ Bedende bulunan sıhhat, hastalık, açlık, susuzluk hatta görme, işitme, dokunma duyusu gibi umumiyetle zâhirî ve bâtınî, küllî ve cüz'î bedenin bütün işleyişi kalbin hareketiyle olmaktadır. Çünkü kalb Hâlık, Muktedir ve Muhtar gibi İlâhî isimlerin tezâhür yeri olmasıyla beden-i cüz'îde Hakk'ın halîfesidir.²¹⁴

Kalbde kabziyyet, bastiyyet, mürîdiyyet, muktediriyyet, şuûnât-ı hâlıkîyyet ve muhtâriyyet gibi İlâhî isimlerin tecellîlerinin istek ve taleplerinin bulunması, kalbin insan bedeninde halîfe hükmünde olmasının gereğidir. Ayrıca kalb, şuûnât-ı melekûtiyyeden bir latîfe olduğundan dolayı cüz'î bedende Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasıyla bir melek hükmünde olup İlâhî askerlerdendir. Muktediriyyet, hâlıkîyyet ve benzeri vasıflandırmalar kalbin İlâhî isimlerin tezâhür yeri olmasıyla (*mazhâriyyet*) ilgili mecazdırlar. Şuunât tabiri de bu minvaldedir. Bununla beraber kalb, bedende Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufuna vâsıttadır. Özellikle Rabbin emri olan ruhun yaratma (*tekvîn*) tarafına bakan yönü kalbtir. Bu durum Arapça nahiv konularından “muzâfun ileyh”in filinin, “muzâfî”na nisbeti gibidir. Nitekim “...sen atmadın Allah attı...”²¹⁵ âyetinin sırrı bu türdendir. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'den “atma” رمي filini iptal ve ispat etmiştir. Bu hükümdeki filin iptal ve ispat edilmesinin cihetleri farklı olduğundan dolayı “Atma” filinin Hz. Peygamber'den kaldırılması (*iptal*) hakîkatte fâil-i mutlakın Cenâb-ı Hak olmasından dolayıdır. İspâtı ise “atma” filini yapanın zâhire göre Hz. Peygamber olması itibariyledir. Melekût alemine ait olan kalb latîfesi, İlâhî askerlerden olduğundan İlâhî isimlerden gelen vâridâta göre tasarrufta zaruridir. Zira melekûtiyyet, İlâhî emri yüklenme makamıdır. Bu anlamda

213 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 39; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 118.

214 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 47.

215 Enfal, 8/17.

âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: "...Onlar (melekler) Allah'ın emrettiği şeylere isyan etmezler..."²¹⁶ Aynı şekilde kalbin askerleri hükmünde olan beden maddi araç gereçleri de kalbin tasarrufuna saygıyla itaat ederler.²¹⁷

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre kalp ridâ²¹⁸ olup vusûle mânidir. Beşerî vücûd ise izar²¹⁹ dır. Fakat kalbin iki yönü vardır. Birinci yönü Hakk'a bakar ve bâtınî ridâ olarak isimlendirilir. Diğer yönü ise halka bakar ve bu da zâhirî ridâ diye isimlendirilir. Zâhirî ridâyâ göre vusûle mânî olan, bâtınî ridâyâ göre vusûlün ta kendisidir. Zira zâhirî ridâ kalbe tecellî eden vâridâtlar gereği bedende fiillerin tasarrufuyla meşgul olduğundan hicaptır. Hicap ve ridâ bâtın itibariyle hicap edilene şahittir. Zâhirî itibariyle ise vusûle ve şühûda mânidir. Hâsıl-ı kelim kalp İlâhî isimleri ve sıfatları giyinecek Rabbın halîfesi olup hilâfet gereği Allah'ın isimlerinin de yardımıyla bedende mutasarrıftır. Çünkü kalb Hakk'ın sırrı olan Âdemiyyetin gölgesidir. Hadîs-i şerifte "Âdem benim sırrım ve ben de onun sırrıyım", "Allah Âdemi kendi sûreti üzere yarattı"²²⁰ buyrulmuştur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu hadîs-i şerifte geçen sûretin Allah'ın sıfatları anlamına geldiğini ve insanın Allah'ın sıfatları üzere yaratıldığını söyler. Böylece meleklerin Allah'a itaat ettiği gibi vücûdun âzâları, bâtınî ve zâhirî duyuların tamamı kalbin tasarruflarına boyun eğip itaat ederler. Kalb imkân âleminde toprak gibidir. Nasıl toprak hâlîkiyyetin taleplerine mazhar olur gayb âleminde alıp şuhud âleminde zuhur eder. Şuhud âleminde de alıp ademe (*yokluk*) geçer. Kalb de yaşatma ve öldürme sıfatlarına sahiptir. Gayb âleminde hususi bir lisan üze-

216 Tahrim, 66/6.

217 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 47-48; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 123.

218 Vücûdun belden yukarısını kapatmak için kullanılan bez parçası, örtü.

219 Vücûdun belden aşağısını kapatma için kullanılan bez parçası, örtü.

220 Buhârî, *Sahih*, 79, h.no: 6227; Müslim, *Sahih*, Kitâbu'l-cennet ve sıfeti ne'îmihâ ve ehlihâ, h.no: 28414.

re külliyyet-i esmâdan alıp isimlerin talepleri gereği bedende tedbir ve tasarruf eder. Kalb ruhun emri olup ruha nisbetle kesiftir. Böylece kalp bedenden bedel, İlâhî ahlâkla mevsuf olup melekûtiyyet taşır.²²¹

Kalbin zâhiri kozalak (*sanavberi*) şeklinde olup kabz (*daralma*) anında küçülüp bast (*genişleme*) ânında genişler. Bu kozalak şekli (*kalb-i sanavberi*) bir takım kılıf, lifler, perde ve zardan ibarettir. Herbir lifin damar, sinir ve sair beden uzuvlarına münasebeti olan kalp bu lifler vasıtasıyla tasarruf eder.²²²

4.1.2. Ruh

Ruh latîfesinin yeri sağ memenin altındadır. Fakat mürid onu beynin irtibat yeri olan alnında bulur. O hakikat bakımından letâif menzillerinin bir miktar üzerindedir. Başlangıç itibarıyla ruh, isimlerin tecellîleri eşyaya nâzil olmadan önce var olan ilk şeydir.²²³

Her sâlik öncelikle ruhu sağ memenin altında düşünmesi gerekir. Ruh latîfesinin feyiz kaynağı Zâtü'l-Baht'ta sübûti sıfatlardan Hayy ismidir. Bu sıfatların isimleri hakikat için değil, tâlim içindir. Çünkü hayatın hakikati ruhtur. Bu isimlendirmeler belirleme ve anlamlandırma kabilindendir. Hayy isminden yayılan feyzin varış yeri müridin kendi ruhunun olduğunu düşündüğü yerdir. İlâhî isimlerin talebi Hayy isminden hayatı davet eder. O da Hayy isminin zuhur aynası olan İbrâhimiyyet hazretidir. Hayy isminin tecellîleri İbrâhimiyyetten hayatın gölgesine akseder. Bu gölge de müridin

221 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 48-49; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 124.

222 Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 124.

223 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 35; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 14.

cesedinden ibarettir.²²⁴

Hız. İbrâhim'in ölülerin diriltilmesini görmek istemesi üzerine Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an-ı Kerim'de "...dört kuş yakala..."²²⁵ diye buyurduğu âyete göre hayatın kaynağı, Zâtul-baht'tan vücud üzerine yayılmış olan dört unsur vasıtasıyla hayatın konağı²²⁶ hükmünde olan cesede ulaşır. Dört kuştan birincisi hayy sıfatının İbrâhimî hayat unsuru üzerine yansımastır. İkinci kuş kudretin cisim üzerine yansımastır. Üçüncü kuş sırrın vücudda takdir edilen mahalline yansımastır. O da vücud ile zihin arasındaki bağdan ibarettir. Dördüncü kuş da sağ memenin altında bulunan ruh üzerine yansımastır.²²⁷

Ruhlar İbrâhimiyyet makâmında ortaya çıkar. Bundan dolayı bu makama rûhü'l-küllî ve ferş-i âyân-ı sâbite gibi isimler de verilmektedir. Bu mertebede Hız. İbrâhim diye bilinen zât, İbrâhimiyyet makâmının sahibi ve hâmil olan bir zât ve peygamberdir ki, ruhlar cihetiyle bize baba hükmündedir. Baba denilmesinin sebebi ruhların kaynağı (*mastarı*) olması itibariyledir. Hız. İbrâhim Allah'ı bize sıfat-ı subûtiye ile bildiren bir harftir. Kur'an-ı Kerim'de Hız. İbrâhim'e hitaben söylenen "İnsanlar arasında haccı ilan et ki, sana gelsinler..."²²⁸ âyetinde ifade edilen ilanın sırrı; ruhların İbrâhimiyyet makâmında meydana gelmesi, başlaması ve yayılması; ruhların ben ve sen olarak belirmesi ve "elest" sözünün bu makamda vuku bulması dolayısıyladır. Hayat, ruh sahiplerinin tamamına İbrâhimiyyet vasıtasıyla ulaşır. Yine bu makamda da tecellî yüz esma ile olur. Ruh imkân

224 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 35; Ahmed Hüsameddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 14.

225 Bakara, 2/260

226 Bir müddet durup dinlenen yer, ev.

227 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 35-36; Ahmed Hüsameddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 15.

228 Hac, 22/27.

âlemindeki su gibidir. Çünkü "...diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?..."²²⁹ ayetinin delaletiyle su hayat verip ateşi söndürdüğü gibi ruh da hayat verip ateşi söndürür. Aynı şekilde ruhlar gölgesinin (*zıllının*) sahibi Hz. İbrâhim de "Ey ateş! İbrâhim'e karşı serin ve esenlik ol dedik."²³⁰ âyetinde belirtildiği üzere ateşi söndürmüştür. Sözün özü suya ait tecelliler İbrâhimiyyet mertebesinin gereğidir. Suyu ait küllî tecellilerde (*tecelliât-ı maiyye-i külliye*) ruhu'l-küllî olan İbrâhimiyyet tasarruf sahibi olduğu gibi insan vücûdunda İbrâhimiyyetin askeri ve gölgesi olan ruh da su unsuru üzerinde kontrol sahibidir.²³¹

Bütün ruhlar hakîkatte külliye-i Muhammediyye güneşinin gölgesidir. Fakat sıfat-ı sübûtiyye nisbetle ve İbrâhimiyyet tarikiyle geldiğinden dolayı "İbrâhimiyyetin gölgesi" denilmektedir. Bu latifede de feyizlenme Muhammediye bağı (*nisbeti*) ile arandığından arada mürşidin vasıta edilmesiyle feyizlenme nisbet-i Muhammediye ile cari olur.²³²

4.1.3. Sır

Sır latifesi'nin yeri sol memenin üstündedir. Bunun feyzi Zâtu'l-baht'ta mertebe-i ehadiyyetten tecellî eder. Sonra Hâlık isminin şuunâtına yansır. Hâlık tecellî ettikten sonra beden'in şuunâtı kalbe ve onun mahalli olan toprağa yansır. Toprak rububiyetin mahalli ve Âdemiyet hazretinin zuhur aynasıdır. Hazerâtın isimlerini zikirden maksat küllî bir mefhumdan ibarettir. Varidât topraktan ateşe yansır. Ateş toprağın sırrıdır. Ateşten Müseviyyet hazretine ondan da gölgesine (*zıll*) yansır. Buradaki gölge mürşiddir ve mürşidden

229 Enbiya, 21/30.

230 Enbiya, 21/69.

231 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 50-51; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 124-125.

232 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 40.

de müridin sırrına yansır. Sırdan maksat olayları ya da gizli işleri bilmek anlamında değildir. Sır sâlike gelen kalbî bir ilimdir. Bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre sırrın manası sâlikin zât ile sıfat arasındaki bağıdır. Diğer görüşe göre ise sâlik ile Hâlîk'ı arasındaki bağıdır. İşin hakîkati ise Allah'ın muhakkik kullarının muttali olduğu tecrübî bir durumdur. Yaşamayan o halin ne olduğunu hakîkî anlamda bilemez.²³³

Bütün sırlar külliye-i Muhammediyye güneşinin gölgesidir. Fakat Zât'ın şe'nleri nisbetiyle gelmiştir. Bu yüzden sır onun gölgesinin gölgesidir. İlk sır kalp, ikinci sır ruhtur. Sır vücud ile şuhud yani sübût meydanında berzaktır.²³⁴ Müseyyiyet hazretinde tecellî Zât'tan ve İlâhî benlikten (*enîyyet-i ilâhiyyeden*) dir. Çünkü Zât şuûnâtın kaynağıdır.²³⁵

Hız. Mûsa'ya yansıyan tecellîlerin tamamı eşyadandır. Bu yüzden Hız. Mûsa ve Tevrat sırf zâhirdir. Hatta Hız. Mûsa'dan zuhur eden mucizeler bile âsâ gibi zâhirî araç gereçlerden tamamen âfâkî olarak ortaya çıkmıştır. Hatta bu sırdan dolayı Hız. Mûsa'nın kavmi "...Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız..."²³⁶ diyerek Allah'ı zâhiren görmek istemişlerdir. Fakat Hız. İsa tamamen bâtın ve ruhânî olduğundan onun elinden diriltme (*ihya*) ve öldürme (*imâte*) gibi enfûsî ve bâtınî mucizeler zuhûr etmiştir. Hatta kendisinin de fazla yeme ve içme ile ilgisi yoktur. Fakat kavmi beşerî ihtiyaçlara aşırı düşkün olduğundan dolayı İncil'in hükmü üzerlerinden kaldırılmıştır.²³⁷

233 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 36-37; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 15.

234 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 38; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 119.

235 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 51.

236 Bakara, 2/55.

237 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 52; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 125.

Hız. Mûsâ'dan istenen ayakkabılarını (*na'leyn*) çıkarması ruh ve hafiden soyutlanması demektir. İbrâhimîyyetten ve İseviyyetten soyutlanması, ervahın enva-ı şecerinden yani ihtilafından soyutlanması demektir. Hız. Mûsa ayakkabılarına nazar ettiğinde "Hemen ayakkabılarını çıkar"²³⁸ sırrı zuhur etti ki, bu fiillerin tecellilerindendir. Ayakkabılar sübühât-ı vech'in²³⁹ ateşten ve nurdan perdeleridir. Mümkînâtın tezâhür yerlerine nazar ettiğinde ulvî ve süflî, küllî ve cüz'î eşyadan yani şecere-i kâinattan "Ben Allahım, Benden başka ilah yoktur, hemen Bana kulluk et."²⁴⁰ sırrı ortaya çıkar. Hız. Mûsa şuunâtının sır dağında benliğin birliğini (*tev-hîd-i enâîyyeti*) talep eden nur, ne cüz'î ve küllî tarîkiyle ne de mekânın özelliklerinden olan doğu ve batı gibi yönler de tasavvur olunamaz. Bu şuunât, âfâkî ve enfûsî muhit tarîkiyledir. Hulûl ve ittihat, muhit ve muhat tarîkiyle değildir. Çünkü sınırlandırılmış (*mahdud*) değildir. Gayriyyet ve ayniyyet tarîkiyle de değildir. Zira tevhid izafetleri düşürür. Bu mezkuratın tevhidinin sırları olan otuzaltı çeşit tevhitten Zât'ın şuunâtına bağlanan (*talluk eden*) bu benliğin birliğine (*tev-hîd-i enâîyyeti*) ulaşmak için Mûseviyet vâdisinde Muhammedî gölgenin anahtarı gerekir. Aynı şekilde diğer peygamberlerden hangisine murâkabe yapılırsa yapılsın o latîfede kendisine murâkabe yapılan o peygamber Sînâ Dağı'nın eteğinde Hız. Mûsa'nın yolunu kaybettiği Eymen Vadisi'nin kurtuluş ağacıdır. Yani Allah'ın Sînâ Dağı'nda tecellî ettiği Hız. Musa'ya yol gösteren ağaç hükmündedir. Mesela ilahî kelama söz vâdisinde Mûseviyyetin dil ağacı tecellî yeri olduğu gibi sesin kaynağı olan hançereden sesin gölgesi (*zıll-i savt*) vasıtasıyla bu sesin zuhur ettiği yerin (*mevridin*) sübûtu

238 Tâhâ, 20/12.

239 "...O'nun (Allah) hicâbı nurdan ve ateştedir. Şayet hicâbı (*perde*) kalksa 'sübuhât-ı vechî' (*cemâlinin parlaklığı, karşısında herşeyin eridiği Zât'ın zâtî şuaâtı*) gözünün ulaştığı her şeyi yakardı" (Müslim, İman, 293; İbn-i Mâce, Mukaddime, 13)

240 Tâhâ, 20/14.

olan lisanda ortaya çıkacak harflerin mahreçleri olan İseviyyet ve İbrâhimiyyet dahi müştâktır. Aynı şekilde sırların çıkış yeri (*mahareci*) ve bu sırların güneş gibi doğarak ortaya çıkması gölge hükmünde olan mürşidin vücûduna muhtaçtır. Elbette bir harfin sesi olması için mahreçlere muhtaç değildir. Fakat sesi olmayan harfin de vücûdu olmaz. Hz. İsâ'nın Hz. İbrâhim'e nisbeti harfin lisâna nisbeti gibidir. Fakat kaynak (*menş'e*) olma yönünden bir bağ (*nisbet*) ile birleşmiş olur. Müridin hafisi de külliye-i Muhammediyye güneşinin gölgesi olup yalnız sıfat-ı selbiye bağı (*nisbeti*) ile gelmiştir.²⁴¹

Sır latîfesi, insanın zâhirî varlığını oluşturan dört ana unsurdan ateş benzer. Aynı zamanda ateş sırrın şuunâtı ve Hz. Mûsâ'nın gölgesidir. Hz. Mûsa kendisi ateş fıtratlı olduğundan bir sandığa konularak Nil Nehri'ne bırakılmıştır.²⁴² Çünkü su ateşi söndürür.²⁴³ Mûseviyyet Rahmân'ın tecellîsidir. Zira Rahmân'ın üzerine tecellî ettiği arşı su üzerindedir.²⁴⁴ Hz. Mûsa da Rahmân'ın tecellîsine mazhar olduğundan dolayı suya bırakılmıştır. Sır latîfesinde de tecellî diğer letaîfeler de olduğu yüz İlâhî isim ile olur.²⁴⁵

4.1.4. Hafi

Hafî latîfesinin yeri sağ memenin üstündedir. Bu latîfenin kaynağı Zâtü'l-baht'ta selbî sıfatlardır. Selbî sıfatlar Cenâb-ı Hakk'ı yeme, içme, bir yerde bulunma, hulûl ve diğer mahlûkun sahip olduğu vasıflardan tenzih etmektir.²⁴⁶ Zira

241 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 40-41, 51; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 119.

242 Tâhâ, 20/39.

243 Enbiyâ, 21/69.

244 Tâhâ, 20/5.

245 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 52; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 126.

246 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 53; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 126.

Hakk'ın görmesi, duyması bizim gibi değildir. Ancak bizim görme ve duymamız terakkî ederek sıfat-ı sübûtiyeye ulaşabilir. Sâlikin terakkisi konusunda Cenâb-ı Hakk "...Ben onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum"²⁴⁷ buyurmuştur. Sûfi ıstılâhında bu makama "kurb-ı nevâfil" denir. "Yed-i sahih" tabiri de yukarıda ifâde edilen hadiste belirtildiği üzere "ben onun tutan eli olurum" sırrına nâil olanlar içindir.²⁴⁸ Selbî sıfatlardan yayılan feyzin varış yeri müridin hafisidir. Vürûdun keyfiyeti sağ memenin üstünde ruhun sırrı diye bilinen hafî mahallini düşünmektir. İnsanın meydana geldiği unsurlardan hava suyun sırrı olduğu gibi hafî de ruhun sırrıdır. Ruh kalbin sırrı, kalb bedeninin sırrı, beden toprağın sırrı, toprak rablerin Rabb'inin sırrıdır. Topraktan maksat Hz. Âdem'in yaratılmış olduğu hâlis topraktır.²⁴⁹ Kudsî hadiste "Âdem benim sırrım, ben de Âdem'in sırrıyım." şeklinde geçmektedir.²⁵⁰

"Zâtul'l-Baht"tan varid olan feyiz ilk olarak sıfat-ı selbiyeye ulaşır ki, o da insanın sıfatlarıdır. Sıfat-ı selbiyeye ulaşan feyiz buradan İseviyyet'e, ondan İseviyet'in gölgesine (*zıll*) yani mürşide ve oradan da müridin hafisine ulaşır. Bu mevcûdâtın Hâlık'ından âlem-i şuhûda inen ve bu inişi devamlı olan birinci kavisin sonudur.²⁵¹

Feyzini sıfât-ı selbiye yoluyla alan Hz. İsa, tamamen melekûtî olduğundan beşerî kayıtlardan sıyrılmıştır. O'nun beşer ile münasebeti annesi Hz. Meryem yoluylaadır. Bu cihetten hafî İbrâhimiyyetin yani ruhun sırrı olup Âdemiyyet ile münâ-

247 Buhârî, *Sahih*, Rikâk, 38.

248 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 43; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", sayı: 8, s. 120.

249 Âl-i İmran, 3/59.

250 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 37; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 15.

251 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 38; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 16.

sebeti yok gibidir. Çünkü yaratılış dört çeşittir. Birincisi Âdem^(s) in ikincisi Havva^(s) in üçüncüsü İsa^(s) in dördüncüsü de alışılmış olan insan yaratılışıdır. Bu dört çeşit yaratılışın birbiri ile münasebeti bir yöndendir. İseviyyetin gölgesi hafî âlem-i halkda hava gibidir. Hz. İsa da havaya yükselmiştir. Hz. Peygamberin Hz. İsa için ifade ettiği “eğer yakini artsaydı havada da yürürdü”²⁵² hadisi buna işaret etmektedir. Yine bu latîfede de tecellî yüz İlâhî isim ile gerçekleşir.²⁵³

4.1.5. Ahfâ

Ahfâ latîfesinin yeri göğsün ortasındadır. Bu latîfe insanın bedeni gibi fazlasıyla aşikâr ve zâhirdir. Feyzin kaynağı âlem-i halktan sıfatlara ait şe’nleri ve âlem-i emirden vucûda ait şe’nleri kapsayan şe’n dir. Bu feyzin ulaştığı yer de müridin ahfâsıdır. Feyzin vürûd keyfiyeti ise Zâtü’l-baht’tan vârid olması hasebiyle ulûhiyyet mertebesidir. Ulûhiyyet mertebesinden yayılan feyiz külliye-i Muhammediyye’ye ondan da ubûdiyyet-i kâmile mertebesine ulaşır. Külliye-i Muhammediyye’den kasıt Hz. Muhammed’in beşerî vücûdudur. O’nun beşerî vücûduna ulaşan feyiz buradan gölgesine (*zıll*) yansır ki, o da ibadet ile emirdir.²⁵⁴ “Onlar ancak Allah’a ibadet etmekle emrolundular...”²⁵⁵ âyetinde ifade edilen o emir Muhammedî şeriattan ibarettir. Bu emrin muhatabı da yaratılmış olan nefislerin tamamıdır. İşte bu kavis-i nüzûliyenin sonudur. Ahfâ eşyanın zahiridir ki, o da ulûhiyyetin sırrıdır. Bununla ilgili kudsi hadiste “Âdem benim sırrım ben de onun sırrıyım” buyurulmuştur. Bu ise âyân-ı sâbiteye işaretir.²⁵⁶

252 Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabkâtü’l-asfiyâ*, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1996, s. 156.

253 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 53; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, sayı: 8, s. 126.

254 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 38.

255 Beyyine, 98/5.

256 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 39; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’l-tecrîd fi menâzili’l-tevhîd*, s. 16.

Kalb Cenâb-ı Hakk'a en yakın ve insana en uzak latîfedir ve sırf bâtındır. Fakat ahfâ kâb-ı kavseyndir. Yani yay ile giriş arasındaki mesafe kadardır. Ahfânın bir tarafı bâtın bir tarafı zâhirdir. Çünkü âlem-i kevnden olan nefse bakar. Ahfâ bir tarafı kırmızı diğer tarafı beyaz camlı bir fenere benzer. Kalb evveldir. Ahfâ âhirdir. Kalb bâtındır. Ahfâ zâhirdir.²⁵⁷

Hız. Peygamber İlâhî şununâtı câmi olduğundan iki kavis arasına mesafe (*berzah*) olmuştur. Ne doğudan ne de batıdan değildir. Zâhirî ve bâtınî kavisin her ikisine de sahiptir. Bu yüzden insanın ahfâ latîfesi vücûdun ortasında vâki olmuştur. Hız. Peygamber'den zuhur eden apaçık mucizeler hem zâhirî hem de bâtınîdir. Beyan olduğu üzere Hız. Mûsa ve Hız. İsa'nın mucizeleri böyle değildir. Ahfânın imkân âlemindeki karşılığı nefistir. “لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ” “Size kendinizden bir peygamber gelmiştir...”²⁵⁸ âyet-i kerimesi buna işaret etmektedir. Ahfâya kadar olan diğer latîfelerden her birinin dört unsurdan biriyle ilişkisi bulunmaktadır. Ahfâ ise kavs-i Muhammed'e olan münâsebeti dolayısıyla bu dört unsuru tamamını kapsayan “nefs-i nâtika”nın karşılığıdır. Zira Hız. Muhammed^(s) şe'nu'l-câmidir. Emir âlemini ve halk âlemini kendinde toplamıştır. Bu makamdaki tecellî de yine yüz İlâhî isim ile gerçekleşmektedir.²⁵⁹

4.2. Halk Âlemine Ait Latîfeler

Letâif konusunun başında ifade edildiği üzere Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre âlem-i halka ait olan latîfeler beş tanedir. Bunlar anâsır-ı erbea' denilen dört ana element olan toprak, ateş, su, hava ve nefsten ibârettir. Âlem-i halka ait olan bu latîfeler zulmânî (*karanlık*) ve kesiftir. Bu latîfeler

257 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 45.

258 Tevbe, 9/128.

259 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 54; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

Rab isminin tasarrufunda olduğundan dolayı başlangıcı arşın altında ve kâinatla iç içedir²⁶⁰

Ahmed Hüsâmeddin Efendi insanın maddi vücûdunu oluşturan dört temel elementin, manevi vücûdu oluşturan dört unsur olan kalp, sır, hafî ve ahfâ, aracılığıyla ruhun tasarrufunda olduğunu söyleyerek bu düşüncesini Hz. İbrahim'in dört kuş kıssası üzerinden ele almaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e "Dört kuş al, onları kendine alıştır, sonra onları parçala ve dört dağın üzerine dağıttıktan sonra onları çağır. Sana koşarak geldiklerini göreceksin."²⁶¹ buyurmuştur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre âyet-i kerime de geçen dört dağın hakîkâti, insanın manevi vücûdunu oluşturan dört manevi unsur olan kalb, ruh, sır ve hafî latîfeleridir. Bu dört dağın üzerine konulan dört kuş ise insanın maddî vücûdunun teşekkül ettiği dört maddî unsur olan toprak, su, ateş ve hava elementleridir. Bu dört kuşun Hz. İbrâhîm'e itaat etmeleri bu dört maddî unsurun ruhun tasarrufuna verildiğine işaret eder. Ruh ayrıca kalpten iktibas ettiği dört manevi unsur ile manevi vücûdu tesis eder. Böylece ruha İbrâhîmî denilmesinin espirisi de ortaya çıkmış olur.²⁶²

Ahmed Hüsâmeddin Efendi halk âlemine ait latîfelerle ilgili çok ayrıntılı açıklamalarda bulunmamıştır. O âlem-i emre âit latîfeleri anlatırken yeri geldiğinde o latîfenin tasarrufunda olan âlem-i halka âit element hakkında bilgi vermektedir. Biz de onun bu usûlüne uyarak âlem-i emre âit latîfeleri anlatırken gerekli yerlerde âlem-i halka âit elementlerle ilgili Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin görüşlerini sunmaya çalıştık. Şimdi burada onun bu latîfelerle ilişkilendirdiği âyetleri, tasarrufu altında bulundukları emir âlemine âit latîfeleri ve peygamberleri kısaca vermekle yetineceğiz. Ona göre *âlem-i*

260 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 27.

261 Bakara, 2/260.

262 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 7; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mîrsâd*, sayı: 7, s. 112.

halka ait latîfeler ile ilişkilendirdiği âyet ve peygamberler aşâğıdaki gibidir:

Toprak: Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre yaratılış âleminin ilk latîfesi topraktır. Kur'an-ı Kerim'de "...seni evvela topraktan sonra nutfeden yaratan Zât-ı âlâyı inkâr mı ediyorsun."²⁶³ "...biz sizi önce topraktan sonra "nutfe"den sonra "alaka"dan sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık..."²⁶⁴ âyetleri insanın ilk yaratılan latîfesinin toprak olduğunu ifade etmektedir. Ona göre toprak latîfesi emir âleminde kalb latîfesinin tasarrufundadır. Ayrıca toprak rubûbiyyetin tecellî ettiği mahaldir.²⁶⁵

Su: Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre insanın maddî vücûdunun teşekkül ettiği unsurlardan olan su latîfesine Kur'an-ı Kerim'de "Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. O şiddetle fışkıran bir sudan yaratıldı."²⁶⁶ ve "...diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?..."²⁶⁷ âyet-i kerimeleriyle işaret edilmektedir. Su latîfesi hakîki hayat kaynağı olan ruhun tasarrufu altında bulunduğundan dolayı su da hayat kaynağıdır. Ayrıca su Hz. İbrahim'in gölgesidir.²⁶⁸

Ateş: Ahmed Hüsâmeddin Efendi ateş latîfesini Kur'an-ı Kerim'den "وَإِنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا" "Sizden cehenneme uğramayacak hiç kimse yoktur..."²⁶⁹ âyetine dayandırarak bu ayete "Siz ancak ateşten geldiniz..."²⁷⁰ şeklinde meal vermektedir. Ona göre insanın zâhirî varlığını oluşturan dört ana unsurdan ateş, âlem-i emirden sır latîfesine benzer. Aynı zamanda ateş

263 Kehf, 18/37.

264 Hac, 22/5.

265 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 47.

266 Târik, 86/5-6.

267 Enbiya, 21/30.

268 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 125.

269 Meryem, 19/71.

270 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 28.

sırrın şuunâtı ve Hz. Mûsa'nın da gölgesidir.²⁷¹ Hz. Mûsâ'nın Nil Nehri'ne bırakılması da onun ateş fitratlı olmasındandır.²⁷² Çünkü su ateşi söndürür.²⁷³

Hava: Ahmed Hüsâmeddin Efendi hava latîfesine delil olarak Kur'an-ı Kerim'deki "Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsini hevâdan alıkoyarsa şüphesiz cennet onun sığınağıdır."²⁷⁴ Âyet-i kerimesini zikretmektedir. Ona göre Hz. İsa'nın gölgesi olan hava unsuru âlem-i emirden hafinin tasarrufu altındadır.²⁷⁵

Nefs: Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre Kur'an-ı Kerim'de geçen "O sizi tek bir nefisten yarattı..."²⁷⁶ âyet-i kerimesi nefsin âlem-i halktan olduğuna delalet etmektedir.²⁷⁷ Bu latîfe ona göre emir âleminden ahfânın tasarrufu altındadır.²⁷⁸

Ahmed Hüsâmeddin Efendi görüldüğü üzere letâif konusunda geniş açıklamalarda bulunmuştur. Tasavvuf alanında letâif konusunu bu derece ayrıntılı bir şekilde anlatan başka bir mutasavvıf neredeyse yok gibidir. O bu konuyu anlatırken tamamen Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'i kendine referans almaktadır. Ancak bazı konuları delillendirmek için kullandığı âyet-i kerimelere Arap Dili'ne uygun olmayan zorlama yorumlar getirdiği söylenebilir. Birçok sûfinin letâif konusunu anlatırken değindiği latîfelerin renklerle ilişkisi meselesine ise hiç değinmemiştir.

271 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 126.

272 Tâhâ, 20/39.

273 Enbiyâ, 21/69.

274 Naziat, 79/40-41.

275 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 126.

276 Zümer, 39/6.

277 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 28.

278 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

5. MURÂKABE

Murâkabe sözlükte gözetlemek, kontrol etmek, korumak ve bekçilik etmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁷⁹ Aynı kökten türeyen “رَقِيب” kelimesi Kur'an-ı Kerim'de “gözetleyen/gözetleyici” anlamında Cenâb-ı Hakk'a²⁸⁰, meleğe²⁸¹ ve insana²⁸² sıfat olarak beş yerde kullanılmıştır.²⁸³

Tasavvufî bir terim olarak murâkabe, kişinin yaptığı her fiilde Hakk'ın rızasını gözetmesi ve Allah'ın ilminin kulun her hâlini kuşattığını düşünerek nefsinin daima kontrol etmesi ve gözetim altında tutmasıdır.²⁸⁴ Diğer bir deyişle Hz. Peygamber'in Cibril hadisinde ifade ettiği “Allah'ı görüyormuş gibi yaşamak” ya da Allah'ın kulun her haline vakıf olduğu, her filini gördüğü ve her şeyden haberdâr olduğunun bilincinde olmaktır.²⁸⁵ Hususi bir seyir ve sülûk metodu olarak da belirli âyet ve kavramların üzerinde yoğunlaşarak derinlemesine tefekkür etmek ve bu bağlamda feyzin Allah'ın Zât'ından sâlikin letâifine inişini beklemek ve düşündürmektir.²⁸⁶ Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre ise murâkabe İlâhî feyzin kaynağından çıkıp makamları sırasıyla aşarak latîfelere akışını tefekkür etmektir.²⁸⁷

279 İbni Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 1699-1700; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 1, s. 429.

280 “...Onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun.” Maide, 5/117; “...şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir”, Nisa, 4/1; “...Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.”, Ahzab, 33/52.

281 “İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın.”, Kaf, 50/18.

282 “...Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözliyorum.”, Hud, 11/93.

283 Muhammed Fuad, *el-Mu'cemül-Müfehres*, s. 397.

284 Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 1, s. 429.

285 Buhârî, *Sahîh*, İman, 37; Müslim, *Sahîh*, İman, h.no: 1; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 332.

286 Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 77.

287 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 46; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 111.

Murâkabe kavramı Nakşbendî-Müceddidî seyir ve sülûkü içinde önemli bir yere sahiptir. İmam Rabbânî bu konu hakkında detaylı bilgi vermemişse de kendisinden sonra gelen müceddidîler murâkabe usûlünü oldukça geniş ve sistemli bir şekilde ele almışlardır. Müceddidîlik öncesi Nakşbendîlikte murâkabe kavramı kullanılmakla beraber İmam Rabbânî sonrasında kazandığı anlam ve uygulama alanı kadar geniş ve sistematik değildir. Müceddidî ekolde bu kavramın sistemli ve kapsamlı olarak Mazhar Cân-ı Cânân (ö.1195/1781) tarafından kullanıldığı bilinmektedir.²⁸⁸

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre murâkabenin yapılacağı belirli bir zaman dilimi yoktur. Sâlik murâkabe bulacağı zamanı belirleme konusunda serbesttir. Sâlikin zikir ile meşgul olduğu esnadaki murâkabesi râbîta makâmındadır. Böylece sâlik her bir latîfede bir müddet murâkabe ederek eski üslûbu üzere zikrini yapar. Ancak o bu zikredilen uygulamanın dışında gün içinde ne zaman huzur ve fırsat bulursa zikirsiz murâkabeye devam eder. Murâkabe yaparken ortaya çıkan gaybûbet hâli uyku ve yakaza arasında olur. Eğer yakaza hâline uyku gâlip gelirse buna huzur hâli denir. Uyku hâline yakaza galib gelirse buna da istiğrâk hâli denir. Büsbütün uyku gibi değildir ve bu istiğrâk hâli çok uzun sürmez. Bu yüzden murâkib uygun bir ortam, zaman ve huzur bulduğunda murâkabe ile meşgul olur. Ancak farzları edâya ve aile nafakasını kazanmaya mâni olacak kadar murâkabe bulunmak câiz değildir.²⁸⁹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserlerinde çeşitli murâkabe türlerinden bahsetmiştir. Bunlar: Ehadiyyet, maiyyet, kelim, ef'al, vücûd, ölüm ve tefekkür murâkabeleridir. Şimdi sırasıyla bu murâkabe türlerinin Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye

288 Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 77-79.

289 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 45, 46; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 122.

göre ne anlama geldiğinden ve nasıl yapılacağından bahsedilecektir.

5.1. Ehadiyyet Murâkabesi

Ehadiyyet (teklik) murâkabesi, sâbit aylar (şey'iyetü's-sübût) âleminde ayn-ı sâbitin yani Ahemd Hüsâmeddin Efendi'ye göre ruhun "fe-yekün"²⁹⁰ meydanına (şey'iyetü'l-vücûda) inişinin ve ortaya çıkışının nasıl olduğuna ilm-i yakîn ve şuhûd-i vicdanîyi elde etmek için mülâhaza ve murâkabeyi İlâhî fiillerin tecellisine yöneltmektir.²⁹¹ Zira ehadiyyet mertebesi İlâhî sıfatların nihâyetidir. İlâhî sıfatlar ve isimler bu mertebeden ileriye geçemezler. Mesela Hâdi isiminin yükselişi ehadiyyet mertebesine kadardır.²⁹²

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre murâkabenin sâbit aylar (şey'iyetü's-sübût) âleminde başlanıp yaratılış âlemine (şey'iyetü'l-vücûd) doğru yapılmasının sebebi Nakşbendî yolunun Hakk'tan halka zuhur tarîki olmasından dolayıdır. Bu yolda mârifet önce Cenâb-ı Hakk'da sonra eşyada elde edilir. Bu yol sahv ve bekâ yoludur ki, onda tedricen halka nüzûl edilir. Bu yol risâletin gölgesidir ve meczûb-i sâlik mesleğidir. Bu yüzden Bahâeddin Nakşbend "Bizim tarîkimizin bidâyeti diğer tarîkatların nihâyetidir." demiştir.²⁹³

Bu murâkabe de sâlik; sanki şey'iyetü's-sübût âleminin dışında bulunduğunu hayal ederek Zâtü'l-Baht'tan vârid olan ilahî feyzin zâtü'l-mukaddese mertebesine oradan tecellî-i ef'âle ondan sonra da kendisinin şey'iyetü'l-vücûduna fey-

290 "Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen olur." (Yasin, 36/82)

291 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 5; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 111.

292 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 13.

293 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 6; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 111-112.

zin akışını ve inişini düşünür.²⁹⁴ Ehadiyyet murâkabesinin bir diğer adı “murâkabetu’s-sübût fi’l-vücut”dur. Bu ehadiyyetin çeşitlerini beyan eden kapsayıcı bir tabirdir.²⁹⁵

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre ehadiyyet murâkabesi İhlâs Sûresi’nin nurundan yayılır ve alınır. O letâîfle bu sûrenin âyetlerini şöyle ilintilendirir. “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” “De ki Allah birdir (ehaddir)”²⁹⁶ kalb, “اللَّهُ الصَّمَدُ” “Allah sameddir”²⁹⁷ ruh, “لَمْ يَلِدْ” “O doğurmamıştır...”²⁹⁸ sır, “وَلَمْ يُولَدْ” “...ve doğmamıştır”²⁹⁹ hafi, “وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ” “O’nun hiçbir dengi yoktur.”³⁰⁰ ah-fadır.³⁰¹ Bu murâkabenin beş latife (*letâîf-i hamse*) üzerinde uygulanışı sırasıyla şu şekilde gerçekleşir.

5.1.1. Kalb Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre sâlik kalb latîfesine yapacağı murâkabe İhlâs sûresinin ilk ayeti olan “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” “De ki Allah birdir (ehaddir)”³⁰² âyet-i kerimesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerimenin sırrı fiillerin tecellisi olduğundan kaynağı (*menşei*) Zâtü’l-baht’ta olan yedi kapı “Hayat, İlim, İrade, Kelam, Tekvin, Kudret, İksât (Hakkaniyet/Adalet)” (*sedene-i seb’al-esmâ*) ve Rahmân gibi İlâhî isimler ve sıfatlardır. Bu kaynaktan yayılan feyzin varış yeri (*mevridi*) kalptir. Zira aşkın (*müteal*) varlığın nüzûl ve tezâhür yerleri (*menâzil ve mezâhir*) İlâhî isimlerin talepleri ve kabiliyetle-

294 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 5.

295 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 19; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mîrsâd*, sayı: 7, s. 111.

296 İhlâs, 112/1.

297 İhlâs, 112/2.

298 İhlâs, 112/3.

299 İhlâs, 112/3.

300 İhlâs, 112/4.

301 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 19; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mîrsâd*, sayı: 7, s. 109.

302 İhlâs, 112/1.

rinden ibârettir ki, aynası ve menzili kalptir.³⁰³

Kalb latîfesinde murâkabe Zâtu'l-baht'tan vârid olan İlâhî feyzin ilk olarak fiillere ondan Âdemiyyet makâmına, Âdemiyyetin İlâhî isimlere olan ilmine nisbetinden Âdemiyyetin gölgesine (*zilline*) yani mürşide ve Âdemiyyetin gölgesi olan mürşidin kalbinden de feyzin nihâî varış yeri olan sâlikin kalbine akışını düşünmektir.³⁰⁴

51.2. Ruh Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre sâlik ruh latîfesine yapacağı murâkabe İhlâs sûresinin ikinci âyeti olan **اللَّهُ الصَّمَدُ** "Allah sameddir. (O, hiçbir şeye muhtaç olmayıp herşey O'na muhtaçtır.)"³⁰⁵ âyet-i kerimesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerime sıfât-ı subûtiyyenin sırrı ve ruhun menşei olup ruh onun varacağı yerdir. Zîra ruhta samedâniyet bağı ve tecellîsi açık olup ruh bedenden müstağnîdir. Ruhun varlığı bedene muhtaç değildir. Fakat ruhsuz beden düşünülemez. Ruh Rabb'in işi (*emri*)³⁰⁶ olduğu için memur olamaz. Her bir ruh sahibi kendinde bağımsız olup diğerine ihtiyacı yoktur. Samedâniyyetin gereği bir karınca bile irâde ve kudretinde başka bir canlıya muhtaç değildir. Her bir ferdin aynasında kâbiliyetine göre ehadiyyetin sırrı görünür. Cenâb-ı Hak samedâniyyetini ve samedâniyyeti aynasında ehadiyyetini temâşâ eder. Âyet-i kerimedeki "Allah, pis olanı temizden ayırmak için..."³⁰⁷ ifadesinin işareti gereği ruh bedende iyiyi kötüden ayırt edicidir. Kalbi kötü nefisten (*nefs-i habîsten*) ayırmak ve nefsi hayvanî güdülerden temizleyip ruhun

303 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 21; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 110.

304 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 46; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 122.

305 İhlâs, 112/2.

306 İsra, 17/85.

307 Enfal, 8/37.

aynı eylemek, “râziye” ve “merziye” mertebelerine ulaştırmak için şey’iyyeti’s-sübûtta şey’iyyeti’l-vücûda nüzûl etmiştir.³⁰⁸

Sâlik ruh latîfesine murâkabe yapacağı zaman Zâtü’l-Baht’tan vârid olan İlâhî feyzin ilk olarak sıfât-ı sübûtiyyeden Hayy ismine sonra onun gölgesi olan İbrâhimiyyet’e, İbrâhimiyyet’in sübûtiyyet bağından gölgesine yani mürşidin ruhuna ondan da sâlikin kendi ruhu aracılığıyla bütün bedenine ulaştığını düşünür. Her halde ve her latîfede sâlik kendisini mürşidin yansıyan gölgesi farz eder. İbrâhimiyyet sûfî literatüründe sıfât-ı sübûtiyenin gölgesi, sıfat mertebesinde insan-ı ekberdir.³⁰⁹

5.1.3. Sır Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre sâlik sır latîfesine yapacağı murâkabe İhlâs sûresinin üçüncü âyetinin “لَمْ يَلِدْ” “O doğurmamıştır...”³¹⁰ şeklindeki ilk cümlesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerime Zât’ın şuunâtı, sırrın kaynağı ve sır onun feyzinin mevridir. Zira sır doğurma noksanlığından dolayı değil, Zât’ının şuunâtı olarak ortaya çıkmıştır.³¹¹

Sır latîfesinin murâkabesinde Zâtü’l-baht’tan vârid olan İlâhî feyzin ilk olarak şuunat-ı zât makâmına sonra onun gölgesi Mûseviyyet hazretine oradan Mûseviyyet’in gölgesi olan mürşide ve ondan da sâlikin sırrı vasıtasıyla vücûdun tamamına ulaştığı düşünülür. Zât şuunâtın kaynağı olduğundan dolayı Mûseviyyet’te tecellî Zât’tan ve İlâhî benliktendir

308 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 21; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mîrsâd*, sayı: 7, s. 109, 110.

309 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 50; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübde-tü’l-Merâtib*, s. 14; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mîrsâd*, sayı: 8, s. 124.

310 İhlâs, 112/3.

311 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 21-22; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mîrsâd*, sayı: 7, s. 109, 110.

(*enîyyet-i ilâhiye*).³¹²

5.1.4. Hafî Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre sâlik hafî latîfesine yapacağı murâkabede İhlâs sûresinin üçüncü âyetinin وَلَمْ يُولَدْ "...ve doğmamıştır"³¹³ şeklindeki ikinci cümlesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerimede ifade edilen şey sıfât-ı selbiyedir. Selbî sıfatlar ise hafî latîfesinin kaynağı olup hafî onun feyzinin varış yeridir (*mevrid*). Bu mertebede ehadiyyetin görülmesi samedâniyyet vâsıtasıdır.³¹⁴ Sâlik hafîsine yapacağı murâkabede Zâtü'l-Baht'tan vârid olan ilâhî feyzin önce sıfât-ı selbiyeye oradan İseviyyet makâmına İseviyyet makâmından İseviyyet'in gölgesi olan mürşidin hafîsine ve ondan da sâlikin hafîsi aracılığıyla sâlikin tüm bedenine ulaştığını zihninde canlandırır.³¹⁵

5.1.5. Ahfâ Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre sâlik ahfâ latîfesine yapacağı murâkabede İhlâs sûresinin son âyeti olan وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ "O'nun hiçbir dengi yoktur."³¹⁶ âyet-i kerimesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerimenin işareti gereği ahfâ latîfesi "şe'nü'l-câmî" her şeyi kuşatan ilim mertebesidir. Şe'nü'l-câmî ahfâ latîfesinin kaynağı olup ahfâ onun feyzinin varış yeridir (*mevrid*). Bu, Hz. Peygamber'in makâmına has

312 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 51; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübde-tü'l-Merâtib*, s. 14-15; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 125.

313 İhlâs, 112/3.

314 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 20; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 109, 110.

315 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 53; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübde-tü'l-Merâtib*, s. 15; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 126.

316 İhlâs, 112/4.

olup diğerlerinden kaldırılmıştır.³¹⁷ Sâlik ahfâsına murakabe yaparken Zâtü'l-Baht'ta ulûhiyyet mertebesinde vârid olan İlâhî feyzin şe'nü'l-câmi makamına ondan Muhammediyyet hazretine sonra onun gölgesi olan mürşidin ahfâsına ondan da sâlikin kendi ahfâsı aracılığıyla bütün vücûduna ulaştığını zihnen düşünür.³¹⁸

5.2. Maiyyet Murakabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre maiyyet (*birliktelik*) murakâbesinde sâlik Kur'an-ı Kerim'de geçen "...her nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir..."³¹⁹ âyetinin manasını düşünür.³²⁰ Bu marâkabe ubûdiyyet kapılarının inkişafının anahtarıdır. Sâlik bu murâkabe yukarıda zikredilen âyetin yanında Hz. Peygamber'in ifade ettiği "...ihşan: Rabbini görüyor gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmesen de O seni görür"³²¹ hadisi ile "...üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir..."³²² ve "Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir."³²³ âyetlerinin mânâlarını düşünerek her durumda Rabbiyle bir araya gelmek ve ona yaklaşmak için bir yol arar.³²⁴

317 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 22; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 110.

318 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 54; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübde-tü'l-Merâtib*, s. 15-16; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

319 Hadid, 57/4.

320 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 19.

321 Buhârî, *Sahih*, Tefsir, 31, h.no: 2; Müslim, *Sahih*, İman, h.no: 5, 7.

322 Mücadele, 58/7.

323 Nahl, 16/128.

324 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyku't-tecrîd fî menâzili't-tevhid*, s. 17.

Maiyyet murâkabesinde sâlik inâyet feyzinin kendisiyle beraber olduğunu tahayyül eder. İnâyetin kaynağı Zâtü'l-baht'tır. Zâtü'l-baht'tan tecellî-i ef'ale gelen feyiz, kalbde fiillere, ruh-ta subûtî sıfatlara, sırda Zât'ın şuunâtına, hafide selbî sıfatlara, ahfâda şân-ı cami'e tecellî eder. İnâyet feyzi nefsin doğuş yerine (*matlâina*) ulaştığında onun üzerine "Bu yeni Kitab'a inanmazlarsa (ve bu yüzden helak olurlarsa) diye arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin"³²⁵ hitabı gelir.³²⁶ Bu zikredilen şeyler lafza-i Celâl'in latîfeler üzerine tecellî eden nurlarıyla ilgili murakâbenin açıklamasıdır.³²⁷

Sâlik maiyyetin hakikatine ulaşınca kadar Allah'ın kudretini, azametini, ilmini ve sanatını düşünmeksizin nefes dahi almaz. Maiyyetin hakikatine ulaştığında ise Hakk onun tutan eli, yürüyen ayağı ve gören gözü olur.³²⁸

5.3. Kelam Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre kelam (*söz/Kur'an-ı Kerim*) murâkabesinde sâlik ilk önce kalbini hususi sûretten hayalinde tecellî eden şey ile düşünür. Bu murâkabe, levh-i mahfuz (*kitap*) kapılarının açılması için bir anahtar hükümündedir. Zira levh-i mahfuz mertebesi varlığın yükselişinin nihayetidir. Bu oluşun (*emrin*) kaynağı Zâtü'l-baht'tır. Zâtü'l-baht'tan fiillere tecellî ederek istediği şeyi yapan فَعَّال "Fa'âl" ismi zuhur eder. كُنْ "ol!"³²⁹ emrinden sonra kâinat meydana gelir. Sonra tecellî Âdemiyyete yansır, Âdemiyyetten Âdemiyyetin gölgesine ve onun gölgesinden de sâlikin kalbine yansır. Bu ise perde ardından olan kelâmdır. Ruhun

325 Kehf, 18/6.

326 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 17; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 17.

327 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 17.

328 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 47.

329 Yasin, 36/82.

işlerinin kaynağı Zâtu'l-baht'tır. Mevridi sır, hafî, ahfâ ve hatta nefsin doğuş yeridir. Nefse اِرْجِي "dön!"³³⁰ emri gelir ve nefis nehiyden emre döner. İşte o zaman birbirine benzen en güzel sözü bir kitap olarak görür.³³¹ Kur'an-ı Kerim'de geçen "Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab'ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu Kitap, Allah'ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz."³³² âyetinin sırrı ortaya çıkar. Bu en güzel söz (*Kur'an-ı Kerim*) Resûl'ün kabiliyetine yani vahyin nuzûl yerine İlâhî ilimin şuûnatı ile İlâhî sıfatların ihsânının ulaşmasıdır.³³³

5.4. Ef'âl Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre ef'âl (*filler*) murâkabesinde sâlik Kur'an-ı Kerim'de geçen "...attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı..."³³⁴ âyetinin mânâsını düşünür. Bu irade kapılarının anahtarıdır. Sâlik yedi letâif yolu ile nefsin doğuş yerine (*matlâma*) ulaşana kadar ef'âl murâkabesine devam eder. Bu mertebeye ulaşıldığında "Allah'ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz."³³⁵ âyetinin mânâsı sâlikde gerçekleşir.³³⁶

330 Fecr, 89/28.

331 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 16-17; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 16.

332 Zümer, 39/23.

333 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 16.

334 Enfal, 8/17.

335 İnsan, 76/30.

336 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 17; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 16.

5.5. Vücûd Murâkabeti

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre vücûd murâkabetinde sâlik Kur'an-ı Kerim'de geçen "Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık. İmtihan edelim diye onu iştir ve görür kıldık."³³⁷ âyetinin manâsını düşünür. Sâlik vücûd murâkâbesini de diğer murâkabelerde olduğu gibi yedi letâif yolu ile gerçekleştirir. Bundan başka da yol yoktur. Bunun delili Kur'an-ı Kerim'deki "Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol yarattık..."³³⁸ âyetidir. Bu murâkabe Semî' ve Basîr'in inkişafının anahtarıdır. Meded (*yardım*) nefsin doğuş yerine (*matlama*) ulaştığında "...ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'a karşı gelmekten sakının..."³³⁹ âyetinin muhatabı olan nefse meded gelir.³⁴⁰

5.6. Ölüm Murâkabeti

Ölüm murâkabeti sufilerin genel olarak râbîta konusunun içinde değerlendirdikleri ve râbîta-i mevt olarak isimlendirdikleri bir uygulamadır. Ancak Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu konuyu murâkabe olarak ele aldığından dolayı murakabe başlığı altında incelenmiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre bu murâkabede Hz. Peygamber'in ifade ettiği "Ölmeden önce ölün"³⁴¹ ve "Ölümü çokça hatırlayın"³⁴² hadislerinin işareti gereği ölüm ve kabir hayatı düşünülür. Sâlik bir hayal âlemi olan bu dünyanın

337 İnsan, 76/2.

338 Mü'minûn, 23/17.

339 Haşr, 59/18.

340 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 17; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübde'l-Merâtib*, s. 17.

341 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. 2, s. 350, h.no: 2669.

342 Muhammed b. İsa b. es-Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, tahk.: Beşşar Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrut 1998, Züh'd, 4 h.no: 2307; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, tahk.: Muhammed Nâsurud-din el-Elbânî, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1988, Cenâiz, 3, h.no: 1824.

tüm bağlarından kopup musallânın üzerine konulduğunu, ölümün onu ailesinden ve tüm sevdiklerinden uzaklaştırdığını, hatta sevdiklerinin onu unutarak mal paylaşma derdine düştüğünü düşünür. Böylece ümitsizliklerin sâlikî çepeçevre kuşattığı bir hâli tasavvur eder. Daha sonra kimsesiz ve her şeyden mahrum kalmış bir şekilde kabre konulduğunu hayal eder. Bu durumda Hz. Peygamber'in "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin"³⁴³ hadisi gereğince sanki sâlik İlâhî huzurda hesaba çekildiğini, İlâhî hitâbın korkunç ve dehşetli bir halde kendisine yönelerek şu suallerin sorulduğunu düşünür: "Ey benim kulum! Benim parlak tecellim ve ulûhiyetimin gölgesi olan kalbini ihlâsa ulaşmış olarak zikrin nurları ve kulluk ile donatıp temizlemedin mi? Yoksa halkın nazarını dikkate alarak bâtınını bırakıp zâhirî beşeriyetini mi süsledin? O zahirî âlemin debdebesi nerede kaldı? Şimdi nerede dostların ve sevdiklerin?" Şeklinde kendisine yöneltilen suallerle hesaba çekildiğini hayal eder.³⁴⁴

Bu murâkabeye ağzın tadını kaçırان (*hâzimül-lezzât*) ve irtibât murâkabesi (*murâkabe-i irtibât*) de denir. Ağzın tadını kaçırان (*hâzimül-lezzât*) ölümdür. Zira sâlikin dünya lezzetlerine olan ilgisini keserek ağzının tadını kaçırان ölümden daha etkili bir hâl yoktur. Bunu gerçekleştirebilmek için sâlikin kendini kabir ehlinden sayarak dünyevî lezzetlerden aldığı hazzın kesilmiş olduğunu çokça düşünmesi gerekir. Dünya zevklerinden kopartılan ilgi mânevî lezzetlere bağlanır. Bu murâkabenin sonunda Salavât-ı şerîfe, İhlâs, Fâtîha okunup tarîkatın silsilesindeki şeyhlerin (*sâdât-ı tarîkat*) ruhlarına hediye edilir. Bu hediye, silsile bağını tahrik ederek onların ruhanîyetlerinden karşılık olarak feyzin artmasına vesile olur. Bu murakâbe, istiğfardan sonra Salavât, İhlâs ve Fâtîha'dan önce yapılır. Daha sonra sâlik günlük dersine başlar.³⁴⁵

343 Tirmizî, *Sünen*, Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera', 25, h.no: 2459.

344 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 107.

345 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 108.

5.7. Tefekkür Murâkabeti

Ahmed Hüsâmeddin Efendi ölüm murâkabetinden sonra tefekkür diye nitelendirdiği bir murâkabe daha ilâve etmiştir. Bu tefekkürde sâlik ahfâsında “hablü’l-metîn” (*sağlam ip*) ve “urvetü’l-vüskâ” (*sağlam kulp*) olan Kitap ve Sünnet’i sâlikin kendi vücûduyla beraber bütün ümmeti kapsayan bir nur gibi tasavvur eder. Sâlik sanki çölün ortasında tehlikeli bir vâdide olduğunu hayalen düşünür. Burada yılan ve arslan gibi yırtıcı hayvanlar, zararlı böcekler yani hevâ ve nefis canavarları dâima ona saldırmaktadır. Sâlik de kendine bir sığınak arayışı içinde telaşla koşuşturmakta iken Kur’an-ı Kerim’de ifade edilen “...Onların her kesiminden bir gurup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”³⁴⁶ âyet-i kerîmesinin işaret ettiği bu “kurtulmuşlar tâifesi” olan Nakşbendî müşidlerinin bulunduğu kâfileye rastlamıştır. Bu kafilenin önderi Hz. Peygamberdir ve onun arkasında müteselsilen Nakşbendî müşidleri vardır. Sâlikin kendi müşidi de onlarla birlikte “hablü’l-metîn” (*sağlam ip*) ve “urvetü’l-vüskâ” (*sağlam kulp*) olan Kitap ve Sünnete tâbî olmuştur. O sağlam ipin (*hablü’l-metîn*) bir ucu Hz. Peygamber’in elinde diğer ucu da o saâdetli tâifenin ellerinde olup âyet-i kerîmede geçen “Allah’ın ipine sım sıkı sarılın...”³⁴⁷ İlâhî emri gereği o sağlam ipe yani Kitap ve Sünnete sım sıkı sarılmış güven içinde giderlerken arkalarından yetişerek bin isticram ile en âdi merkeplerine bindirilmiş gibi belki de yaya olarak onları takip eden bir Kıtırmir (*Ashâb-ı Kehf’in köpeği*) olarak kabul edilmesini lütuf sayarak hakîkî kurtuluşun ancak onlara tabi olmakla gerçekleşeceğini, başka türlü kurtulmanın imkânsız olduğunu düşünür.³⁴⁸

346 Tevbe, 9/122.

347 Âli İmran, 3/103.

348 Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 108.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre bu tefekkür murâkabe-den sonra, Fâtihâ'dan önce hatm-i şerif okutturan Zât tarafından cehren yaptırılacak olan "i'tisâm-ı şerîf" dir. Bu tefekkürden sonra salavât-ı şerîfe onun belirttiği şu usûl üzere aşağıdaki gibi çekilir.³⁴⁹

اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ "Allahım! Salat, selam ve bereket Muhammed^(s) üzerine olsun" letâifü'l-letâife vurulup, enbiya ve resul ordusunun tamamı ve içlerinde Hz. Peygamber önder olarak düşünülecektir. Diğer resul ve nebîler ile Hz. Peygamber'in alakası/bağı Hz. Peygamber'in cesedi cihetiyledir. Yani Hz. Peygamber'in nüvesi Hz. Âdem'den kendisine kadar gelen bütün peygamberlerin vücûdlarında bir sır olarak var olmuştur ki, Hz. Peygamber'in hakîkati insan-ı kebîr olarak peygamberlerin tamamını kapsamaktadır. İhtimaldir ki, Hz. Âdem'de dahi en büyük sır Hz. Peygamber'dir. "Âdem^(s) su ile toprak arasında bir halde iken ben peygamberdim"³⁵⁰ hadîsi bunu gösterir. وَالْأَلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ "ve efendimiz Muhammed^(s) in âlinin (ailesinin) üzerine" cesedin bütün latîfelerine vurulacaktır. İnsan nüsha-i kübrâ olduğundan âlemlerin tamamı ölçüsündedir. Bu sûretle bütün kâinat insana nisbetle cesed hükmündedir. İnsan da kâinat'ın ruhudur. "Âl"den kastedilen bugüne kadar gelen ve kıyâmete kadar gelecek olan İslam ümmetinin tamamıdır. Ümmetin tamamı ve Hz. Peygamber'in temiz nesli bu makamda birlikte düşünülecektir. بَعْدُ خَلْقِكَ "yarattıklarının sayısınca" kalbe vurulup kalp düşünülecektir. En büyük sûret olup da kâinatın bir parçası olan Hz. Âdem'in gölgesi kalp olduğundan gerek süfli ve gerek ulvi yaratılmış her şey kalb ekseninden uzaklaştırmıştır. وَرِضَاءِ نَفْسِكَ "sen razı olana kadar" ruha vurulacaktır. Cenâb-ı hakk için nefis tasavvur etmek imkânsız olduğundan nefisten murat iklim-i vücudda sırr-ı hilâfeti yapmakta olan Rahmânî

349 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 55; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

350 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 2, s. 156, h.no: 2017.

ruhtur ki, “...ona ruhumdan üfledim...”³⁵¹ sırrının ilahî bir parıltısıdır. وَزْنَةَ عَرْشِكَ “arşının ağırlığınca” sırrı kalbe vurulacaktır. وَمِدَادَ كَلِمَاتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ “ve kelimelerinin adedince ey merhametlilerin en merhametlisi” hafi-yi gavs-ı muhammedîde yani ahfâda toplanarak ahfâyâ vurulacaktır.³⁵²

Sonuç olarak Ahmed Hüsâmeddin Efendi murâkabeye büyük önem vermiş ve onun pek çok çeşidinden bahsederek uygulanış biçimlerini anlatmıştır. O her murâkabe için belirli âyetler zikrederek bunların manalarının tahakkuk ettirilmesini istemiştir. Bütün bunların yanında o Nakşbendî seyir ve sülûk usûlünde genellikle murâkabeyle beraber kullanılan bir kavram olan “teveccüh”den hiç bahsetmemiştir.

351 Sad, 38/72.

352 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 55-59; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, s. 127-128, 139-140.

6. RÂBİTA

Râbîta, iki şeyi birbirine bağlayan ip, alaka, bağ, vuslat, münasebet, ilgi ve sevgi ile mensubiyet, cesur ve dayanıklı olmak gibi anlamları içermektedir.³⁵³ Kur'an-ı Kerim'de geçen رِبْطًا عَلَى قُلُوبِهِمْ³⁵⁴ Allah'ın bir kimsenin kalbini feyiz ve ilhamla güçlendirmesi" de bu kelime ile ifade edilir.³⁵⁵ Nefislerini dünyadan men edip âhirete bağladıkları için zâhid, râhib ve filozofa da bu fiil kökünün ism-i fâil kalıbına sokulmasıyla elde edilen "رَابِط" ismi verilmektedir. Yine aynı kökten türeyen "رِبَاط" kelimesi sınır boylarında nöbet tutmak ve düşmanı gözetlemek anlamına gelir.³⁵⁶ Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de رَابِطُوا "nöbet tutun"³⁵⁷ şeklinde yer almaktadır. Ayrıca bedeni hayata bağlaması ve beden ile nefsin bağlantı noktası olması sebebiyle kalbe de "ribât" denilmiştir.³⁵⁸ Büyük cihad olarak nitelenen nefis ve şeytan ile yapılan mücâhedede düşmandan gelebilecek saldırılara karşı kalbin daima gözetlenmesi gereken mevki olması dolayısıyla kalbe ribât denmesi ve râbîtayla ilişkilendirilmesi gayet anlamlıdır.³⁵⁹

Tasavvufî bir terim olarak râbîta; mürîdin ilahî ve zâtî sıfatlarla muttasıf, şuhûd makamına ulaşmış kâmil bir mürşide kalbini bağlayıp onun huzur ve gıyabında; sûreti, sîreti ve özellikle ruhâniyetini kendisi ile birlikte tahayyül etmesidir.³⁶⁰ Bunun neticesinde mürşidinin olmadığı zaman ve

353 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 1561; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3117.

354 "...ve pekiştirdik kalplerini onların..." (Kehf, 18/14)

355 Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3118; Ragıp el-İsfahanî, *Müfredât*, s. 339.

356 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 1561; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3118.

357 "Ey iman edenler sabredin, sabırda yarışın ve râbitalı olun (düşmanlarınıza karşı daima uyanık olun/nöbet tutun)..." (Âli İmran, 3/200)

358 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 1561; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3118.

359 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, c. 2, s. 1265.

360 Hâlid el-Bağdadi, *Risale fi hakki'r-râbîta*, (Raşahat Kenarında), İstanbul 1291, s. 238.

mekânda yanındayken takındığı edebi muhafaza etmek ve her hâl u kârda onun feyzinden istifade etmektir.³⁶¹

Râbita; mübtedî (*avâm*), mütavassıt (*havâs*) ve müntehînin (*havâsu'l-havâs*) rabıtası olmak üzere üçe ayrılır. Mübtedînin râbitası şuhud makamına ermiş, kâmil bir mürşide yapılıır. Mürşidin sûret ve sıreti daima hayalde canlı tutulur ve mürid mürşidinin ahlâkıyla ahlâklanmaya çalışır. Nihayetinde mürid mürşidde fânî (*fenâ fi'l-mürşid*) olur. Mütevassıtın râbitasında mürşidin yerini Hz. Peygamber almıştır. Mürid kendisini Hz. Peygamber'in huzurundaymış gibi düşünerek onun ahlâkıyla ahlâklanmaya çalışır ve Hz. Peygamber'de fânî (*fenâ fi'r-resul*) olur. Müntehînin râbitası Cenâb-ı Hakk'a müteveccih olur. Buna râbita-i huzur (*fenâ fi'llah*) denir. Yapılan her fiil Onu görüyormuş gibi yapılıır. İhsan mertebesi diye bilinen murakabe hâli bu mertebede gerçekleşir.³⁶²

Ahmed Hüsameddin Efendi'ye göre râbita yapılırken mürîdin mürşidinin kalbinden kendi kalbi üzerine nur akse diyormuş gibi düşünmesi gerekir.³⁶³ Bunun delili ise Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'dan rivayet edilen "Babamın yüzüne dikkatle baktım. İki kaşı arasında bir nur parıldıyordu ve o nur insanların kalpleri üzerine yayılıyordu. Babama o nurun ne olduğunu sordum. Bana iman edenlerin nurudur. Şüphesiz ki onların kalplerine ulaşır. dedi."³⁶⁴ hadîs-i şerifidir. Ahmed Hüsameddin Efendi'ye göre o nurun Hz. Peygamber'den akışının görülmesi o nurun ümmete ulaştırmanın kanıtıdır. Râbitanın faydası Hz. Peygamber'den vârid olup inananların kalplerine ulaşan iman nuruna vâsıta olma-

361 İrfan Gündüz, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbita", *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2007, sayı: 19, s. 23.

362 Mehmet Nuri Şemseddin, *Miftahu'l-Kulüb*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1969, s. 13-16; İrfan Gündüz, *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, s.278-279.

363 Ahmed Hüsameddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 9.

364 Ahmed Hüsameddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 9.

sıdır. Her Hak tâlibi için kendisi ile talebi arasında mutlaka râbıta olması gerekir. Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler Allah'tan korkun ve ona yaklaşmaya vesile arayın..."³⁶⁵ buyurmuştur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre Allah ile kulu arasındaki vesile ancak bir beşer olabilir. Beşerî vesîlenin de en yücesi nübüvvet ve risâletle görevlendirilmiş olan peygamberlerdir.³⁶⁶ Zira resul/nebi dinî konumu itibarıyla zaten Allah ile kulları arasında vesiledir. Aynı şekilde ümmet ile resul arasında vasıta olması için zikreden kişi ile Hz. Peygamber arasında da bir vesileye lüzum vardır. İşte o vasıta ilmiyle âmil, muhakkik, mudakkik ve mütesennin (*sünnete bağlı ve vâkıf*) olan zâttır.³⁶⁷ Bu vâsıta Allah ile kulları arasındaki feyz akışının sâlih olması içindir. Bu vasıta vesile olması yönüyle bir araçtır. Onu amaç haline getirmek bir hatadır.³⁶⁸

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre her mürşide ve her âlime râbıta yapmak caiz değildir. Ancak silsilesi Hz. Peygamber'e ulaşan zâta râbıta yapılmalıdır. Hz. Peygamber'e vasıl olmayan silsileye yapılan râbıta için irtibat yoktur. Görevi sadece irşad etmek olan mürşidler, ehl-i râbitadan değildir. Bu sebeple Hâlid el-Bağdadî halîfelerini kendilerine râbıta yaptırmaktan men etmiştir. Râbıta olmaksızın hedefe ulaşmak mümkün olmadığı gibi Hz. Peygamber'e vasıl olmayan silsileye yapılan râbitayla da aynîleşmek ve maksada ulaşmak mümkün olmaz.³⁶⁹

Cafer-i Sadık (ö.148/765) "Ey Peygamberin ev halkı! Allah

365 Mâide, 5/35.

366 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 22; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyı-ku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 7.

367 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 9; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyı-ku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 7.

368 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 10; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 23.

369 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 23; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyı-ku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 8.

sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”³⁷⁰ âyet-i kerimesi indiğinde Hz. Peygamber’in üzerinde bulunan hırkayı parçalara ayırıp Bâyezid el-Bistamî (ö.234/848) gibi müridlerinden bazı zatlara Ehl-i Beyt’e dâhil olmaya alâmet olarak birer parça vermiştir. Onlar da bu parçaları başları üzerine dikerek kendilerini ehl-i beyte dâhil addetmişlerdir. Meşâyih’in tâcları üzerine dikili olan gül buna işarettir. Cafer-i Sadık’ın bu abadan (hırka) onlara birer parça vermesi, onların râbitaya izinli oldukları anlamına gelir ve bu tür mürşidlere şeyh-i me’zûn (izinli şeyh) denmektedir.³⁷¹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi bütün Nakşbendî şeylerinde olduğu gibi seyir ve sülûk usûlünde râbitaya büyük önem vermiştir. O râbita yapılacak kişinin muhakkak sahih bir senetle Hz. Peygamber’e bağlı olması gerektiğini belirtmiştir. Böyle olmayan kişilere yapılan râbitanın beklenen faydayı sağlamayacağını ve bu şekilde hedefe ulaşmanın mümkün olmadığını söylemiştir. Ayrıca o râbitanın bir vesile yani araç olduğunun unutulmaması gerektiğini ve böylece onun amaç haline getirilmemesi gerektiğini ifâde etmiştir.

370 Ahzab, 33/33.

371 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 9-10; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 23-24.

7. TEVBE

Tevbe, gûnahtan dönüp Hakk’a yönelmek, hata ve mâsiyeti terk edip itaâta dönmek anlamlarına gelir.³⁷² Tasavvufî bir terim olarak ise sözlük anlamıyla aynı minvalde kullanılmıştır. Tevbe, seyir ve sülûkde genellikle tasavvuf yolunun başlangıcı ya da makamların ilki kabul edilir.³⁷³ Bundan dolayı ona “bâbü’l-ebvâb” (*ana giriş kapısı*) denilmiştir.³⁷⁴ Sûfiler tevbe-yi farklı tasnifler altında sınıflandırmış ve tanımlamışlardır. Kişiyi tevbeye sevk eden sebepler açısından iki çeşit tevbe vardır. Bunlar inâbe ve isticâbe tevbeleridir. Allah’ın cezalandırması ve azabının korkusu sebebiyle yapılan tevbeye inâbe tevbesi denir. Bu avâmın tevbesidir. Allah’ın lütfundan ve kereminden hayâ edilmesi sebebiyle yapılan tevbeye isticâbe tevbesi denir. Bu da havâssın tevbesidir.³⁷⁵ Zünûn Mısır’ye göre avâmın tevbesi gûnahtan, havâssın tevbesi gafletten dolayıdır.³⁷⁶ Diğer bir tasnife göre ise tevbe, sûfilerin bulundukları makamlara göre üçe ayrılmaktadır. Bunlar sırasıyla tevbe, inâbe ve evbe biçiminde isimlendirilir. Tevbe, bütün inananların (*mübtedîlerin*) makâmıdır. Kur’an-ı Kerim’de “...Ey mü’minler, hep birlikte Allah’a tövbe ediniz...”³⁷⁷ âyet-i kerimesiyle Cenâb-ı Hak günahının olup olmadığına

372 İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, c. 1, s. 454; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 1, s. 292; Ragıp el-İsfehanî, *Müfredât*, tahk.: Safvan Adnan Davudî, Daru’ş-Şamiyye, Beyrut 2002, s. 169.

373 Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, tahk.: Muhammed b. eş-Şerif, Dâru’ş-şâ’b, Kahire 1989, s. 178; Ebu Bekir Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzi, *et-Taarruf li-mezhebi ehl’i-tasavvuf*, tahk.: Ahmed Şemsüddin, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1993, s. 107-109; Ali b. Osman Cüllâbi el-Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s. 356; Ebu Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lûma*, tahk.: Abdülhalim Mahmûd, Abdülbâkî Sürur, Dâru’l-Kütübü’l-Hadis, Kahire 1960, s. 68.

374 Süleyman Uludağ, “Tevbe”, *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 285.

375 Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 185; Kelâbâzi, *et-Taarruf*, s. 108-109; Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 362; Gümüşhânevî, *Câmi’u’l-Usûl*, s. 119.

376 Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 183; Kelâbâzi, *et-Taarruf*, s. 109; Serrâc et-Tûsî, *el-Lûma*, s. 68; Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 361.

377 Nur, 24/31.

bakmaksızın bütün mü'minlerden tevbe etmelerini istemiştir. Bu makamda tövbe büyük günahlardan (*kebâir*) ve isyandan itaata dönüştür ve cezâdan kurtulmak için yapılır. İnâbe, havâssın (*mütevassıtın*) tevbesidir. Bu makamda tevbe küçük günahlardan (*seğâirden*) muhabbetullahâ dönüştür. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de "...Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever..."³⁷⁸ âyet-i kerimesiyle ifade edilmiştir ki, bu tevbenin yapılış amacı sevap elde etmektir. Evbe, peygamberlerin ve evliyâullahın (*müntehîlerin*) makâmıdır. Bu makamın tevbesi nefisten ve gaffletten Cenâb-ı Hakk'a dönüş içindir. Hz. Peygamber bir hadîsinde "Bazan kalbimi bir perde bürür de günde yüz defa tövbe ettiğim olur"³⁷⁹ diyerek bu duruma işaret etmiştir.³⁸⁰ Tevbenin makbul olması için kişinin işlediği hatadan dolayı pişman olması, hemen onu terk ederek diliyle istiğfarda bulunması ve bir daha o hataya dönmemeye kesin kararlı olması gerekir.³⁸¹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi, selefleri gibi üç çeşit tevbeden bahsetmektedir. Bunların ilki mübtedîlerin tevbesidir. Onlar tasavvuf yoluna girip seyir ve sülûka başladıkları zaman işledikleri günahlardan dolayı istiğfâr ederler. İkincisi mütevassıt (*havâs*) sâliklerin tevbesidir. Sülûkunda Hakk'tan başka ne varsa hepsine istiğfâr ederler. Üçüncüsü müntehîlerin (*hâssu'l-havâs*) tevbesidir. Hz. Mûsâ gibi benliklerine

378 Bakara, 2/222.

379 Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîbu Müslim*, Dâru Taybe, Riyad 2006, Zikir, 41, h.no: 2702; Ebû Dâvûd Süleyman es-Secistânî, *Sünenü Ebi Dâvud*, tahk.: Şuayb el-Arnâvut, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimeşk 2009, Salat, 361, h.no: 1515.

380 Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 182; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 357.

381 Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 181-182; Hâce Abdullah el-Ensârî el-Helevî, Menâzilü'sâirîn, Tasavvufta Yüz Basamak, çev.: Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2008, s. 76; Muhammed Gazâlî, İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn, çev.: Sıtkı Güllü, Huzur Yayınevi, İstanbul 2012, c. 4, s. 14; Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitabu't-târifât*, tahk.: Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 2003, s. 134.

istiğfâr ederler.³⁸² Ahmed Hüsâmeddin Efendi, Hz. Musa'nın benliğinden tevbe edişini Ku'an-ı Kerim'de anlatılan Hz. Mûsâ'nın kıssasındaki bu konuyla ilgili olan "...*Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.*"³⁸³ âyet-i kerîmesini tefsir ederek açıklamaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre جَعَلَهُ "Cenâb-ı Hak tecelli edince" فَلَمَّا تَجَلَّى "Hz. Mûsâ'nın benliği parçalandı." وَخَرَّ مُوسَى صِعْقًا "yani Hz. Mûsâ'nın benliği kalmayıp fenâ fillahta fenâ içinde fena bulup Hakk'la bâki kaldı." فَلَمَّا أَفَاقَ "Hz. Mûsâ'nın benliği gidip fenâ fillahta ilahî tecellî ile mutlak anlamda yok olup Hakk'ı gözüyle müşâhade ettiğinde ise" قَالَ سُبْحَانَكَ ثُبُتَ إِلَيْكَ وَأَنَا "اول المؤمنين" "yani benlikten tevbe eden müminlerden oldum dedi."³⁸⁴

Ahmed Hüsâmeddin Efendi yukarıda zikredilen A'raf sûresinin 143. âyet-i kerîmesinden mülhem bu dünyada Allah'ın cemâlinin görülmesinin mümkün olduğunu dile getirerek eğer mümkün olmasaydı Hz. Mûsâ gibi ulu'l-azm bir peygamberin böyle bir talepte bulunmayacağını ifade eder. O'na göre tahkik mertebesine ulaşan (*muhakkik*) her Hak aşığı Allah'ın cemâlini bu dünyada müşâhade edebilir.³⁸⁵ Bu ise Ehl-i Sünnet anlayışının dışında bir yorum olması açısından dikkate değer bir durumdur.

382 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 60; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstani, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dini, İlmi, Fenni Türkçe Risaledir*, 1332, sayı: 9, s. 140.

383 A'raf, 7/143.

384 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 59; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 140.

385 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 60; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 141.

8. VAHDET-İ VÜCÛD

Vahdet-i vücûd kelimesi “vahdet” ve “vücûd” kelimelerinin terkibinden oluşan bir kavramdır. Vücûd, وَجَدَ “vecede” kökünden türetilen Arapça kökenli bir kelime olup bulmak, matlubu bulmak, yokken var olmak, sahip olmak, zengin olmak, âşık olmak, gazablanmak ve hüznünlü olmak gibi anlamlara gelir.³⁸⁶ Vahdet kelimesi ise biricik olmak, yalnız olmak ve bölünme kabul etmeyen şey gibi anlamlara gelir.³⁸⁷ Bu iki kelime terkip halinde kullanıldıklarında “varlığın birliği” anlamına gelir. Tasavvufî bir kavram olarak vahdet-i vücûd, kâinattaki her şeyin Allah’ın isim ve sıfatlarının tecellîlerinin birer tezâhürü olduğu, Allah’ın vücûdundan başka hakîki bir vücûdun bulunmadığı ve diğer varlıkların vücûdlarının O’nun vücûduna kıyasla gölge hükmünde olduğu düşünülen tasavvufî varlık anlayışını ifade etmek için kullanılan özel bir kavramdır.³⁸⁸

Vahdet-i vücûd anlayışına göre vücûdun farklı mertebeleri vardır. Sûfiler bu mertebeleri ana hatlarıyla dördütlü, beşli, yedili ve benzer tasnifler altında ele alarak bu vücûdun tenezzülünü açıklamaya çalışmışlardır.³⁸⁹ Bunlardan yedili tasnife göre vücûdun mertebeleri: 1. Lâ-Taayyün, 2. Taayyün-i Evvel, 3. Taayyün-i Sâni, 4. Mertebe-i Ervâh, 5. Mertebe-i Misâl, 6. Mertebe-i Şehâdet, 7. Mertebe-i İnsan şeklinde sıralanmaktadır. Varlık mertebelerinin bu şekilde tertib edilmesi onun tenezzülünü küllî olarak ifade edebilmek içindir.

386 İbn Manzur, *Lisânü’l-arab*, c. 6, s. 4769-4770; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, c. 2, s. 1622-1623.

387 İbn Manzur, *Lisânü’l-arab*, c. 6, s. 4779-4782; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, c. 2, s. 1624-1626.

388 İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbni Arabî*, haz.: Mustafa Kara, İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 11-50; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahrallı, Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, c. 1, s. 4-36; Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbni Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2011, s. 250-325.

389 Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 45.

Bu tenezzülün cüz'îyyât bakımından incelenmesi ve kayıt altına alınabilmesi varlığın mertebelerinin sonsuz olması dolayısıyla mümkün değildir. Bu mertebelerin tespit edilmesi keşfe ve akla dayanmaktadır. Zaman ile kesinlikle alaka ve münâsebetleri yoktur. Zîra Cenâb-ı Hakk'ın yaratma keyfiyeti ezeli ve ebedî olup ne başlangıcı ne de sonu bulunmaktadır.³⁹⁰

Kendisi vahdet-i vücûd kavramını kullanmamakla birlikte İbni Arabî (ö.638/1240) tarafından sistemli bir düşünce haline getirilen bu varlık anlayışı İslam toplumundaki birçok sûfiyi derinden etkilemiştir. İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî (ö.1034/1624) öncesi Nakşbendî şeyhleri tarafından da geniş ölçüde kabul görmüştür.³⁹¹ Hatta “vahdet-i şuhûd” düşüncesini savunan İmam Rabbânî'nin de sülûkünün ilk dönemlerinde bu düşünceyi benimsediği eserlerinden anlaşılmaktadır.³⁹² Ancak o seyir ve sülûkünün son dönemlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini eleştirerek onun aşılması gereken bir makam olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin daha önce vahdet-i vücûd bağlamında beyan etmiş olduğu bilgilerin işin hakikatine ulaşmadan yazılmış şeyler olduğunu bildirip onların tamamına tevbe etmesi ve bu düşüncenin yerine vahdet-i şuhûd anlayışını ortaya koyması neticesinde Nakşbendî-Müceddidî ekolde vahdet-i vücûdun etkisi büyük oranda azalmıştır.³⁹³ Yalnız Anadolu-Müceddidilerinde durum biraz farklıdır. Onlar genelde vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd düşüncesini uzlaştırmaya çalışmışlar, yeri geldi-

390 Konuk, *Fusûs'u'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 10; Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 319.

391 Ahmet Cahid Haksever, Ya'kûb-ı Çerhî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 223.

392 İmam Rabbânî, el-Mekûbât, m.no: 160.

393 Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, s. 351-353; Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 96-98; Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidîlik*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014, s. 230.

ğinde eserlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini açıklamışlar ve yeri geldiğinde de bu düşünceyi savunmuşlardır.³⁹⁴

Çalışmamıza konu olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi de Nakşbendî-Müceddidî silsileye bağlı bir mürşid olmasına rağmen eserlerinde vahdet-i şühûd düşüncesiyle ilgili pek fazla bir bilgi bulunmazken vahdet-i vücûd düşüncesine geniş yer ayırmış ve bu düşüncede yer alan vücûdun taayyünlerinin açıklanmasına eserlerinde fazlaca değinmiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre Hakk'ı talep eden her sâlik (*tâlib-i Hak*) melekûtiyyenin sırlarından (*esrâr-ı melekûtiyye*) gaybın anahtarlarını idrâk etmeye her an hazır olmalı ve onun bilgilerinin gelişini dâima bekler vaziyette bulunmalıdır. O'na göre gaybın anahtarları iki çeşittir. Bunlardan birisi Hakk'la ilgili olan gaybın tecellisi diğeri de halkla ilgili olan şehâdet tecellîsidir. Hak ile ilgili olan gaybın anahtarları ilâhî isim ve sıfatların hakikatidir. Halkla ilgili olan gaybın anahtarları ise sûretleriyle (*vücûh*) Rahmân'ın suretine karşılık olan zât-ı insandır. Şühûdun menzilleri hayalî tasvirlerden ibârettir. Yaratılmışların Cenâb-ı Hakk'ı zâtından başkasıyla görmesi, ancak yaratılmış vücûddan (*muhaddesâtü'l-vücûd*) soyutlanmakla mümkün olur. Sâlik yaratılmış vücûdundan soyutlandıktan sonra onun müşahedesi ruhlar mertebesinin ilk safında sâlikin kendisinde hâsıl olan vahdet makâmıdır. Vahdetin hüviyeti ve zâtın hakikati ruhlar mertebesinin hüviyetinde saklıdır. Bu hüviyetin hakikati de Zât'tan başkası değildir. O'nun vücûdu belirli (*muayyen*), özel (*mahsus*) ve hakîkatin aynıdır. Var olan her şeyin vücûdu Hakk'ın vücûdundan taayyün etmiştir. Eğer bu vücûd olmasaydı hiçbir şeye vücûd addolunamazdı. Bütün varlıklar (*mevcudât*) onun vücudu ile vücûd bulduğundan O'nsuz bütün varlıklar bir hiçtir. Zira "lâzimü'l-mâhiye" olan "vâcibu'l-vücûd" mev-

394 Halil İbrahim Şimşek, *Hindistan'dan Anadolu'ya Müceddidilik*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014, s. 87-88, 138-141.

cûdâtı (*imkân-ı vücûdî*) gerektirmez, “mümkünü”l-vücûd” ise çokluk ve bölünmeyi gerektirir. Yani “vücûd-ı mutlak”-tan başka her şey tam bir yokluktur (*adem-i mahz*). Her şey onunla vardır. O olmazsa hiçbir şey olmaz. O’nun vücûdu her şeyle beraberdir. Yalnız yakınlaşma yoktur. Eğer eşyaya yakınlaşması olsa o zaman ikilik olması gerekir. Bu ise hakîkî vahdete çok açık bir sûrette aykırı/zıt düşmektedir.³⁹⁵

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre bu makamların en yücesi ehadiyyet mertebesidir. Bu mertebede Zât hadîs-i şerifte geçen “Allah vardı ve onunla beraber başka bir şey yoktu”³⁹⁶ ifadesinin gereği “amâ”da yani henüz isim ve sıfatlarla vasıflanmamış tenzih mertebesinde zât-ı akdes olan bir zâttır.³⁹⁷ Mutasavvıflar vücûdun bu mertebesini ifade etmek için “gayb-ı mechûl”, “evvel-i lâ-nihâye”, “kenz-i mahfî”, “mechûl-i mutlak”, “zât-ı mutlak”, “vücûd-ı mahz”, “vücûd-ı hakîkî”, “ehadiyyet-i zât”, “zât-ı sırf”, “hakikatü’l-hakâyık”, “gayb-ı mutlak”, “makâm-ı ev-ednâ” gibi çeşitli kavramlar kullanmışlardır.³⁹⁸ Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu mertebeyi açıklarken zâtı ifade etmek için “zâtü’l-baht”, “zâtü’l-vahde”, “zâtü’l-amâ”, “hakk-ı mutlak”, “hakikat-i mutlaka”, “hüviyyetü’l-kübrâ”, “ehadiyyet”, “fenâü’r-rûh” kavramlarını kullanmıştır. Kur’an-ı Kerim’de geçen “...onun benzeri hiçbir şey yoktur...”³⁹⁹ ifadesi Zâtü’l-baht mertebesine işaret eder. Zâtü’l-baht’ı açıklamak ise imkânsızdır. Bu mertebede zât henüz taayün etmediğinden onu belirleyecek bir isim ya da onu tanımlayacak bir sıfat yoktur. Onun hakkında yargı oluşturabilecek herhangi bir şey de mevcut değildir. Hiçbir şeye nisbet olunmaz. Vahdet, vücûd, vücûb, mebdeyyet, ik-

395 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 41-42; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’l-tecrîd fî menâzili’l-tevhid*, s. 47-48.

396 Buhârî, *Sahîb*, Tevhid, 22.

397 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 3; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *El-Mirsâd*, sayı: 7, s. 110.

398 Konuk, *Fusûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 6; Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 251.

399 Şura, 42/11.

tizâ, îcâb, sudûr ve benzeri durumlarla ilgili bir bilginin elde edilebilmesi ve bu zikredilenlerin ortaya çıkması, belirlenmesi ve kayıt altına alınabilmesi için o bahse konu olan şeyin kendisiyle ya da zıttıyla bir münâsebetin olması gerekir.⁴⁰⁰

Sırf yokluk (*adem-i mahz*) durumunda ise mutlak Hakk'ın (*hakk-ı mutlak*) vücûdundan başka bir şey yoktur. Hadîs-i şerîfe göre Hz. Peygamber'e sorulur "Yâ Resûlallâh! Cenâb-ı Hakk varlıkları yaratmadan önce neredeydi?" Hz. Peygamber cevaben: "Amâda idi. Altında ve üstünde hava olmayıp kendi Zâtü'l-bahtı vardı. Gerek sübût ve gerek vücûddan kendisiyle beraber bir şey yoktu."⁴⁰¹ Bu hadîs-i şerifte bildirilen amâ mertebesi tenzih mertebesinden ibârettir. Bu mertebede fikirlerin idrâki Zât'ın kendisine ulaşamaz. Akıl onun künhüne vâkıf olamaz. Zât, kendi ilmiyle kendi zâtını olduğu gibi bilir. Bizzat kendisi kendi nefsiyle kâimdir.⁴⁰² Burası tüm makamların üstündedir. Bu mertebede sınırsız/mutlak hakikat (*hakikat-i mutlaka*) ve en büyük hüviyyetten (*hüviyyetü'l-kübrâ*) başka bir şey yoktur. Küllî hakikatler ve vârid olan manalarda (*maâni-i mevrûde*) ehadiyyet: Hakk'ın ve halkın sıfatlarından soyutlanmış parlak Zât'tan ibârettir. Ehadiyyet taayyünün vasfı olup mutlak muayyenin vasfı değildir. Mutlak olan için isimler yönünden herhangi bir sıfat ve isim bulunmaz.⁴⁰³

"Ehad" ile "vâhid" arasındaki fark şöyledir: Ehad çokluk (*kesret*) olmaksızın yalnız Zât'tır. Ehad, vücûdun zuhur yerlerinin (*mezâhiru'l-vücûd*) belirsiz (*bi-lâ taayyün*) ve sınırsız (*bi-lâ tahdîd*) zâtına delalet eder. Bu hiçbir şeyde ortak kabul etmeyen "ism-i zât"tır. Ona Zâtü'l-Baht, Zâtü'l-Vahdet ve

400 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 46

401 Muhammed b. Yezid İbni Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbni Mâce*, tahk.: Şuayb el-Arnâvût, Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, Dımeşk 2009, c. 1, s. 126, h.no: 184.

402 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 53-54.

403 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 43; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 49.

ya Zâtü'l-Amâ denir. Vâhid ise sıfatların çokluğuyla beraber bulunan zât demektir. Birçok isme nisbeti olması dolayıyla pek çok isme karşılık gelen aynalarda zahir olur. Böylece vâhid, “hazret-i esmâ” ve ehad, “hazret-i zât”tır.⁴⁰⁴ Bu mertebede isim müsemmasına ait olmaz (taalluk etmez) ve sıfat ile de muttasıf değildir. Çünkü gören (*şâhid*) ve görünen (*meşhûd*) mevcut olmayıp yok olduğu için Allah yine Allah'tır. Hiç bir şey onun beraberinde mevcut değildir. Vâcip kendisidir. Her şeyi vücuda getirir.⁴⁰⁵ İsimlerin tamamını kendisinde toplamış olan Zât'ın kendisi dışında hiçbir şeyin olmaması (*adem-i muğâyereti*) itibarıyla cem etmiş olduğu isimlerin bazısı bazısıyla tezaad ve bazısıyla ittihad eder sûrette görünen bu isimler zât-ı vâhidin kapsamı içinde ve zât için gereklidir. Vâcibu'l-vücûd hazretleri ehadiyyet mertebesinden hüviyyet-i mukayyede nüzûl eder. Vücûd ile kâim olan hüviyyette âm olur. Bu da Hak için sâbit olan vahdâniyyet ilmidir. Bu vahdâniyyet ilminde fâni olarak ulûhiyyet mertebesi yalnız ilim ile belirlenir.⁴⁰⁶

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre bu ehadiyyet mertebesinde hiçbir şekilde taayyün göstermemiş “lâ taayyün” olan Zât hadis-i şerifte geçen “Ben bir hazineydim bilinmeyi istedim ve mahlûkâtı yarattım.”⁴⁰⁷ ifadesinin delaletiyle bilinmeyi istemiş ve Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen “Allah bir şeyi murad ettiğinde ona ol der, o da hemen oluverir.”⁴⁰⁸ âyetinin gereği ilah aynasında kendisini müşahade etmek için merteb-i ehadiyyetten merteb-i ulûhiyyete nüzûl etmiştir.⁴⁰⁹

404 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 40; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 21; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 47.

405 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 19.

406 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 19, 43; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 50.

407 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. 2, s. 132.

408 Yâsin, 36/82.

409 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 4, 19.

Bu ulûhiyyet mertebesine ilk belirme (*taayyün-i evvel*) denir. Zât bu mertebede kendini, isim ve sıfatlarını icmâlî olarak bilir. Henüz isim ve sıfatlar potansiyel olarak (*bi'l-kuvve*) var olduklarından herhangi bir ayrışma (*temeyyüz*) söz konusu değildir.⁴¹⁰ Vücûd nisbeti bu mertebede sınırlıdır (*mukayyed*). Burada bulunan aklî çokluk vücûdun çokluğunu ifade etmez.⁴¹¹

Ulûhiyyet mertebesi teşbih mertebesidir. Her sâlikin sırf zât (*zâtü'l-mahz*) ile ilâh zât (*zât-ı ilâh*) arasındaki farkı bilmesi gerekir. Kullar sırf zâtтан bir nasip ve haz alamazlar. Zira sırf zât mertebesinde hiçbir temeyyüz, hiçbir taayyün yoktur ve ilahî isimler belirmediğinden o isimlerin talepleri de yoktur. İlah zâtta yani uluhiyyet mertebesinde ise isimler taayyün etmiş ve tecellileri “fe-yekün” meydanında belirlemeye başlamıştır. Sâlik bu mertebede bulunan isimlerden gereğine göre feyz ve nasîbini alır.⁴¹² Ulûhiyyet husûsî ilimler (*malûmât-ı muhtassa*) aynasında zâtın tamamının resmolunması içindir. Bu resmolunma ise isimlerin tamamını kapsadığından zât için aynadır. O ayna zâtın vechine aykırı olamaz. Sadece ilim bütün isimlere aynadır. Her şeyi kendi kuşatmıştır (*muhit*).⁴¹³

Bütün İlâhî isimlerin kendilerine tâbî olduğu ana isimler (*el-ümmehâtü'l-esma*) da bu ulûhiyyet mertebesinde. Küllî hakîkâtlardan olan bu ana isimler: hayat, ilim, irade, kelam, tekvin, kudret ve iksâttır. Bu mertebeye ayrıca “hazâratü'l-esma ve'l-meanî” (*isimler ve manalar hazreti*) ve “Hakikat-ı Muhammediyye” denir. Fe-yekün meydanında (*mertebe-i*

410 Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 299;

411 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 42; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyku't-tecrîd fî menâzili't-tevhid*, s. 49.

412 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 46; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyku't-tecrîd fî menâzili't-tevhid*, s. 54.

413 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 43-44; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyku't-tecrîd fî menâzili't-tevhid*, s. 50.

şehâdet) zuhur edecek her şeyin hakîkati burdadır. Buna sûfî literatüründe “şey’iyyetüs-sübût” ismi verilmektedir. Bu hakikatlerin şahâdet mertebesindeki zuhurlarına da “şey’iyyetî’l-vücûd” denir. Beşli tasnifte bu mertebe ceberût âlemi (*âlem-i ceberût*) olarak bilinmektedir.⁴¹⁴

Birinci taayyün mertebesinde küllî ve icmâlî olarak bulunan isim ve sıfatlar ikinci taayyün mertebesine geçildiğinde birbirlerinden temeyyüz ederler. Yalnız bu temeyyüz aynî değil ilmîdir. Yani Cenâb-ı Hak bu mertebede isim ve sıfatlarını tafsîlî olarak bilir. Sufiler bu mertebeyi ifade etmek için “hazret-i rubûbiyyet”, “perde-i vahdet”, “âlem-i melekût”, “kenzül’ervâh”, “âlem-i esmâ” ve “makâm-ı ervâh” gibi kavramlar kullanmışlardır. Cenâb-ı Hakk’ın iradesi taalluk etmeden önce onun ilminde bulunan isim ve sıfatları bu mertebede birbirlerinden temeyyüz ettikten sonra mazhâriyyetlerinin gerektirdiği şey ile alt mertebelerde tezâhür ederler. “Kün” emri talluk edince tekviniyyet tecellî eder ve o tecellî “feyz-i mukaddes”ten bütün âlemleri “fe-yekün” meydanında izhâr eder. Böylece İlâhî isimlerin görüntülerinin (*mazharlarının*) tamamı zuhur eder. Selâmiyyet ile tecellî eder ve “ulu’l-azm peygamberler” zuhur eder. Müheyminiyyet ile tecellî eder, Allah dostları ve enbiya zuhur eder. Azîziyyet, Mütekebbiriyyet ve Cebbâriyyet ile tecellî eder ve nefis, şeytan gibi süflîyât zuhûr eder. İşte “vech-i ehadiyyet” bu aynalarda farklı sûretlerde görünür.⁴¹⁵ Böylece var olan her şey meydana gelir (*hüdûs*). İsimlerin rubûbiyyeti kulların üzerini kuşatır. Varlıklar (*vücûdiyyat*) açısından her bir vücûd kendi elde ettiği şeyi (*mazhâriyyetini*) talep eder. Her bir mazhâriyyet de isimlerin rubûbiyyetinden (*rubûbiyyet-i esmâ*) var olan şeyi talep eder.

414 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l- Merâtib*, s. 18, 43; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 5; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’l-tecrîd fî menâzîli’l-tevhîd*, s. 49.

415 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikin*, s. 4; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Edvâr-ı Âlemden Parçalar*, haz.: Kâzım Öztürk, Burhâneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1953, s. 3.

Alîm ismi bilgileri, Kâdir ismi mukadderâtı, Rezzâk ismi rızıklananların vücûdunu talep ettiği gibi bu isimlerin bazıısı ihtiva ettiği şeyin gereği ile ayırt edilir.⁴¹⁶

Cenâb-ı Hak insanlığı vücûda getirip isimlerin rubûbiyyeti onların üzerini kuşattıktan sonra rubûbiyyeti talep eder. Bu rubûbiyyet içinde maddî (*sûrî*) ve manevî tecellîleri barındırır. Mânevî rubûbiyyet, merbubların elde etmiş olduğu çeşitli şeylerin İlâhî kanuna göre Hakk'ın isim ve sıfatlarından zuhur etmesidir. Maddî (*sûrî*) rubûbiyyet ise Hakk'ın yaratmasında müteşâbih tecellîlerden rubûbiyyet âdetlerinin cereyânıyla halktan zuhur etmesidir. Bu ise mümkün olaylarla ayırt edilir. Zira bu yaratma ve bu tecellî her şeyde görünür (*zahirdir*). Sırrın zuhuru risâletin zuhurunu gerektirdiği gibi risâletin zuhuru da fitne ve imtihanı îcâb eder. İnsanlar bu risâletle ayrılığa düşerler. Kimisi mü'min kimisi de kâfir olur. Bu gönderilen peygamberlerle nefy ve isbâta bağlı olarak küfür ve îmân zâhir olur. Bundan sonra kâfir küfrüyle, mü'min imânıyla uğraşarak Hak ve hakikatlerine ulaşırlar. Bunun delili de Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen "...Biz Allah'a aidiz ve sonunda O'na döneceğiz"⁴¹⁷ âyet-i kerîmesidir. Her isim terbiyesinin gereği kendi kulu/kölesi (*merbûb*) üzerinde tasarruf etmekle hoşnut olur. Mudîl ismi bir fâsığın vücûdunda saptırmak (*idlâl*) üzere tasarruf eder. O fâsık, "Mudîl" isminin tamâmiyyetine mazhar olmuş olur. Aynı şekilde Hâdi ismi merbûbu olan mü'minde hidâyetinin görülmesiyle hoşnut olur. Her bir ismin rubûbiyyetinin gereği eşyânın vücûdunda âşikâr olmaktır. Bir nisbetten diğer nisbete ve bir rubûbiyyetten diğer rubûbiyyete geçmesi için kulun elinde tevbe gibi bir iradesi de mevcuttur. Mü'min için her şeyi hazırlayan Cenâb-ı Hak bu iki sıfattan birisine mazhâriyyetini kulun irâdesine bırakmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen

416 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 47.

417 Bakara, 2/156.

“Kuşkusuz dönüş Rabbedir.”⁴¹⁸ âyetinin gereği vücûd aynasında Hakk’ın tasarrufu meydana gelir (*taayyün*). Sâlik ya akıl yürütme yoluyla ya da yakîn ifâde eden keşf ile bu taayyünlerin kendisinde ortaya çıkışını görür (*zuhur*).⁴¹⁹

Bu âlem sanki kırılmış bir ayna gibi bazı parçalarında “zât-ı vahid” geniş bir şekilde görünür. Diğer parçalarında ise uzun olarak görünür. Halbûki zuhûr eden zât birdir. Bu farklılık ve zıtlık aynaların ve mazharların farklılığından ileri gelmektedir. Yoksa hakîkatta ihtilaf yoktur. Bu kırık âlem aynası Allah’ın isimlerinin gölgesi olduğundan Zât güneşi doğduğunda bazısında bulanık görünüp bazısında berrak ve parlak bir şekilde zuhur eder. Mesala Zât güneşi bazısını kâfir gösterir ki, O, kakhâriyyetin gölgesi olduğundandır. Bazısını mü’min gösterir bu da hâdiyyetin gölgesi olduğu içindir. Hâsılı bu oluş aynaları, isimlerin ve sıfatların karşılıklarını ve ayırımlarını göstermektedir. Zira mahlûkâtın kabiliyetleri farklı farklıdır.⁴²⁰

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre ruhlar için özel bir meretebe ve bilinen bir makam vardır. Bu makâma “nûrânî ruhların hazretleri” (*hazarâtü’l-ervâhi’n-nûrâniyye*) denir. Beşli tasnifte “yüksek melekûtiyyetin hazretleri” (*hazarâtü’l-melekûtiyyeti’l-a’lâ*) olarak geçmektedir. Bu mertebede ruhlar iki çeşit olup biri nurânî latîfe, diğeri zulmânî latîfedir. Nurânî latîfe hayalde tasarruf sahibidir. Akıllı ve işin arkasını düşünen (*müdebbir*) melekler gibi gereğine göre tahavvül ve tağayyüre (*değişime*) maruz kalma ihtimali de vardır. Mesela kişi hayâli gerçek zanneder. Hâlbuki hayalindedir. Şuhûdî değildir. Rüyanın hâricinde bir varlığa sahip değildir. Şuhud ve hayalin her biri birer yansıma yeri (*ma’kes*) elde ederler. Hayalde yansıyan mânevîdir. Bunun için görenin iki tarafı

418 Alak, 96/8.

419 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l- Merâtib*, s. 47-48; Ahmed Hüsâmeddin, *Mezâhiru’l-vücûd alâ menâbiri’ş-şuhûd*, c. 1, s. 21.

420 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 4.

vardır. Onlar da şuhûd ve huzûr gibidir. Onun bağı hâricî bir bağ değildir. İçten gelen rûhânî bağdır. Bu durumda vücûd hayaldedir. Bu haldeki haricte aransa bulunmaz. Melâike ve rûhâniyet gibi zulmânî latîfe ise cin ve şeytanın kötü nefisleridir. Bunların tam yansıma yeri münâfık kalbidir.⁴²¹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi vücûdun yukarıda zikredilen bu mertebelerini gayb mertebeleri şeklinde de açıklamıştır. O'na göre hazretü'l-gayb'ın tevhid âleminde (*âlem-i tevhid*) çeşitli mertebeleri vardır. İlki gizlilerin gizlisi "gaybu'l-guyub" dur. Bu mertebe "inâyet-i ezeliye ve inâyet-i evvelî" diye isimlendirilir. Cenâb-ı Hakk'ın ilminden başkası bu mertebeye ulaşamaz. Daha sonra ruhlar âleminin (*âlem-i ervâh*) gaybı bulunur. Bu ezelde ve ebedde zuhura gelmiş ve gelecek bütün eşyanın sûretinin yansımasıdır (*aks*). Buna "rûhu'l-âlem" (*kâinâtın ruhu*) denir. "Kur'ân-ı Azîm" ve "Ümmü'l-Kitâb" da budur. Bir kimse "âyân-ı sâbite" mertebesine ulaşırsa مَا كَانَ وَمَا يَكُونُ "olmuş ve olacak" ı müşâhede eder. Bundan sonraki gayb kalbler âleminin (*âlem-i gulûb*) gaybıdır. Bu mertebe ruhlar âlemindeki küllî sûretlerin (*suver-i külliye*) yansımasıdır (*aks*). Buna ceberût âlemi denir. Bu mertebede yansımalar tafsîlî, küllî ve cüz'î olarak belirli hale gelmiştir. Nefis âlemi ve kalb âlemi (*buna âlemin kalbi de denir*) bu mertebededir. "Levh-i mahfûz" ve "hazretü'l-gayb"a "hayal âlemi" denir. Her bir âlemin kendisinde hayat bulunur. Hayatın olduğu yerde hayal de bulunur. Dünya ehlinin hayali gizli olan şeyle sınırlıdır. Bu ise gaffet ve uyku ölçüsündedir. İnsanlar Huzûr-i İlâhî'ye perde olan dünya meşguliyetleriyle gaffette ve uykudadır. Hz. Peygamber bunu bir hadîs-i şerifinde "insanlar uykudadır, öldüklerinde uyanırlar"⁴²² şeklinde ifade etmiştir. Sonra hayâl âleminin (*âlem-i hayâl*) gaybı vardır. Kâinâtın yansımasının eserleriyle insanlığın cüz'î

421 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 36, 42; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhid*, s. 44-45.

422 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, c. 2, s. 378.

nefislerinde tabiat olarak bulunmasıdır. O kâinat, insanlığın vücûdlarında belirli ve müşahhas hale gelmiştir. Bu âlem şeriatta dünya semâsı ya da insan bedeni olarak ifade edilir. Gayb mertebelerinden şahâdet âlemine en yakın olan mer-tebe bu hayal âlemidir. Bu mertebeden sonra şahâdet âlemi gelir ki “levh-i mahfûz”da yazılı olan “kader-i İlâhî” tüm ay-rıntılarıyla bu mertebede gerçekleşir.⁴²³

İmam Rabbânî alevî ve bekrî silsileler arasındaki farkı aktarırken Hz. Ali’ye nisbet edilen silsilelerin seyrinin âfâkî (*sey-r-i âfâkî*) olduğunu ve bu sülûk ile mârifet tahsil edilirken Hz. Ebu Bekir’e nisbet edilen silsilelerin âfâkî seyre önem vermeyip cezbe odasını aşarak kestirme bir yol ile maksada ulaşmayı amaçladığını ve bu sülûk ile de muhabbet elde edildiğini bildirmiştir.⁴²⁴ Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin eser-leri incelendiğinde onun varlık anlayışında “vahdet-i vücûd” düşüncesinin büyük bir ağırlığa sahip olduğu görülmekte-dir. Onun bu düşünceye sahip olmasında Osmanlı/Anadolu coğrafyasının “vahdet-i vücûd” düşüncesiyle yoğrulmuş olan tasavvuf kültürü içerisinde yetişmiş olmasının ve tarikat silsi-lesinde Hz. Ali nisbetine önem vermesinin bir etkisi olduğu düşünülebilir.

423 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l- Merâtib*, s. 44-45; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyku’t-tecrîd fî menâzili’t-tevhîd*, s. 50-51.

424 İmam Rabbânî, *el-Mektûbât*, c. 1, m.no: 290.

SONUÇ

Osmanlı'nın son asrında (1264-1343 / 1847-1925) yaşamış Nakşbendiyye tarîkatı şeyhi Ahmed Hüsâmeddin Efendi, Dağıstan bölgesinde doğmuş, Hicaz'da yetişmiş ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ilim-irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Kaynaklarda onun aldığı eğitimlerle ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Fatih Medresesi'nde Abbas Fevzi Efendi'den çok kısa bir süre eğitim aldığı bilinen Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Hicaz'da kaldığı on bir yıllık süre zarfında Mahmud Efrecevi, Kırımli Abdullah Mekki, Ömer Rabbânî ve Kutkaşanlı Yahyâ Bey'le görüştüğü bilinmekte ancak hangi ilimleri, kimlerden aldığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece *Yâdigâr-ı Şemsî*'de onun Mahmud Efrecevi'den tekmîl-i nüsah ettiğine dair bir bilgi geçmektedir. Bununla beraber onun yazdığı Kur'an-ı Kerim tefsirine dair eserleri ve işârî tefsir usûlü kitabı diyebileceğimiz *Es-râr-ı ceberûti'l-a'lâ* isimli eseri incelendiğinde tefsir ilmindeki vukûfiyeti, Arapça ve Farsça kaleme aldığı şiirler vâsıtasıyla da onun bu dillere hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Tasavvufî eğitimini ise ilk olarak Nakşbendiyye-Müceddidiyye şeyhi Abdullah Dihlevî'nin müridi ve halîfesi olan babası Muhammed Said Efendi'den almıştır. Babasının vefatından sonra Mekke'de bulunan Halil Hamdi Dağıstanî'ye intisab ederek onda da seyir ve sülûkünü tamamlamıştır. Böylece o Muhammed Said Efendi kanalıyla Müceddidi; Halil Hamdi Efendi kanalıyla Halidî kollarında hilâfet sahibi olmuştur. Ayrıca onun Kâdiriyye, Sühreverdiyye ve Çiştiyye tarikatlarından da icâzetleri bulunmaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bağlı olduğu bu tarikatlar ve Nakşbendiyye kollarıyla ilgili silsileler tespit edilerek tezin ilgili bölümlerinde kayıt altına alınmıştır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi neseb

bakımından Hüseyinî olması dolayısıyla tarîkatta Ehl-i Beyt bağına önem vermiş ve eserlerinde Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber'e bağlandığı "Silsile-i Zeheb" diye tabir edilen silsileyi kullanmıştır. Onun Hz. Peygamber'e kadar ulaşan soy ağacı da tespit edilerek ilgili bölümde kayıt altına alınmıştır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi derin bir ilmî altyapıya ve etkili bir hitabete sahiptir. Bundan dolayı bulunduğu yerlerde onun ders halkası hızla genişlemiş, hem halktan hem de ilmî tabakadan onun derslerine birçok kişi katılmıştır. Osmanlı resmî evraklarında onun binlerce müridi olduğundan bahsedilmektedir. Bursalı tarihçi Mehmed Şemseddin Efendi (ö.1936) tarafından Bursa'daki dergâhlar ve meşâyih hakkında yazılan *Yâdıgâr-ı Şemsî*'de de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin müridlerinin sayısının yüz binlere ulaştığı bildirilmektedir. Hatta sırf bu sebepten dolayı devlet için tehlike oluşturacağı endişesiyle bulunduğu yerlerden birkaç kez sürgün edildiği kaydedilmektedir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi, ders halkasına katılıp seyir ve sülûkünü tamamlayan kabiliyetli müridlerine hilâfet vererek Anadolu'nun ve Dünya'nın birçok bölgesine halîfeler göndermiştir. Onun tespit edebildiğimiz halîfelerinin sayısı altmış sekizi bulunmaktadır. Bu halîfelerin isimleri ve bulundukları bölgeler tezin ilgili bölümünde verilmiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvufî eserleri arasında *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, *Zübdetü'l-merâtib*, *Makâsıd-ı sâlikîn* ve *Tuhfetü'l-ihvân* yer almaktadır. Bu eserlerden *Tuhfetü'l-ihvân* Fatih yangınında kaybolduğu için bu eserle ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Diğer eserleri ise Ahmed Hüsâmeddin Efendi hayatta iken oğulları tarafından neşredilmiştir. *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd* isimli eserin 1323/1905 tarihli bir yazma nüshası mevcuttur. Ancak bu müellif nüshası değildir. *Zübdetü'l-merâtib* ve *Makâsıd-ı sâlikîn*'in tespit edebildiğimiz yazma nüshaları ise eserler matbu hâle geldikten yaklaşık otuz yıl sonra istinsah

edilmiştir. Bu yazma nüshalar incelendiğinde istinsahın matbu eserlerden yapılmış olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Eserlerde konuların işleniş tarzı sohbet havası vermektedir. Ahmed Hüsamedin Efendi Nakşbendî-Müceddidî seyrir ve sülûkünün temel uygulamalarını anlattığı bu eserlerinde letâif, murâkebe, zikir ve vahdet-i vücûd gibi konulara geniş yer vermiştir. Ayrıca eserlerinde Ehl-i Sünnet inancına bağlılık konusuna vurgu yapan Ahmed Hüsâmeddin Efendi ru'yetullah konusunda bu düşünceden ayrılarak tahkik mertebesine ulaşanların Allah'ın cemâlini bu dünyadayken müşahade edebilecekleri görüşündedir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvufî düşüncesi genel olarak Nakşbendî-Müceddidî tarîkatı çerçevesinde teşekkül etmiştir. O dinin zâhiri hükümlerinden hiçbir zaman ödün vermemiş ve şeriatı tamam olmayan kişinin tarîkate girmesine karşı çıkmıştır. Şeriat, tarikat ve hakîkatı; birbirini tamamlayan, biri tamam olmadan diğerine geçilemeyen iç içe geçmiş halkalar şeklinde tanımlamıştır. Bunlar arasındaki ihtilâfı da Musa^(as) ile Hızır kıssasındaki ihtilâfa benzeterek bu ayrılığın hakîkî değil sûrî olduğunu ifade etmiştir. Seyir ve sülûk uygulamalarında halvet ve zikirden daha çok sohbe önem vermiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi letâif konusunda ise İmam Rabbânî ile aynı çizgide bulunmaktadır. O, emir âlemine ait latîfeleri Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. İsâ, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed^(s)'in fitrat ve makamalarıyla ve halk âlemine âit latîfeleri de emir âlemine âit latîfelerle ilişkilendirmektedir. Bu latîfelerin içerdiği mânâlarla ilgili özgün bilgiler verip bunları Kur'an-ı Kerim'den âyetlerle desteklemektedir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi varlık anlayışı konusunda bağlı olduğu geleneğin aksine bir tutum takınarak vahdet-i şuhûdu değil, vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemiştir. Eserlerinde vahdet-i vücûd kelimesini hiç kullanmamakla beraber *Zübdetü'l-merâtib* isimli eserinin büyük bir kısmını vahdet-i

vücûd düşüncesinde ifade edilen varlık ve metebeleri konusuna ayırmıştır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tefsir eserleri ve tefsir anlayışı hakkında Turan Alptekin'in *Esrârü ceberûti'l-â'lâ* isimli eseriyle ilgili yapmış olduğu tanıtım ve değerlendirme dışında henüz akademik bir çalışma yapılmış değildir. Bununla beraber Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bu yönü de akademik bir çalışma yapılacak yetkinliğe sahiptir. İleride onun müfessir yönüyle ilgili yapılacak akademik çalışmalar Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin daha iyi anlaşılmasına olumlu katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemül-Müfehres*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001.

el-Aclûnî, İsmail bin Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, tahk.: Abdülhamit bin Ahmed, el-Hindî, Mektebetü'l-Asriyye, c. 1-2, Kahire 2000.

Alptekin, Turan, *Seyyid Ahmed Hüsameddin, Eserleri ve Nakşibendî Öğretinin Kökleri*, Demos Yayınları, İstanbul 2007.

-----, "Ahmed Hüsameddin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, c. 2, s. 90-92.

Âsım Efendi, *Okyanûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhît*, haz.: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, c. 1-6, İstanbul 2013.

el-Bağdadî, Hâlid, *Risale Fi Hakkı'r-Râbita (Raşahat Kenarında)*, İstanbul 1291.

el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Dâru's-Selâm, Riyad 1999.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005.

el-Cürcânî, Muhammed eş-Şerif, *Kitabu't-Ta'rifât*, tahk.: Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2003.

Dağıstanî, Ahmed Hüsameddin, *Hakâyıku't-Tecrid fi Menâzili't-Tevhîd*, Mürettibin-i Osmânî Matbaası, İstanbul 1328.

-----, *Zübdetü'l-Merâtib*, neşreden: Ali Rıza, Muhammed İsmetullah, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1341.

-----, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, neşreden: Ali Rıza, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341.

- , *Makâsıd-ı Sâlikîn*, neşreden: Ali Rıza Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341.
- , *Es-Sohbetül-Meleil'-Alâ fî Tefsîri Sûreti Abese ve Tevellâ*, neşreden: Muhammed İsmetullah, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.
- , *Hikmetül-Envâr fî Tefsîri Kehfü'l-Esrâr*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Siddîk, Türk Matbaası, İzmir 1332.
- , *Rûhu'l-Hikem fî Tefsîri Kelimeti'l-Meryem*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Siddîk, Türk Matbaası, İzmir 1332.
- , *Nûru'l-Hüdâ fî Tefsîri Sûreti Tâhâ*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Siddîk, Türk Matbaası, İzmir 1333.
- , *Burbânü'l-Asfiyâ fî Tefsîri Sûretül'-Enbiyâ*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Siddîk, Türk Matbaası, İzmir 1333.
- , *Hucetül-Hucec fî Tefsîri Sûreti'l-Hac*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Siddîk, Türk Matbaası, İzmir 1333.
- , *Mezâhiru'l-Vücûd alâ Menâbiri's-Şühûd*, neşreden: Ali Rıza, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1328, 1343, c. 2.
- , *Makâsıdü's-Şühûd*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1340.
- , *Esrâr-ı Ceberûti'l-Alâ*, neşreden: Ali Rıza, Muhammed İsmetullah, Kadr Matbaası, İstanbul 1342.
- , "İhlâs ve Murâkabe", *El-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dinî, İlmi, Fennî Türkçe Risaledir*, İstanbul 1330, sayı: 7, s. 107-112.
- , "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah", *El-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dinî, İlmi, Fennî Türkçe Risaledir*, İstanbul 1330, sayı: 8, s. 113-117.
- Damar, Ali Rıza, *Ahmed Hüsâmeddin ve Makâsıdü's-Sâlikîn Adlı Eserin Transkripsiyonu*, (Yüksek Lisans Tezi) Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998.

- Ebû Dâvûd Süleyman es-Secistânî, *Sünenü Ebi Dâvud*, tahk.: Şu-ayb el-Arnâvut, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyye, Dîmeşk 2009.
- Ergin, Ali Şakir, "Fenni Efendi", *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, c. 12 s. 349.
- Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdet-i Vücûd ve İbni Arabî*, haz.: Mustafa Kara, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- Gazâlî, Muhammed, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, çev.: Sıtkı Gülle, Huzur Yayınevi, c. 1-4, İstanbul 2012.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddin, *Câmi'u'l-Usûl: Veliler ve Tarikatlarda Usûl*, çev.: Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul 1977.
- Gündüz, İrfan, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2007, sayı: 19, s. 23-53.
- , *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.
- Haksever, Ahmet Cahid, Ya'kûb-ı Çerhî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- el-Herevî, Ebu'l-Hasan Nûreddin el-Molla, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih*, Dâru'l-Fikr, c. 1-9, Beyrut 2002.
- el-Herevi, Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü'Sâirîn, Tasavvufta Yüz Basamak*, çev: Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2008.
- el-Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2010.
- el-İsfahanî, Ragıp, *Müfredât*, tahk.: Safvan Adnan Davudî, Daru-ş-Şamiyye, Beyrut 2002.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Daru'l-Maarif, c. 1-6, Kahire 1119.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Bursa, ts..

- el-Kâşânî, Kemâleddin Abdurrazzâk, *İstîlâhâtü's-Süfyye*, Dârü'l-Hikmet, Beyrut 1995.
- el-Kazvînî, Muhammed b. Yezid İbni Mâce, Sünenü İbni Mâce, tahk.: Şuayb el-Arnâvût, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, c. 1-5, Dîmeşk 2009.
- el-Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed bin İshâk, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, tahk.: Ahmed Şemsüddin, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Şeyh-i Ekber İbni Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2011.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, c. 1-5, İstanbul 2010.
- el- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk.: Muhammed b. eş-Şerif, Dârü's-Şa'b, Kahire 1989.
- Kutluca, Zeynep Şeyma, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)* (Yükseklisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- , "Kitap Değerlendirmesi", *Tasavvuf - İlimi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı: 29, s. 199-209.
- Mehmet Nuri Şemseddin, *Miftahu'l-Kulûb*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1969.
- Mehmet Şemseddin, *Bursa Dergahları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, haz.: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc,, *Sahîhu Müslim*, Dârü Tîbe, Riyad 2006.
- en-Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, tahk.: Muhammed Nâsuruddîn el-Elbânî, Mektebetü'l-Mâârif, Riyad 1988.

Ordulu, Süleyman Sâmî, *Rehber-i Tâlibîn*, Hâşim Matbaası, İstanbul 1343.

Öngören, Reşat, “Şeyh”, *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, c. 39, s. 50-52.

-----, “Tarikat”, *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, c. 40, s. 95-105.

-----, “Zikir”, *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, c.44, s. 409-412.

Özel, Ahmed, “er-Rukkâlî, Ebu'l-Haydar Hüsâmuddîn Ahmed b. Muhammed”, *Mevsûatü a'lâmi'l-ulemâi ve'l-udebâi'l-arabi ve'l-müslimîn*, Dâru'l-Cıl, Beyrut 2005, c. 10, s. 398-400.

Öztürk, Musa Kazım, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, Yenigün Matbaası, Ankara 1969.

-----, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri, Hayatı ve Eserleri*, Karakaş Matbaacılık, İstanbul 1996.

-----, *Edvâr-ı Âlemden Parçalar*, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1953.

-----, *Hakikat Yolunu Arayanlar*, Karakaş Matbaası, İstanbul 1995.

-----, *Kur'an'ın 20. Asra Göre Anlamı*, Ayyıldız Matbaası, İzmir, c. 1 (1974), c. 2 (1976), c. 3 (1980), c. 4, (1985).

es-Sirhindî, İmam Rabbânî Ahmed el-Fârûkî, *el-Mektûbât*, Arapça-ya çev.: Muhammed Murad el-Kazanî, el-Mektebetü'l-Mahmûdiye, c.1-3, İstanbul ts..

es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer, *Avârifü'l-Meârif*, tahk.: Samir Şems, Dâru's-Sâdır, Beyrut 2010.

Süslü, Zahir, *Mekâsıd-ı Sâlikin (Metin-İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2011.

Şahin, Kamil, “Abdurrahman Kamil Yetkin”, *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, c. 43, s. 504-505.

Şimşek, Halil İbrahim, *Halil Hamdi Dağıstanî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014.

-----, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidîlik*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014.

-----, *Hindistan'dan Anadolu'ya Müceddidîlik*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014.

et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istılâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, tahk.: Ali Dahruc, Mektebeti Lübnân Nâşirûn, c. 1-2, Beyrut 1996.

Tek, Abdurrezzak, *Tasavvufî Mertebeler –Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği-*, Emin Yayınları, Bursa 2008.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. es-Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, tahk.: Beşşar Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrut 1998.

Tosun, Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri*, Tarikatı, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.

-----, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.

et-Tüsî, Ebu Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, tahk.: Abdülhalim Mahmûd, Abdülbâkî Sürur, Dâru'l-Kütübül-Hadîs, Kahire 1960.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

-----, "Tevbe", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, c. 41, s. 284-285.

Vassaf, Osman-zâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, c. 1-5, İstanbul 2011.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, c. 1-10, İstanbul 1979.

Yücel, Ahmet, "Şeyh", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, c. 39, s. 50.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

Arşiv Belgeleri

BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 16/S/1304 (Hicrî), dosya no: 1378, gömlek no: 28, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 15/R/1304 (Hicrî), dosya no: 1391, gömlek no: 34, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 4/Ts/1302 (Hicrî), dosya no: 132, gömlek no: 4, fon kodu: DH. ŞFR..

BOA, tarih: 3/Ts/1302 (Hicrî), dosya no: 132, gömlek no: 3, fon kodu: DH. ŞFR..

BOA, tarih: 26/S/1304 (Hicrî), dosya no: 1380, gömlek no: 37, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 25/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1421, gömlek no: 44, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 25/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1421, gömlek no: 66, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 17/Z/1304 (Hicrî), dosya no: 1444, gömlek no: 69, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 1033, gömlek no: 81387, fon kodu: İ.DH..

BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 203, gömlek no: 69, fon kodu: Y.A.HUS..

BOA, tarih: 19/Ş/1307 (Hicrî), dosya no: 16, gömlek no: 76, fon kodu: Y.PRK. UM..

BOA, tarih: 14/Ş/1315 (Hicrî), dosya no: 978, gömlek no: 73341, fon kodu: BEO..

BOA, tarih: 1/Z/1317 (Hicrî), dosya no: 2327, gömlek no: 5, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 14/C/1318 (Hicrî), dosya no: 1560, gömlek no: 116997, fon kodu: BEO..

BOA, tarih: 07/N/1317 (Hicrî), dosya no: 1428, gömlek no: 107065, fon kodu: BEO..

BOA, tarih: 05/M/1317 (Hicrî), dosya no: 1309, gömlek no: 98126, fon kodu: BEO..

EKLER

Ahmed Hüsameddin Dağıstani'nin Bir Portresi

